

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1982 Årgång 78 · Häfte 3–4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, docent Göran Nilzén, Svenskt biografiskt lexikon, Box 34106, 100 26 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 60:– per år + porto och betalas via inbetalningskort vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Huvudredaktör Birgitta Lager-Kromnow (samfundets ordf.), professor Herman Schück och sekreteraren.

Släkten Lohes äldsta led

Av Hans Gillingstam

Det stora skattefyndet den 15 oktober 1937 vid golvolläggningen i huset Lilla Nygatan 5 i Stockholm föranledde dåvarande amanuensen i Stockholms stadsmuseum Göran Axel-Nilsson att i årgång 1937 (tryckt 1938) av denna tidskrift publicera uppsatsen Silverskattefyndet och ätten Lohe, vars uppgifter i utförligare framställning upprepades i det av samme författare skrivna äldre avsnittet av Släkten Lohe. En familjekronika från två sekler (Samfundet S:t Eriks årsbok 1938).

Källhänvisningarna i dessa uppsatser är ibland något knappa. För de tyska leden hänvisas till upplysningar från två medlemmar av släkten Lohes fortlevande tyska gren.¹ Vid jämförande studium finner man, att Anreps edition av riddarhusgenealogierna har den av Axel-Nilsson meddelade uppgiften, att den i Sverige 1703 adlade Johan Lohes far och farfar också hette Johan Lohe, men om de båda äldre Johan Lohe får man hos Anrep ej veta mer än att den förste var "handelsman i staden Jewer i Westphalen".² I Elgenstiernas edition av riddarhusgenealogierna återfinns de data och uppgifter om den adlade Johan Lohes far och farfar som Axel-Nilsson meddelar med undantag för att fadern där kallas Henrik Lohe,³ vilket dock i sista bandet av Elgenstiernas verk rättats till Johan Lohe.⁴ Axel-Nilsson påpekar, att den adlade Johan Lohe i en skrivelse, som föreligger i riksarkivets serie Biographica, uppger, att hans farbröder Henrich och Ulric i samband med religionsförföljelser flyttat till Sverige under Gustav II Adolfs tid.⁵ Varifrån uppgifterna

om den adlade Johan Lohes föräldrar och farföräldrar härrör, meddelar emellertid varken Axel-Nilsson eller Elgenstierna.

Detta har emellertid kunnat klarläggas genom undersökning av riddarhusets alfabetiskt ordnade serie Biografica, där kompletteringar till Anreps ättartavlor placerats,⁶ och där man därför ofta finner ursprunget för sådana uppgifter som finns hos Elgenstierna men ej hos Anrep. Där finns nämligen en av bibliotekarien i Kungliga Biblioteket Harald Wieselgren bestyrkt anteckning av krigshistorikern Otto Bergström med just dessa uppgifter⁷ och hänvisning till "Anteckningar på tyska, uppsatta i början av 1700-talet af något af den sistnämnde Johans barn; se Kongl. Bibl⁵ MSS-saml. biogr." De åsyftade anteckningarna har sådant intresse, att de förtjänar publiceras in extenso:

Anno 1643 d 28 Octobris ist unser Sel. Herr Vater Johan Lohe geboren auff seines Vaters Landtgut auf dem alten Teich belegen 1 Meihl von der Stadt Jever und $\frac{1}{4}$

¹ PHT 1937, s. 121, not 2. SSEÅ 1938, s. 74, not 2 och 7.

² G. Anrep, Svenska adelns ättartaflor, 2 (u.å.), s. 802.

³ G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, 5 (1930), s. 65.

⁴ Elgenstierna, a.a., 9 (1936), s. 299.

⁵ PHT 1937, s. 118. SSEÅ 1938, s. 38.

⁶ Jfr F. Wernstedt, Ur riddarhusgenealogiernas historia (Genealogiska samfundets i Finland årsskrift 1937), s. 57.

⁷ Publicerade av Bergström i PHT 1904, s. 133 f., (utan källhänvisning) under rubriken Spridda rättelser och tillägg till G. Anrep, Svenska adelns ättartaflor. Elgenstierna, a.a., 5, s. 65, hänvisar till Bergströms rättelser i PHT för andra uppgifter i Lohe-genealogien (not 1) men ej för dessa.

Meihl von dem Hocksiehl in Jever Land unter der grafshafft Oldenburg und bey Regierung des graven Antonius Gunter /: welche grafskafft anitzi (!) dem fürsten von Anhalt Zerbst zuständig:/

Sein Vater i gewesen Hindrich Lohe und seine Mutter Anna Margaretha Limbach.

Sein grossvater i gewesen Johan Lohe auf Meringsburg nahe bey Jever und sein MutterVater ist gewesen Johannes Limbach Pastor zu Johst.

A^o 1653 d 12 Martij ist sein Vater gestorben und zu Wuppels begraben worden. Seine Mutter ist zu Jevern gestorben nebenst ihren zweiten Man Friedrich Witterus Pastor zu Meissen.

A^o 1658 Medij Septemb ist Er alhier zu Stockholm angelanget und hatt sich einige Jahre weg bey seinen Hⁿ Vetter Hindrich Lohe aufgehalten.

Nachgehends wie Er sein Eigen worden hat er durch arbeit Mühe und fleiss sich in grossen ansehen gebracht, så das Er von dem König Carl der XII glories in Andenken mit adel. skild und wapn begnadiget worden.

A^o 1704 in Januarij ist er zu Stokholm gestorben und i Eskilstuna Stadt alwo er seine meiste Eisenbrüche und guter gehabt i sein Eigen grab begraben worden.

Av samma hand föreligger i Penningby arkiv⁸ en uppteckning, som i början är likalydande med den i Kungliga Biblioteket:

Anno 1643 d 28 Octobris ist unser Sel. Herr Vater Johan Lohe geboren auff seines Vaters Landgut auf dem Alten Teich belegen i Meihl von der Stadt Jever und 1/4 Meil von dem Hoksiehl in JeverLand under der grafskafft Oldenburg und bey Regierung des graven Antonius Gunter /:welche grafshafft unter dem Fürst von Anhalt Zerbst zugehöret:/

Sein Vater ist gewesen Hindrich Lohe und seine Mutter Anna Margaretha Limbach.

Sein Grossvater ist gewesen Johan Lohe auf Meringsburg nahe bey Jever und sein MutterVater ist gewesen Johannes Limbach Pastor zu St Johst.

Nach seinem todt hat er nach sih gelassen 13 Kinder ohne 6 die vorhero gestorben sind, nemlⁿ Hindrich Lohe. Johan Fried Lohe. Carl U Lohe. Adolphe Lohe Conrad Lohe. Gustave Lohe. Daniel Lohe. Die Swestern seind Anna Margaretha Lohe. Hedvig Lucina Lohe. Johanna Lohe Engl Maria Lohe. Petronella Lohe & Jacobina

Lohe Hindrich Lohe ist gestorben hier zu Stockholm 1710 wie auch Gustave und Daniel Lohe. Johan Fried: Lohe zu Hannover. Carl Lohe zu Amsterdam. Von diesen 7 seind noch im Leben Adolphe Lohe. der unverheirat und Conrad Lohe verheiratet mit des Obersten Schetas seine tochter mit der Er einen Sohn erzeugt hat der nu ugefer 13 J: alt ist mit dem namen Magnus Lohe. — Die älste Swester Anna Margarte ist verheirat gewest mit dem Hr lagman Ulrich Frölich die aber ohne Erben gestorben 1747. Hedvig Lohe verheit igen mit dem Hr Bergsrath und Landshauptman Adam Leijel der aber 1743 dieser Zeitliche gesegnet und seine frau wittwe nach sich gelassen mit einem Sohn der nun in England ist und zwey Töchter deren die älste Anna Leijel an den Cammerradt Lorentz Adlerstedt und die andre Hedvig an den Cammerradt Wulfwenstierna verheiert ist.

Johanna Lohe ist unwerheirat gebliben und lebet zusam mit den br. Adolph Lohe.

Engel Maria Lohe ist verheirat gewesen mit dem oberpostDirecteur Cantzelijrad und Stats Sretarie Baron Bunge mit welche er 3 Söhne gehabt. Die frau ist gestorben und die 3 Sohne nach und nach. der

⁸ Den ingår där i fascikel 62 ur det arkivbestånd som vid den siste Schürer von Waldheims försäljning av fideikommisset Mellingeolm i Frötuna socken i Uppland kom till Penningby (meddelande av förste arkivarie Elsa Nordström). I detta bestånd ingår förutom en 1660 daterad räkenskapsbok från Johan Lohe d. y:s utbildningstid (jfr G. Kaleen. Huvuddragen av den svenska handelsundervisnings historia fram till år 1830, 1952, s. 339–44) och handlingar rörande det av honom ägda bruket Ström i Harmånger även handlingar angående hans son Conrad Lohes fosterson kammarherre Fale Henrik von Lohe Burensköld, vilket tyder på att denna loheska arkivspilla kommit till Mellingeolm genom att bland arvingarna efter den sistnämndes änka var kammarråtsrådet J. D. Croneborgs hustru Fredrika Wilhelmina von Plomgren (SSEÅ 1938, s. 141), som 1844 gjorde Mellingeolm till fideikommiss för sin i släkten Schürer von Waldheim ingifta dotter (E. Åkerhielm, Svenska gods och gårdar, 2, andra uppl., 1930, s. 23). Om andra arkivspillror efter Fale Henrik von Lohe Burensköld se SSEÅ 1938, s. 147, not 71 och 73. — Som komplettering till C.-F. Palmstiernas framställning i SSEÅ 1938 om Johan Lohe d. y:s barn kan nämnas en handling av den 24 augusti 1738 i samma fascikel i Penningby-arkivets bestånd från Mellingeolm, genom vilken en tidigare obekant trolövnig mellan Conrad Lohe och Hedvig Taubes faster Eva L. Taube upphävdes. Den sistnämnda var enligt Elgenstierna (8, s. 180) född 1694 och död ogift 1775.

Man hat sich nachgehens wieder im Ehestande begeben mit des biskoffen Camenschiöld seine Tochter und nach dem er 3 Kinder mit ihr bekommen diesser zeitliche gesegnet. Seine witwe hat wieder mit dem Præsidenten i Hoffgerich graf Cral Frolich wieder vermählet. Petronella Loh ist mit dem Directeur Wittmack verheirat gewesen und einen Erben nachgel[assen] wie auch Jacobina Lohe mit dem Director Bunge ohne Erben gestorben.

Det är tydligt, att åtminstone begynnelsen av dessa anteckningar ursprungligen författats av ett av Johan Lohes många barn, kanske för att tjäna som underlag för en ej längre bevarad likpredikan. Den senare delen av släktkrönikan i Penningby-uppteckningen är emellertid så opersonligt hållen att man snarast måste förutsätta, att handstilen ej härrör från något av Johan Lohes barn, av vilka åtminstone Hedvigs och Conrads handstilar hade helt annat utseende;⁹ av de övriga levde efter det i uppteckningen nämnda året 1747 endast de i silverskattens hus bosatta Adolphe och Johanna, av vilkas handstilar jag ej funnit spår. Uppteckningen om de tyska förfäderna torde sålunda föreligga endast i avskrift, vilket även styrkes av det egendomliga "anitzi" i texten från Kungliga Biblioteket, som i Penningby-texten motsvaras av "unter" och alltså sannolikt är ett avskrivningsfel.

Genom korrespondens med evangelisk-lutherska församlingen i St. Joost-Wüppels har vissa av uppteckningarnas uppgifter kunnat kontrolleras. Av kyrkoböckerna där framgår sålunda, att "Hinrich Lohe", Johan Lohe d. y:s uppgivne far, dog i Wüppels 8 – ej 12 – mars 1653 "im 53. Jahr seines Alters" och begravdes den 11 i samma månad, och att "Fridericus Witterus, pastor zu Minsen" den 3 december 1657 förlovade sig med fru Anna Margaretha Lohe, alltså Johan Lohes mor. Johan Lohe själv nämnes i biktregistret för Wüppels tre gånger 1657 och en gång 1658 men sedan ej mer, vilket stämmer med uppgiften i uppteckningen i Kungliga Biblioteket, att han i mitten av september sistnämnda år – alltså

tio månader efter moderna förlovning med pastor Witterus – kom till Stockholm.¹⁰ Enligt i nämnda församling tillgängliga "Pastorenverzeichnisse" blev Johan Lohes i uppteckningarna nämnde morfar Johannes Limbach, som var född i Hessen-Kassel, efter fyra år som skolmästare i Wüppels 1618 pastor i St. Joost, där han dog 1640. Enligt 1756 års patrimonialbok för Wüppels skall Johann Lohe d. ä:s änka Moder Lohe 1634 ha donerat en dopfont till kyrkan där. Johann Lohe d. ä. själv nämnes i denna patrimonialbok och i gamla kyrkstols- och gravregister flera gånger som ägare av en gård vid Altendeich i Wüppels och såsom "Landrichter". Som hans företrädare förekommer där en Conrad Lohe, som alltså kan ha varit hans far.

Tack vare hänvisningar i ett brev¹¹ av den 10 oktober 1938 till Göran Axel-Nilsson från den 1944 i andra världskriget stupade Gerichtsdirektor Dr. Hartwig Lohe har dopböcker för Jever från åren 1591–99 och 1605–12 kunnat uppspåras i Niedersächsisches Staatsarchiv i Oldenburg. Enligt den äldre av dessa döptes två söner till Johann Lohe med namnet Heinrich 24 februari 1594 resp. 11 februari 1599 och mellan dem en son med namnet Hillerdt 10 september 1596. Den yngre av de båda Heinrich torde kunna identifieras med den i Sverige adlade Johan Lohes far, som ju vid sin död i Wüppels 8 mars 1653 uppges vara "im 53. Jahre seines Alters". I så fall bör den 1594 födde Heinrich vara identisk med stockholmsbor-

⁹ För Conrad Lohes namnteckning se faksimil i Silverskatten (1937), s. 57, för Hedvig Lohes Svea hovrätts arkiv E IX b:28; missiv till boupp-teckningen efter Adam Leijel, ingiven 15 maj 1746, RA.

¹⁰ Antikvarien Magnus Adlercreutz har fäst min uppmärksamhet på ett brev av den 20 mars 1980 till Samfundet S:t Erik i Stockholm från en köpman Paul F. Lohe junior i Gronau i Västtyskland, som uppgav, att han i ett ej namngivet furst-biskopligt arkiv funnit uppgifter om en Johan Lohes utvandring till Sverige 1603 (!). Försök att få brevkontakt med Paul F. Lohe har ej lyckats.

¹¹ Stockholms stadsmuseum. Antikvarien Magnus Adlercreutz har fäst min uppmärksamhet på detta brev.

garen och brukspatronen Henrik Lohe, eftersom Johan Lohe d. y., såsom förut nämnts, i en skrivelse i Biographica i riksarkivet kallar denne sin farbror.

Göran Axel-Nilsson har tydligt haft svårt att tänka sig två bröder med samma förnamn. I sin uppsats i PHT 1937 skriver han, att "Uppgiften att Johan III var son till en Henrik är tydligen felaktig. Han kallas f. ö. på ett ställe Johan *Johansson* Lohe."¹² I sin uppsats i S:t Eriks årsbok utvecklar han argumentationen ytterligare:

Att, såsom vanligen uppgives, Johan Lohe III varit son till en Henrik, är felaktigt och motsäges bl. a. av en del omständigheter, nödvändiga för att genealogien skall naturligt låta sig utformas. Johan Lohe III kallas i samtida handlingar f. ö. stundom "Johan Johansson Lohe".¹³

Av de i det föregående avtryckta uppteckningarna, som på väsentliga punkter stämmer med kyrkoböckerna i Wuppels och Jever, framgår klart, att den i Sverige adlade Johan Lohes far ej hette Johan utan Henrik. Axel-Nilssons uppgift om "Johan Johansson Lohe" har ej kunnat verifieras vare sig i samtida handlingar eller hans excerpter i Stockholms stadsmuseum. En excerpt där med denna uppgift synes kunna återgå på Anreps ättartavlor. Det bör i sammanhanget påpekas, att en rad exempel från 1500- och 1600-talen åtminstone i Sverige¹⁴ och Danmark¹⁵ finns på att två till mogen ålder komna syskon haft samma förnamn. Möjligen är förklaringen, att de uppkallats efter olika äldre fränder med samma förnamn.¹⁶

Om de båda Heinrich Lohe var helbröder eller halvbröder, torde ej kunna avgöras, eftersom mödrarnas namn ej nämns i Jeverns äldsta dopbok. I det föregående har emellertid nämnts, att 1756 års patrimonialbok för Wuppels kallar Johann Lohes änka 1634 Moder¹⁷ Lohe, medan Elgenstierna kallar Johan Lohes hustru Maria Papkens, av Göran Axel-Nilsson¹⁸ rättat till Popkens. Den uppgift har Elgenstierna ej hämtat från Bergströms excerpter ur den här avtryckta

uppteckningen i Kungliga Biblioteket. Källan för den har visat sig vara J. J. Pfeiffs 1661 i Stockholm tryckta likpredikan för den i Sverige verksamme Henrik Lohes dotter Johanna, som var gift med handelsmannen Caspar Gra.¹⁹ Den avlidnas farfar, Johann Lohe d. ä., uppges där ha varit "Kauff- und Handelsman in der Stadt Jever". Död- och begravningsboken för Jever börjar först 1635, varför det ej är möjligt att klarlägga, när Johann Lohe d. ä:s första hustru Maria Popkens dog, och om den yngre Heinrich Lohe, Johan Lohe d. y:s far, hade samma mor som sin äldre namne eller var född i faderns senare äktenskap med Moder Lohe.

¹² PHT 1937, s. 118, not 1.

¹³ SSEÅ 1938, s. 74, not 8.

¹⁴ Hist. handl. 20 (1905), s. 315 (jfr S. Östenson, Randanmärkningar till biskop Hans Brasks släktbok, Personhist. tidskr. 1975, s. 64, not 14). J. E. Almquist, Ätten Lilliehöök under sen medeltid och äldre vasatid (Släkt och hävd 1962), s. 8 f., 32 f. och 37. H. Gillingstams släktartikel Flygge (Sv. biogr. lex., 16, 1964–66), s. 228 f. Densamme, Jöran Larssons (Sparre af Rossvik) hustru Kerstin Persdotters ursprung enligt genealogier och godshistorisk analys (Släkt och hävd 1966, s. 46–49). J. E. Almquist, Om adliga ätten Kart i Schlegels och Klingspors ättartavleverk (ibidem, s. 116 f. och 124). Densamme, Vem var fru Anna på Hinseberg (1576–1610)? (d:o 1971), s. 206 ff. och 213. Densamme, Om s. k. Bölja-ätter i Småland (d:o 1972), s. 80 f. och 88.

¹⁵ H. Gillingstam, Ätten Hiertas ursprung och den halländska ätten Krabbe (Släkt och hävd 1964), s. 206 f. och 209.

¹⁶ J. E. Almquist, Ett och annat om den svenska adeln i äldre tid (Släkt och hävd 1967), s. 291. Densamme, a. a. 1971, s. 207. P. Seland, Namnskikket i äldre och nyere tid (Genealogiska föreningen 1933–83. Jubileumsskrift, 1983), s. 37.

¹⁷ Detta förnamn uppträder senare i släkten Lohes tyska gren (PHT 1937, s. 117 f.; SSEÅ 1938, s. 28).

¹⁸ PHT 1937, s. 116. SSEÅ 1938, s. 28.

¹⁹ Jfr SSEÅ 1938, s. 34 f.

Johann Lohe på Mehringsburg, d. senast 1634, köpman i Jever, Landrichter.
G. m. 1:o Maria Popkens, 2:o Moder

1) Henrik Lohe f. 1594 d. 1666 eller 1667, ²⁰ borgare i Stockholm, brukspatron	Hillerdt Lohe f. 1596	Heinrich Lohe 1599–1653 g. m. Anna Margareta Limbach	Ulrich Lohe ²¹ bruksförvaltare hos brodern Henrik, d. tidigast 1675	? 2) Mehring Lohe på Horum
flera gifta döttrar	Johan Lohe 1643–1704, borgare i Stockholm, brukspatron	Mehring Lohe 1648–1687 fogde på Wangerooog		
	många barn	Moder Lohe född 1674	Johan Bernhard Lohe 1685– 1716, stamfar för släktens fortlevande tyska gren	

²⁰ Denne Henrik Lohes död skall enligt Axel Nilssons framställning i SSEÅ 1938, s. 33, ha inträffat "omkring 1666". För denna uppgift hänvisas till en räkning från detta år, ställd på hans arvingar, vilken av antikvarie Magnus Adlercreutz återfunnits bland Momma-Reenstierna-handlingar i E 2595, RA. Den gäller arbete, som visserligen synes ha utförts detta år men debiterats först 1 april 1667. Henrik Lohe levde ännu 14 sept. 1666, då han undertecknade en arrenderäkning för 1665 i Åkers, Skeppsta och Krampa kopiebok (F VII b: 1) i Åkers styckebruks arkiv. Enligt Nicolai dödbok i Stockholms stadsarkiv begravdes han i Jakobs kyrka 26 febr. 1667. — Axel-Nilssons uppgift i PHT 1937, s. 119, och i SSEÅ 1938, s. 34, att denne Henrik Lohe hade en son med samma namn, som gifte sig 1655, och vars dotter redan 1670 gifte sig med Henrik Piper, torde uteslutande återgå på KB-uppteckningens uppgift, att Johan Lohe efter sin flyttning till Sverige under några år vistades hos sin "Vetter" Henrik Lohe. Bergström och efter honom Elgenstierna, genom vilken Axel-Nilsson känner

denna uppgift, har nämligen översatt "Vetter" med "kusin". Någon son till Henrik Lohe har emellertid ej kunnat beläggas i samtida källor, och vigselnotisen 1655 i Tyska församlingens i Stockholm vigselbok torde snarast innebära, att han själv gift om sig; även bruden hade enligt denna varit gift förut. Enligt Johan Lohes egen uppgift (SSEÅ 1938, s. 38) tillbragte han sina första år i Sverige hos sina farbröder Henrik och Ulrik. — Om Henrik och Johan Lohe och den senares ättlingar se även min artikel Lohe i SBL 24 (häfte 116, 1982), s. 91–94.

²¹ Ett porträtt i Loheska gravkoret i Eskilstuna Fors kyrka föreställer enligt obestyrt uppgift Ulrik Lohe. På dess ram finns en inskription, som uppger, att den avbildade var född 1606 men ej nämner hans namn (R. Bennett och R. Edenheim, Fors kyrka, Sveriges kyrkor. Södermanland, 5:1, 1976, s. 92; påpekande av antikvarie Magnus Adlercreutz). Niedersächsisches Staatsarchiv i Oldenburg har på förfrågan meddelat, att Jeverns dopbok ej nämner någon Lohe såsom döpt under åren 1605–1607.

Recensioner

Svenska medeltidsvapen

Som en synnerligen märklig händelse måste man notera, att fil. dr. Jan Raneke kunnat utarbeta och publicera sitt stora arbete *Svenska medeltidsvapen I-II* (Lund 1982). Innehållet är fördelat så, att av den "förklarande texten" s. 1-80 (med vapenregister samt ätte- och tilltalnamnsregister) inleda band I, medan s. 85-124 (med ett ortregister) avslutar band II. Av de systematiskt ordnade vapenritningarna med vapenbeskrivningar och längder över vapenägare samt källhänvisningar finnas i band I s. 1-422 med härldsbilder och djurbilder. Vapen med bilder av växter, måne och stjärnor eller "tillverkade föremål" samt vapen, där olika bilder kombinerats i samma eller olika fält, finner man i band II, s. 423-900.

Det måste ligga ett rent otroligt arbete bakom denna prestation, och den hade ej varit möjlig utan dr. Ranekes skicklighet i att återge vapen- och sigillbilderna i klara och lättbegripliga teckningar. Det är ej längre sedan år 1975, som Raneke som doktorsavhandling framlade sin studie i två band över Bergshammarvapenboken. Med en imponerande kännedom om den europeiska kontinentens medeltida heraldik och armorialer kunde han där visa, att Bergshammarvapenboken står i ett bestämbart beroende av äldre sådana armorialer, och att den har tillkommit först någon gång mellan 1436 och 1450. Gottfrid Carlsson hade i PHT 1951 framlagt talande skäl för att sidan med svenska vapen i armorialerna Bellenville och Gelre tillkommit kort efter en känd tornering i Wismar 1386. I de båda avbildas för konung Albrekt hans då nykomponerade kvadrerade svensk-mecklenburgska vapensköld, såsom jag utrett i Fornvännen 1966. Före Ranekes undersökning tänkte man sig ofta, att Bergshammarvapenboken tillkommit samtidigt med de båda andra. Uppseendeväckande är, att i Bergshammarvapenboken Albrekts kvadrerade sköld är ersatt med den enkla trekronorskölden. Detta måste enligt min mening (se G. Scheffer i Nordisk Tidskrift 1980, s. 370 ff., 381) bero på kännedom om den 1439 tillkomna riksskyltan. Bilder av den svenska sidan i de tre vapenböckerna samt en instruktiv konkordans över de svenska vapnen där ger Raneke i sitt nya arbete, s. 21.

Ranekes "Svenska Medeltidsvapen" är

det första tryckta arbete, som avser att avbilda hela den medeltida svenska och skånska adelns vapen. B. E. Hildebrands sigillverk, som nätt och jämt går fram till 1350, utkom 1862-67 och har ej fått någon fortsättning. För senmedeltiden har man i Stockholm nödtorftigt kunnat hjälpa sig fram med K. H. Karlssons handskrivna biografiska anteckningar för medeltiden (orig. i Riddarhusarkivet, kopia hos Svenskt biografiskt lexikon), som dock endast ger sigillbeskrivningar, ej avritningar. I Ranekes båda band får man både bilden och beskrivningen. Även för dem, som i årtionden sysslat med medeltida sigill i original och med olika beskrivningar av vapen och sigill, blir tillgången till Ranekes arbete en ovärderlig hjälp. Många vapenbilder, inte minst kombinationerna i band II, äro så komplicerade eller sinnrikt utformade, att även den bästa beskrivning blir oförståelig utan bilden. Och har man i en kyrka eller i ett sigill funnit en sådan bild, får man här veta, hur den rimligen skall beskrivas. Möjligheterna att identifiera defekta eller skadade vapenbilder ökas också.

I frågan om vad en vapenbild skall föreställa, kunna meningarna helt naturligt bli delade. Hör djurhuvudet till en varg eller till en björn? Är fågeln en hök eller något annat? Föreställer bilden ett hjärta eller ett blad; Raneke tolkar helst som sjöbiad. Ätten Krummes "gäddkäkar" förklaras av Raneke som "nosklämmeskänklar" (s. 289). Håkan Faderssons östgötska ätt har ansetts föra "stjärnbåt", men Raneke hävdar (s. 681) att det är fråga om en liggande månskära ("uppgående måne") med en stjärna i vardera spetsen. Vasavapnet företer som bekant en rad skiftande utformningar (s. 634-637), men Gillingstams tes om samband med ätten Scherembeke och dess vapen förnekas av Raneke (s. 587), som tydligt förbisett dennes bevisföring.

Till det allra bästa i den förklarande texten hör nog de drygt två sidor (II, s. 93-95), som Raneke skrivit om bruket av brisyer. Dessa voro ej påhitt eller misstag av sigillgravörerna. Det var ej blott genom namnen i omskrifterna, som olika sigillägare inom en familj eller släkt skilde sig från varandra, utan också genom variationer i vapnet. Hur man kunde variera inom samma familj visar Raneke med exempel från två brev 1356 (DS 5603) och 1362 (DS 6685). Känt är, att

de flesta medlemmar av ätten Gren förde spets mot dexter (heraldiskt höger) men andra mot sinister (heraldiskt vänster). Och den förkättrade beteckningen "snebjerg" kan ha fog för sig, därför att inom en släkt somliga förde balk och andra ginbalk. I dessa fall är det inte fråga om spegelvändning av courtoisie mot makens vapen.

I band I redogör Raneke för de källor av skilda slag, som han begagnat. Helt naturligt nämner han främst sigill och sigillstampar, ofta funna i jorden. Att pergamentsbrevet ha sigill i vax, omtalar han, men hans uppgift, att de medeltida pappersbrevet ha sigill i lack, stämmer ej med min erfarenhet (se även Rune Norberg, art. Sigill, Kulturhist. Lex. XV, sp. 190 f.); jag skulle tro, att lacksigill knappast förekomma i Sverige förrän långt fram på 1600-talet. Vidare nämner han som källor målningar på trä eller kyrkväggar, där färgen ej sällan undergått kemiska förändringar, och han fortsätter med textilier, metallföremål och vapenböcker. I svartvita bilder ger han exempel på alla dessa typer. Bland annat avbildas en av de unika stridssköldarna (med svinhuvud) från 1380-talet i Kristdala kyrka. De ha blivit föremål för tidskriftsuppsatser av lektor Sven Bankeström 1975 och av dr Raneke 1977 och ha senast utförligt behandlats av Bankeström i hans utomordentliga hembygdsbok "Från flydda tiders Kristdala och Tunälän" (tr. Vadstena 1982), s. 31–38.

Av förteckningen över otryckta källor (I, s. 23) liksom av källuppgifterna vid de enskilda vapenbilderna framgår, att Raneke endast genomgått Riksarkivets huvudserie av pergaments- och pappersbrev samt Uppsala Universitetsbiblioteks pergamentsbrev, givetvis med anlitande av förteckningarna, och det är sannerligen ej litet. Däremot har han ej utnyttjat de i Riksarkivet separat förvarade breven ur Sturearkivet och från Enskilda arkiv (Skokloster, Sävstaholm, Bergshammar, Ericssberg etc.) eller den stora medeltidsbrevsamlingen i Linköpings stiftsbibliotek eller samlingarna i biblioteken i Strängnäs och Skara och i landsarkiven i Uppsala och Vadstena eller breven med svenska sigill i danska Rigsarkivet, för att nu nämna de viktigaste återstående källgrupperna. Här finns alltså mycket att tillägga om enskilda sigillägare, ehuru det inte torde vara fråga om något större antal helt okända vapenbilder. Däremot har han begagnat flera vapenböcker och rent heraldiska samlingar liksom vissa avskriftssamlingar med sigillritningar, fast även här kompletteringar kunde göras. Be-

synnerligt nog har Raneke ej uppfattat (s. 7), att de släktböcker i Riksarkivet, som Holger Rosman i sin avhandling 1897 om Rasmus Ludvigsson citerar med de H-signa, som de tidigare fått i Antikvitetsarkivet, vid Rosmans omordningsarbete under 1900-talets första år fingo de Genealogica-signa, som nu gälla. Åren för Rasmus Ludvigssons verksamhet i Vasakungarnas tjänst, som Raneke anger till 1540–90, borde ha preciserats till 1542–94 (se J. Liedgren i Kulturhist. Lex. XIII, sp. 673–74). Hans efterträdare Per Månsson Utter dog i pesten hösten 1623 (ej 1625, se S. Bergh, Svenska Riksarkivet 1618–1837, 1916, s. 147).

För varje vapenbild ger Raneke en ritning (ev. varianter) och en lista på personer, som fört vapnet eller kunna antagas ha fört det, och med små grafiska översikter anger han det troliga släktsambandet mellan dem. Som källor redovisas ej blott primärbelägg ur pergamentsbrev, teckningar i de Sparreska kopieböckerna B 14–16 och Hildebrands sigillverk utan också sekundära uppgifter i genealogisk litteratur. Skadan är väl ej så stor, när det är fråga om K. H. Karlssons egna biografiska anteckningar (med noggranna källhänvisningar) eller Bengt Hildebrands, Jan Eric Almquists och Hans Gillingstams arbeten. Mera riskabelt blir det, när belägg på vapen och släktskap hämtats ur Per Brahes avskrift av Hans Brasks släktbok, ur Elgenstiernas ättartavlor eller ur överste Casimir Lewenhaupts (1874–1958) blyertstillägg till K. H. Karlssons anteckningar. Den Braheska avskriften innehåller både avskrivningsfel och missuppfattade traditionsuppgifter (alla ha ej kunnat påpekas i kommentaren till utgåvan), Elgenstiernas ättartavlor släpar på åtskilliga dubiösa uppgifter från äldre adelsgenealogier, och Lewenhaupt har kompletterat K. H. Karlssons verk med uppgifter ur Elgenstiernas utgåva, ej sällan just felaktiga sådana (t.ex. om den nedannämnde Jöns Ivarssons fränder och deras vapen). Efter- som Ranekes syfte är heraldiskt och ej personhistoriskt, skall jag ur min slumpvisa erfarenhet endast anföra några fall, där personer tillskrivas felaktigt vapen.

Den gamla riksrådsätt, som förde "tillbakaseende ull" (Raneke, s. 329 f.), utdog på svärdsidan 1580 med Anund Stensson till Stävlö (J. A. Almquist, Frälsegodsen IV, 1976, s. 1558). Ätten Ulf af Horsnäs fick 1643 tillstånd att för sig uppsätta en sköld med detta vapen på riddarhussalens vägg. Med åberopande av detta faktum och lösa

påstående om härstamning från den äldre ätten sökte ätten Ulf af Horsnäs vid riksdagen 1664 att bli uppflyttad från riddarhusets tredje klass till riksrådsättlingarna i andra klassen (Ridderskapet och adeln, Handlingar 1664, fol. 90, sign. R 25, RA), men det lyckades ej. Elgenstierna redovisar endast den vapenbild, som ätten alltså officiellt förde sedan 1643 och ger därmed intrycket, att ätten även under 1500-talet förde den tillbakaseende ulven, och denna felaktiga slutsats har Raneke dragit (s. 330). Källor i Kammararkivet, som uppenbarligen ligga till grund för vissa uppgifter i Ättartavlorna (VIII, s. 483), visa emellertid, att ätten Ulf under 1500-talet och ännu början av 1600-talet fört ett helt annat vapen, nämligen en från sidan inkommande halv varg. Akten Gamla byten före 1655 nr 202 (Svenska donationskontorets arkiv F I a: 202, KA) innehåller dels intyg 10/9 1693 av pastor i Österhaninge och ritning av Johan Gudmundssons sköld 1570 i kyrkan, visande från vänster framkommande halv varg, dels intyg 20/8 1673 av pastor i Östra Ryd och ritning av Christer Johanssons sköld 1600 i kyrkan, visande en från höger framkommande halv varg. Under längden över de frälsegods, som tillhörde Erik Eriksson till Horsnäs 1602 (Sandbergsska saml. FF 14022-23, KA), är hans vapen målat: en från vänster framkommande grå varg i rött fält. Belägg på samma vapenbild finner man också i sigillan under riksdagsbesluten från åren kring 1600 (Riksdagsacta, RA). Den av Elgenstierna (VIII, s. 482) anförda uppgiften, att Gudmund Pedersson "fört ett halvt lejon i vapnet", är troligen en missuppfattning av den halva vargen. Att ätten Ulf af Horsnäs usurperat vapnet med tillbakaseende ulv observerade jag redan i mitten av 1930-talet, men jag har inte tidigare provocerats att framlägga iakttagelsen i tryck.

Från Elgenstierna (ätten Stiernadler) har Raneke (s. 756) också hämtat alla uppgifter om "Lindsbroätten", och Elgenstierna (likom Anrep) bygger endast på Johan Hadorphs högst fantasifulla intyg från 1693. Som jag visat 1969 (SBL XVII, s. 697 f.) ger Hadorph redan om fadern Nils Jönsson en notis, som gäller annan person (adlad Jacobsköld 1605). För dennes föregivne farfar ha både namn och data lånats från Erik Jöransson Tegels uppgifter om hövitsmannen Lasse Olsson 1521 (se SBL III s. 652 ff.), såsom J. E. Almquist visat i Släkt och Hävd 1967, s. 298. De fem medeltida ättefäderna återfinnas ej i kända urkunder och torde vara fritt uppfunna. Man kan kanske

misstänka, att Nils Rabenius stått till tjänst med sin fabuleringsförmåga.

I Bromma kyrka fanns enligt Utter fördom målat ett vapen med sparre över blad och namnet Bengt Karlsson av Ulvsunda (se Raneke s. 802). Denne har bl. a. beseglat ett originalbrev, vars årtal felskrivits 1466 men skall vara 1496 (se P. Sjögren, Åtten Posse intill år 1500, 1950, s. 99 not 1, och J. Liedgren i Bromma hembygdsförenings årsskrift 1963, s. 60 not 1). Bengt var bror till Knut Karlsson i Väsby i Almunge socken. Hans Brasks släktbok uppger på två ställen (s. 57 och 176), att Bengt ej blott hade dottern Lucia utan också en dotter "Birgitta, Per Stocks hustru", och dessa notiser har Raneke olyckligt nog uppfört under den Väsby-ätt, som fått namn efter Väsby i Hammarby socken och som förde ett vingat svärd störtat (s. 701).

Uppgiften, att Bengt Karlsson hade en dotter Birgitta, som skulle varit hustru till Per Stock är tivelaktig. Från säkra källor vet man, att Per Stock var gift med en Birgitta, som var dotter till Olof Jönsson i Strömsta och hans hustru Sigrid Karlsdotter (Störle), som förde femuddig stjärna (RA perg. 24/2 1518, tr. av L. Sjödin i HH 39, 1969, s. 613-615; jfr Raneke s. 529). Sigrid var styvdotter till Philpus Olsson, vars gravsten i Strängnäs domkyrka visar hjärta med uppskjutande kors (se J. Liedgren i PHT 1974, s. 120; jfr Raneke s. 648). Vid uppgörelsen 1555 om arvet efter denna hustru Birgitta Olofsdotter tillföll Strömsta m. m. sönerna till Ivar Månsson (Liljeörn) (se H. Gillingsham, Åtten Siöblad, 1949, s. 83), Måns Ivarsson till Edeby och Ivar Ivarsson, som dödades vid Sturemorden 1567 och 1562 ägde Strömsta (se J. A. Almquist, Frälsegodsen I, 1931, s. 826, J. E. Almquist, Herrgårdarna I, 1960, s. 93 f. och 97 f., och dens., Strödda bidrag till civilrättens historia, 1953, s. 78). Ivar Månsson till Edeby (död trol. 1543) var nämligen son till Birgitta Olofsdotters mor Sigrids halvsyster Appollonia Philpusdotter (nämnd 1489) och en Magnus Ivarsson (Rasmus Ludvigssons släktbok Genealogica 20, fol. 34 v, RA), säkerligen den Magnus Ivarsson, som nämnes som vittne i ett morgongåvobrev 26/1 1484 tillsammans med den mera bekante Jöns Ivarsson (Liljeörn; se B. Hildebrand i PHT 1934, s. 134 f.). Jöns Ivarssons son (i andra giften) Ivar Jönsson dog ogift före 1509 (N. G. Djurklou i HT 1890, s. 19 efter RA perg. 17/4 eller 14/8 1509) och det var ej han (som Raneke menar s. 874), som var far till Ivar Ivarsson, utan kusinen Ivar

Månsson. Uppgiften att Jöns Ivarsson skulle varit son till "Ivar Jensen Dyre till Tirsbaek" har Raneke (s. 874) hämtat från Casimir Lewenhaupts okritiska tillägg till K. H. Karlssons anteckningar, och den är antagligen en kombination mellan Anreps Ättartaflors attribuering (under Natt och Dag, III s. 9) av Jöns Ivarsson till ätten Dyre, som förde två horn, och stamtavlan över denna ätt i Danmarks Adels Aarbog (VIII, 1891, s. 149). Troligare är Djurklous antagande (HT 1882, s. xxv), att stamfadern var den "Ywar Jenisson", som på befallning av konung Karl Återfick Strand m. m. i Värmland 25/3 1454 (avskrift i Rääfs Diplomatarium III, VHAA: s arkiv, feldat. av Djurklou).

Den ätt, som här och hos Raneke kallas Liljeörn, förde i kluven sköld en vinge och en halv lilja. Otydliga sigillbilder ha tidigare uppfattats som ett vingat svärd, men denna tolkning har rättats av N. G. Djurklou (HT 1890, s. 19 not 1) och Bengt Hildebrand (PHT 1934, s. 131 not 21). Elgenstierna kallar Jöns Ivarssons vapen kluven sköld med halv lilja och vinge (SAÅ V, s. 389, Natt och Dag), men sonen Ivar Jönsson, system Margit Ivarsdotter och hennes far Ivar Jönsson sägas ha fört vingat svärd (SAÅ I, s. 574 f, Bratt; jfr härtill Släkt och Hävd s. 329). Jöns Ivarsson var första gången gift med Cecilia Månsdotter (Natt och Dag), och hon hade en son Jöns Jönsson. Man har tidigare trott, att denne var son till Jöns Ivarsson och därför tillskrivit också honom vapnet med vingat svärd (SAÅ IV, s. 545, därefter Raneke s. 701) eller Liljeörn (Raneke s. 874). I verkligheten förde Jöns Jönsson, som redan Djurklou antytt, ett beväpnat krökt mansben (så Raneke s. 251). Som jag i korthet utrett i Släkt och Hävd 1971 (s. 493), var denne Jöns Jönsson son till Cecilia Månsdotter i hennes gifte (25/1 1469) med hövitsmannen på Stegeborg Jes Persson, som steglades för sjöröveri i Stockholm 1470. Liksom sin kusin Axel Olsson till Gunderslev (nu Ruuthsbo) i Skåne (se Raneke s. 252) förde Jes Persson det krökta mansbenet. Deras fäder voro de norska riddarna Peder och Olof Nilsson, som ihjälslögos av hanseaterna i Bergen 1455.

Cecilia Månsdotters syster Birgitta var först gift (1471) med Abraham Kristersson (Leijonhufvud) och gifte i slutet av 1490-talet om sig med fogden Anders Pedersson. Besynnerligt nog uppger Elgenstierna (SAÅ IV, s. 545), att även han förde vingat svärd, vilket upprepas av Raneke (s. 701). I verkligheten förde han en mussla liksom sin son

Jöran Andersson till Ista och sonsonen Erik Jöransson Stenar (J. E. Almquist, Herrgårdarna I, s. 56). Han har därför ibland räknats till den danska ätten Jernskæg, som förde mussla ("ibskal").

Ranekes medeltidsheraldiska handbok kommer förvisso att bli en hjälpreda, som ofta anlitas av personhistorikerna. Vid användningen måste man här som eljest observera, om den anförda källan är ett original eller en tvivelaktig litteraturuppgift. Man måste vara dr Raneke tacksam för det myckna han utträttat. Inte utan skäl heter det, att det bästa är det godas fiende, och "fullständighetsdjävulen" har förhindrat förverkligandet av många goda uppsåt. Glädjande nog har Raneke meddelat, att han planerar ett supplementband med tillägg och rättelser samt ett fullständigt personregister, och att han därför är tacksam för alla kompletteringar från intresserade läsare.

Jan Liedgren

Det medeltida Sverige

Av denna guldgruva för såväl historiker som geografer och ortnamnsforskare utkom 1972 och 1974 häftena 1:1 och 1:4, omfattande de nordligaste delarna av Uppland (jfr PHT 1971-72, s. 172 f., och 1974, s. 118). Nu föreligger även häfte 1:3, som omfattar de mera centrala uppländska häraderna *Bälinge* av fil. mag. Olle Ferm samt *Norunda och Rasbo* av fil. mag. Sigurd Rahmqvist, vilken senare dessutom redigerat detta häfte (Almqvist & Wiksell, Sthlm 1982, 360 s.). Professor Gunnar T. Westin har tillsammans med Rahmqvist utarbetat de allmänna inledningarna. De tre häraderna omfattade tretton hela socknar, av vilka Bälinge och Rasbo krävt det största utrymmet, och delar av tre socknar, som i övrigt hörde till andra häradar. Såväl disposition som materialredovisning överensstämmer med tidigare häften.

Av personhistoriskt intresse är liksom i föregående häften av detta verk framför allt redovisningen av sätesgårdarna, över vilka ett särskilt register finnes i slutet av häftet. Dessa uppgår i detta häfte liksom i det föregående till ett tjugotal.

Den främsta högfrälse sätesgården inom området var Salsta i Tensta socken, Norunda härad (s. 183 ff.). Dess underlydande gårdar redovisas efter ett brev från 1559 både i en med avradsuppgifter försedd tabell (s. 184) och med en karta (s. 167). Mot

framställningen om denna sätesgård kan invändas, att den ej klart markerat skillnaden mellan att ägaren skrev sig till sätesgården, såsom fallet var med fyra generationer av den släkt som senare kallades Oxenstierna, och att sätesgården i fråga blott var en av vederbörande stormans sätesgårdar, såsom fallet tydligen var med deras 1300-talsförfäder av den släkt som numera kallas Sparre av Tofta. De senare ägde ju även Ångsö i Västmanland; se senast Å. Nisbeth, Ångsö kyrka och dess målningar (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Antikvariska serien, 33, 1982).

Om den frälsesläkt som härstammade från Sandbro i Björklinge socken, Norunda härad, har Sigurd Rahmqvist publicerat en särskild uppsats i denna tidskrift 1978. När det i föreliggande häfte (s. 124) uppges, att Sandbro kan beläggas som sätesgård för riddaren Styrbjörn Torstensson "1310-39", är detta ej helt korrekt i fråga om det senare årtalet, som borde utbytas mot 1332, då han i sin sigillinskrift skrives till Sandbro (B. E. Hildebrand, Svenska sigiller från medeltiden, 1862-67, 3, nr 394). På den citerade gravstenen från 1339 i Björklinge kyrka stod nämligen ingenting om att han bodde på Sandbro. Det är givetvis sannolikt, att Styrbjörns begravning i Björklinge kyrka kan tyda på att han fortfarande bodde på Sandbro, men i Björklinge socken låg även Nynäs, som var sätesgård för hans son Torsten Styrbjörnsson 1358 (s. 121), och Lindholm, som var sätesgård för hans sonson Magnus Gregersson 1360 och 1365 (s. 118). Magnus Gregersson bodde 1382-86 i Bräcksta i Dannemora socken (s. 134), men hans brors svärson riksrådet Nils Bosson (Natt och Dag) skrev sig 1419 till Lindholm.

Områdets talrika lågfrälse sätesgårdar kan mestadels beläggas endast kort tid och då som tillhörande föga kända personer. Detta gäller särskilt sätesgårdarna i Bälinge härad, vilka också var betydligt färre än i Norunda och Rasbo.

I Rasbo märkes framför allt Frötuna (s. 261 ff.), som 1387 var sätesgård för Lydeka Strandorp och vid arvskitet efter dennes sondotter Märta Lydekadotter, den ovan nämnde Nils Bossons sons änka, som gift om sig med Bengt Jönsson (Oxenstierna) från Salsta, 1452 tillföll Lasse Karlsson (Björnlår). Denne bodde där enligt en rad brev från åren 1458-81 och hans son riksrådet Karl Laurensen 1487-1504. Den sistnämndes bror, fogden Bengt Laurensen,

känd från de politiska förvecklingarna under Sten Sture d. y:s tid, kom genom lönnmord på Karl Laurensens änka i besittning av Frötuna senast 1511. Sedan han avrättats 1517, ärvdes gården av en modernekusin och sedan av hennes son Harald Knutsson (Soop), vars son Knut Haraldsson skrev sig till Frötuna 1553-1566. - Tomta i Rasbo (s. 279) beboddes av en lågfrälse släkt, som efter vapen och sätesgård kallats Sparre av Tomta och enligt föreliggande framställning där representerades av Olof Magnusson 1472-81, hans son Erik Olofsson 1492-97 och dennes son Bengt Eriksson från 1548. - Årby i Rasbokil (s. 300 f.) beboddes på 1400-talet av häradshövdingen i Rasbo Tomas Andersson och hans son Lars Tomasson, vilkas släkt efter denna sätesgård kallats Årby-ätten, 1551-54 av den senares sons svärson Nils Ottesson (Hästhufvud) och senare av Lars Tomassons dotterson Lars Jespersson (Cruus). Man saknar hänvisningar till J. E. Almqvists viktiga arbete Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1960), som helt saknas i förkortningslistan till föreliggande häfte men i verkets båda föregående häften citerats med förkortningen "AH".

Då man ser på den orienterande kartan på häftets baksida, finner man, att de tre hittills publicerade häftena omfattar nästan halva Uppland. Ännu återstår viktiga och arbetskrävande delar av detta landskap.

Sedan länge har Det medeltida Sverige dock även förberett utgivning av motsvarande materialredovisning för andra svenska landskap. I samband med att jag för riksarkivet skrev avsnittet om Kronobergs län i J. A. Almqvists efterlämnade ofullbordade Smålandsdel av Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden, utarbetade jag redan sommaren 1962 på uppdrag av kommittén för Det medeltida Sverige ett förslagsmanuskript om Kinnevalds härad. Sedan Lars-Olof Larsson 1964 disputerat på den förtjänstfulla avhandlingen Det medeltida Värmd, utarbetade han på uppdrag av samma kommitté ett utförligare manuskript om häraderna Kinnevald, Allbo och Konga. Utan att på förhand underrätta nämnda kommitté har han nu publicerat detta i utvidgad form jämte motsvarande uppgifter för Norrvinge och Uppvinge under titeln *Småländsk bebyggelsehistoria, 1. Från vikingatid till Vasatid, 1. Värmd, 1-4* (Acta Wexionensia, Serie 1. History & Geography, 1: 1-4, Växjö 1979-81, 511 s.; distribueras av Högborns tryckeri, Växjö). I förorden till häftena 2 och 3 - men ej häfte

1 – har nämnts, att "den topografiska materialredovisningen" delvis återgår på den sammanställning Larsson gjort för det medeltida Sverige. I sin efterskrift (s. 495) till häfte 4 erkänner Larsson även, att "den topografiska materialredovisningen är inspirerad av en av projektet "Det medeltida Sverige" (DMS) utvecklad modell, särskilt vad gäller redovisningen av medeltidsmaterial", och konstaterar, att "skillnaderna i utformningen mellan Småländsk bebyggelsehistoria och DMS betingas i första hand av den huvudsakligen bebyggelsehistoriska inriktningen och det längre tidsperspektivet i här föreliggande arbete". Sistnämnda förhållande innebär framför allt, att fornlämningarna medtagits. En annan skillnad är, att Larssons framställning illustrerats ej blott med kartor, som här förekommer talrikare än i DMS, utan även med foton av landskap, kyrkor och runstenar. Uppgifter om sätesgårdarnas ägare har ersatts med hänvisningar till författarens doktorsavhandling, och personregister saknas i motsats till ortregister. Sistnämnda faktum är beklagligt ur personhistorisk synpunkt, eftersom verket ju innehåller ett myller av uppgifter om smärre jordtransaktioner, men denna brist kan avhjälpas med ett gemensamt personregister, om verket, såsom numreringen i titeln antyder, kompletteras med motsvarande uppgifter för Finnveden och Njudung.

Vid jämförelse med mina egna skrifter har jag kunnat konstatera vissa förbiseenden i Larssons arbete. Den Karl Holmgerson, efter vilken arvskifte hölls 1441, har Larsson genomgående efter sin källa, J. A. Almqvists edition 1938 av arvskiftesbrevet, hänfört till släkten Puke (s. 405, 430, 432, 437, 445 och 450; på s. 405 och 450 kallas han "Kurt" i stället för Karl) utan att beakta, att jag i inledningen till min artikel om släkten Puke i Äldre svenska frälsesläkter, 1:2 (1965), s. 178, konstaterat, att denna ursprungligen på K. H. Karlssons anteckningar återgående uppgift vilar på förväxling av hans vapenbild, nedvänd vinge, den danska släkten Krognos' vapen, med släkten Pukes, uppvänd vinge. – Uppgiften, att Magdalena Olofsdotter och hennes bror Axel, vilka sålde gods 1483, tillhörde Lindö-ätten (s. 256, 260, 269, 275 och 276), är också oriktig. Såväl av min uppsats om medeltidsätten Slaweka (PHT 1947) som av min uppsats om Johan Slawekas tredje hustrus härstamning (PHT 1953) framgår nämligen, att deras far var den bekante Olof Nielsen (Skanke), som 1455 dräptes av han-

seaterna i Bergen i Norge. Redan i min recension i PHT 1964 av Larssons doktorsavhandling påtalade jag, att han förbisett dessa mina båda uppsatser. Nu har han citerat enbart den första av dem vid sin behandling av ett salubrev 1515 angående Johan Slawekas änkas gods i Varend (s. 269, 275, 277 och 278), ehuru den senare uppsatsen är en viktig komplettering till denna. – Av större vikt med hänsyn till den bebyggelsehistoriska inriktningen är, att Larsson både här (s. 388) och i sin här citerade framställning i doktorsavhandlingen för Vreta klosterns donatorslängds uppgift om jarlen Guttorms donation av jord i Dädesjö enbart hänvisat till Ahnlunds framställning i Historisk tidskrift 1945. Den av mig i samma tidskrift 1948 publicerade 1500-talsavskriften av en del av förlagan till de av Ahnlund publicerade excerpterna av Rasmus Ludvigsson har en tydligen äldre namnform "Dethysyö", medan Rasmus Ludvigssons normaliserat till "Dädesjö", och preciserar dessutom donationens storlek till "tw boll". – Mera bagatellartat är att Larsson använder den moderna namnformen "Greger" (s. 289, 296 och 354) – enligt Sveriges medeltida personnamn ytterst sällsynt under medeltiden – i stället för det fornsvenska Gregers.

Hans Gillingstam

Om Finlands adel

Gentes Finlandiae V, Skrifter utgivna av Finlands riddarhus VI i samarbete med Finlands adelsförbund. Helsingfors 1981, 143 s.

År 1966 inledde Finlands riddarhus utgivningen av en samling dokument och uppsatser, som belyser den finländska adelns personhistoria, *Gentes Finlandiae*. Härigenom har skapats en god möjlighet att fortlöpande offentliggöra de forskningsresultat som arbetet inom riddarhuset lett fram till.

Det femte häftet, liksom de tidigare redigerat av riddarhusgenealogen Torsten G. Aminoff, inleds med en, framför allt för den i det finländska riddarhusets arkiv obebundna, nyttig uppsats betitlad *Riddarhusstamtavlorna och serier i genealogens arkiv*. Här ges en informativ och klargörande genomgång av den finländska adelns stamtavlor – deras tillkomst och förande sedan 1818 – samt av andra i arkivet förvarade serier, som anknyter till stamtavlorna: stamtavleutdrag från Sveriges riddarhus, historieboksutdrag, prästerskapets rapporter m. m. Det framgår klart att Finlands riddarhusstamtavlor torde vara de fullständigaste som finns i sitt slag beträff-

fande genealogiska och biografiska informationer, varför de erbjuder goda möjligheter att göra ingående sociologiska analyser. Här bör också nämnas att i avdelningen Meddelanden från riddarhuset publiceras ett register över de två största av de serier som omfattar släkter vilka inte är inskrivna på Finlands riddarhus. Ur framför allt heraldisk synpunkt betydelsefull är uppsatsen Riddarhusets yngsta vapen. Här publiceras för första gången fullständigt och i färg de 18 finländska ätters vapen som inte finns redovisade i George Granfelts vapenbok av 1889 eller i ett tillägg till denna från 1893. Ättarna är således de som introducerats och upphöjts efter 1893 och består av tre friherrliga och femton adliga ätter från perioden 1894–1912. Genom generöst intresse från de berörda ättarnas medlemmar och ättlingar har denna kostsamma utgivning kunnat genomföras och detta med stor framgång, då planscherna är av mycket hög kvalitet. I anslutning till dessa publiceras vapenbeskrivningarna i den ordalydelse de har i introduktionsansökningen. I de fall en beskrivning där saknas har utgivaren utarbetat sådana i enlighet med den tidens sätt att utforma dylika. I anslutning till vapensviten har även två små bidrag rörande heraldiken i Finland fogats.

Huvuddelen av boken har ägnats ursprungsproblem för olika adliga ätter, av vilka grenar varit verksamma i Finland. Det största bidraget utgöres av ett nu publicerat föredrag av professor Pekka Lappalainen om ätten Pistolekors i Säminge, vilket för att låna utgivarens ord är mycket personligt hållet. Undertiteln "Ett exempel på hur släktanorna förgylldes under Sverige–Finlands stormaktstid" syftar på hur framför allt ättens livländska gren försökt föra dess ursprung tillbaka till urgammal skotsk adel med härstamning från kungar i Höglandet. I stället påvisas att ätten härstammar från rytturen Jöran Olofsson från Säminge socken i Savolax. Den flitigaste bidragsgivaren, utgivaren själv, har tillsammans med translator Love Kurtén undersökt problem kring ätten Reiher, vilken, i motsats till vad tidigare ättemedlemmar velat ge sken av, övertygande bevisas härstamma från en köpmanssläkt i Reval. Av övriga bidrag skall nämnas att Aminoff för sin redan i Gentes Finlandiae III påbörjade undersökning om ätten Langenskiöldsls ursprung vidare till dess inskrivning på riddarhuset 1776. Därjämte kartläggs i sina huvuddrag de delar av ätten som inte intogs.

Lars-Olof Skoglund

Prästprotokoll 1723

Prästeståndets riksdagsprotokoll, del 6, som omfattar 1723 års riksdag (V+676 s.), utgavs av trycket 1982 på riksgäldskontorets uppdrag av Axel Norberg. Som vanligt när det gäller äldre, ännu inte i fasta former stelnade riksdagsprotokoll, innehåller dessa mycket av rent personhistoriskt intresse. Här framkommer inte bara vad ledamöterna sagt och hur de agerat i rent politiska frågor, utan även en hel del sådant som i våra dagar anses höra till det privata området. Det högvördiga ståndet uppträdde ju som "consistorium generale", en sorts sedernas högsta domstol.

En av ståndets egna ledamöter, superintendenten i Visby Johannes Esberg, som börjat titta för djupt i glaset, blev föremål för dess utförliga debatter medan övriga riksärenden fick ligga eller behandlades mera summariskt. Den stackars mannen blev formellt instämmd inför sina församlade ämbetsbröder att svara för sitt förargelseväckande levnadssätt, men fick behålla sitt ämbete sedan han avlagt ett skriftligt nykterhetslöfte, in extenso avtryckt bland utgåvans förträffliga och frikostigt tillmätta bilagor.

Ståndet hade även att avgöra om den franske officeren Sicre, som var katolik och annars känd som inblandad i de dunkla händelserna kring Karl XII:s död, skulle få gifta sig med en tysk hovdam, fröken Pflug, som var lutheran: det blev avslag. Pietismens insteg bekymrade ståndet mycket, och en särskild deputation föreslogs för att utreda dess orsaker. I de tidstypiska religionsmålen kunde prästerskapet vara nog så stingsligt: kyrkoherde Vhaël hade avlidit på väg till riksdagen och vid hans begravning hade kyrkoherde Schröder råkat säga något som skulle kunna tolkas som ett utslag av pietism. Ståndet var inte sent att tillsätta ännu en deputation för att förhöra honom om vad han egentligen menat. Likaså intresserade man sig mycket för kyrkoherde Tolstadius' predikningar av samma skäl. När det gällde lutheranerna i Pfalz, som ansågs förtryckta av de reformerta, ömmade ståndet dock mycket för trosfriheten. Rent världsliga rättssaker kom också enligt gammal tradition inför ståndet, som t. ex. i de uppmärksammade högmålen mot bonderiksdagsmännen Lars Eriksson och Olof Larsson och mot konspiratorerna Dahléen, Brodenius och Prange.

Redan vid denna riksdag hade ståndet också börjat sätta av tid på de befodringsärenden och privata ansökningar som skulle

bli så typiska för frihetstiden, och det hjälpte inte att man gång på gång försökte visa sådana mål ifrån sig. Särskilt de från den ryska fångenskapen hemvändande officerarna försökte uppvakta ständerna direkt när de inte var nöjda med den särskilt förordnade placeringsdeputationens beslut. Men även andra supplikanter och projektmakare hörde av sig och fick stundom några hopsalade karoliner eller någon välvillig rekommendation. Överauditören Sylvin, som till ståndet inlämnat en skrift där han begärde att det skulle rädda honom från "sitt margfaldiga och otroliga lidande medelst rullan och thes andar, des anima etc.", kunde det dock inte göra något för: mot ett förslag om att han skulle hjälpas in på Danviken invändes att "han skulle thet för en nesa uttyda".

Privilegiefrågorna upptog också mycket av ståndets intresse, och man slog vakt om dess anseende, och gick t.o.m. så långt som till att uppvakta censor librorum för att stoppa tryckningen av en antiklerikal skrift från 1600-talet. Trots detta och trots andra i vår tids ögon mindre tilltalande drag hos prästerna, måste det framhållas att debatterna stundom utmärktes av vältalighet och kunnighet, med ledamöter som Jesper Svedberg, Erik Benzelius d.y., Jöran Nordberg, David Lund, Torsten Rudéen, Lars Molin, Sven Caméen m. fl.

Utgivaren har lagt ner omsorg och flit på sitt högtberömliga verk, och vi är nu inte längre hänvisade till Wahrendorffs utgåva från 1922, som blivit så kritiskt bedömd av fackhistorikerna. Efter en lång tid av stillastående i arbetet har nu prästeståndets protokoll från riksdagarna 1723, 1726/27, 1731 och 1734 (se PHT 1980, s. 66–67) utkommit på några få år, samtliga försedda med föredömliga person-, ort- och sakregister.

Folke Ludwigs

Den svenska stormaktsarméns officerare

James Cavallie, *De höga officerarna. Studier i den svenska militära hierarkien under 1600-talets senare del*. Militärhistoriska studier. Nr 4. Stockholm: Militärhistoriska förlaget, 1981, 224 s.¹

I den historievetenskapliga debatten har det ofta hävdats att de senaste decenniernas tonvikt på socialhistoria, ofta utifrån explicita teorier vid utarbetandet av frågeställningarna, lett till en motsättning till en historieskrivning som föredragit individen som ledande subjekt i den historiska processen. Ett exempel härpå är den debatt

som för några år sedan fördes i Västtyskland mellan Hans-Ulrich Wehler och Golo Mann. I den hävdade Wehler att teorier bidrar till att fästa uppmärksamheten på de objektiva förutsättningar som begränsar individernas handlande och samtidigt underlättar de för historikern att fånga det samspel av anonyma omständigheter, som ligger bakom historiska processer och strukturer.² Golo Mann, som bl.a. är bekant för sin massiva biografi över Wallenstein, hävdade å sin sida att all historisk framställning måste vara individualiserande. Detta i polemik mot den moderna historieskrivning som, enligt honom, bekymrar sig alltför lite om människan av kött och blod. Att negligera individen i historieskrivningen menar han är som att försöka spela Hamlet utan prinsen av Danmark. Historikern missar det unika i det historiska skeendet.³

Ibland har man en känsla av att denna motsatsställning mellan en teoretiserande, ofta socialhistoriskt inriktad, historieskrivning och en individcentrerad dito inte sällan markeras alltför skarpt. Denna känsla förstärks vid läsningen av James Cavallies bok, som just i praktiken visar hur man kan skriva socialhistoria utan att individen för den skull förvandlas till ett nummer i en grå massa.

Föremålen för författarens intresse är arméofficerare från överstes grad och däröver, samt för flottans del, amiralitetsmajorer och däröver. Den senare graden byttes 1680, efter holländskt mönster, ut mot schoutbynacht och motsvarar senare tiders konteramiral.

Det kan invändas att man t.ex. för arméns del även kunde ha tagit med majorer och överstelöjtnanter, då de tillsammans med översten utgjorde förbandets regementsofficerare och uppbar stabslön vid sidan av sin kompanichefslön. Vägledande kan också de samtida rangordningarna vara. Den första, utfärdad i december 1672, upptog bara 9 klasser och uteslöt överstar

¹ Sina resultat presenterade Cavallie vid ett symposium om Skandinavien och den europeiska integrationen under 1600-talet (Örenäs slott 16–17/3 1982).

² Hans-Ulrich Wehler, *Anwendung von Theorien in der Geschichtswissenschaft*, i *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, Herausgegeben von Jürgen Kocka und Thomas Nipperdey, München 1979, s. 17–39 och dennes replik på s. 57–60. Se spec. s. 30.

³ Golo Mann, *Plädoyer für die historische Erzählung*, i *ovana a. a.*, s. 40–56 och dennes replik på s. 61 f. Se spec. s. 52.

och lägre officerare. Systemet byggdes successivt ut 1680 (28 klasser) och 1696 (40 klasser), så att befäl ner till kaptener och ryttmästare kom med i den senare.

Flottans officerare var ganska lågt placerade i förhållande till sina kolleger i armén och en förbättring skedde först 1748. Dessförinnan stod amiralerna i nivå med generalmajorer, men lägre än fältmarskalkar, generalfältygmästaren, generaler och generallöjtnanter. Likaså stod schoutbynachtterna i klass 24 och därmed efter arméns överstelöjtnanter (1696).

Det ovan sagda visar att urvalskriterierna inte är helt givna. För arméns del kan man hävda att en undersökning även av befälskategorier under överstes grad skulle kräva en väsentligt större arbetsinsats, varför en begränsning till regementschefer och uppåt kan anses vara försvarbar. Cavallie medger att schoutbynachterna rang- och lönemässigt låg klart under överstarna, men då de har haft en framträdande ställning inom sin vapengren är det värdefullt att fånga in även den lägsta flaggmansgraden. I anslutning här till kan man konstatera att endast amiraler och viceamiraler hade kommit med om förf. följt rangrullan och hållit sig till en nivå som motsvarade överste och däröver. Därmed hade undersökningspopulationen blivit alltför begränsad då dessa två kategorier endast utgjorde 15 av totalt 39 undersökta sjöofficerare som ingår i Cavallies bok.

Dessa officerare studeras vid tre tidpunkter: 1654, 1672 och 1699. Själva undersökningstillfällena har valts för att fånga tidpunkter då det rådde fred (man kan diskutera om det är ett normaltillstånd för 1600-talets Sverige) och man stod i begrepp att påbörja rustningar och värvningar för kommande krig. För dessa tre år har de officerare som var i tjänst den 1 juli valts ut, vilket ger 86 personer 1654, 95 1672 och 77 1699, fördelade på 219 i armén och 39 i flottan.

Genom att ett kvarts tusende personer ska undersökas, tvingas Cavallie att nyttja uppgifter i Elgenstiernas ättartavlor, i möjligaste mån kontrollerade i arkivmaterial och annan litteratur. Helt tillfredsställande är det knappast att stödja sig på Elgenstierna, men förståeligt ur arbetssynpunkt.

Tack vare tidigare forskares (Sten Carlsson, Kaarlo Wirilander) arbeten vet vi att den högre officerskåren vid denna tid var starkt adelsexklusiv, något som bekräftas av Cavallies resultat. Starkt aristokratiska med ett kraftigt inslag av medlemmar ur riddarhusets båda övre klasser är 1654 och 1699 års populationer då 52 respektive 49 %

av befälen räknas hit. Det ofrälse inslaget är mycket litet: två officerare i 1672 års population, som i sin helhet är något mindre aristokratisk än de båda andra (32 %).

Intressant är att de ofrälse 1672 båda tillhörde flottan, varav en blev amirallöjtnant (Johan Berg; 1676 adlad Bergenstierna). Som Sten Carlsson har påpekat är det ofrälse inslaget som störst i ett tekniskt vapenslag som flottan, där extra stora krav på fackkunskaper ställdes. Samma förhållande konstateras även för artilleriets och fortifikationens befäl, något som också går igen internationellt.⁴ Just därför hade det varit intressant om förf. hade specialstuderat artilleriets officerare för att se om sådana skillnader hade gått att belägga. Artilleriets speciella karaktär, inte minst till följd av dess stora krav på tekniska kunskaper, är väl belagd.⁵

Med hjälp av 43 tabeller analyserar Cavallie sina populationer vad det gäller förekomsten av social rörlighet och i anslutning därtill förhållandet mellan karriären, det sociala ursprunget och den nationella härkomsten. Av undersökningsresultaten framgår att majoriteten av de icke adligt födda officerarna haft icke-militära fäder, medan det motsatta gällt för adelssönerna. Något som går i linje med resultaten av Ingvar Elmroths forskningar rörande 1600-talets adel.⁶

Vad den nationella bakgrunden beträffar, möter man självfallet många knepiga gränfall vilka förf. i allmänhet tycks ha bemäst-

⁴ Sten Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865, 1973, s. 88 f och 107. För det internationella forskningsläget, se av Carlsson anf. litt. samt senast W. Fischer/P. Lundgreen, *The Recruitment and Training of Administrative and Technical Personnel*, i C. Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe. Studies in Political Development* 8, Princeton 1975, s. 456–561, passim.

⁵ Om artilleripersonalen i äldre tider, se främst Jonas Hedberg, *Kungl. artilleriet. Medeltid och äldre vasatid*, 1975, passim. För artilleriets organisation 1654, se Hedberg, *Kungl. artilleriet*. Carl X Gustafs tid, 1982, s. 308.

⁶ Ingvar Elmroth, *Generationsväxlingens problematik i den svenska nyadeln under 1600- och 1700-talen*, Scandia 1979, s. 265–285, spec. s. 273; dens., *För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900*, 1981, s. 61–83.

rat.⁷ Påfallande är att det finländska inslaget är ganska stort 1654 och 1672 medan 1699 bara en officer är född inom en genuint finländsk släkt (översten för Björneborgs läns infanteriregemente Johan Lorentz Creutz). Det rikssvenska inslaget är självfallet det största, men utgör aldrig någon majoritet. Störst andel har svenskarna 1699 (34 av 77). I övrigt är det balttyska inslaget mycket stort i alla tre populationerna (22 % 1654, 23 % 1672 och 30 % 1699). Det motsatta förhållandet gäller – inte helt oväntat – för den ingermanländska bojaradeln, som bidragit med en officer 1672 respektive 1699 (överste Alexander Pereswetoff-Morath, kommandant i Nyen och översten för Viborgs läns infanteriregemente Zacharias Aminoff).

Vid karriärens början har inslaget av boren adel legat på 70–75 % i alla tre populationerna. Under karriären har sedan alla blivit adelsmän 1699 och nästan samtliga 1654 och 1672. Undantagen utgörs av några sjöofficerare. Påfallande få av de officerare som adlats under karriären till följd av egen förtjänst har fått högdadlighet. Ett undantag från regeln är översten Simon Helmfelt (fräherre 1674 med namnet Grundel-Helmfelt). Som son till en stockholmsborgmästare gjorde han en enastående karriär innan han vid 60 års ålder stupade i slaget vid Landskrona 1677. Är det, med tanke på vad som sagts ovan, bara en tillfällighet att det främst var inom artilleriet och fortifikationen som denne oadlige militär skördade sina största lagrar? Med början som ingenjör vid fortifikationen under trettioåriga kriget och major vid artilleriet 1643 bidrog han (antagligen) verksamt till det senare truppslagets framgång i slaget vid Jankow 1645.⁸

Klaus-Richard Böhme har hävdats att kunskaper och utbildning fick en allt större betydelse för en framgångsrik officerskarriär vid denna tid. Enligt detta synsätt betydde kunskaper mer än börd, även för de adliga officerarna.⁹ Mot detta invänder Cavallie att man genom att applicera moderna meritokratiska värderingar riskerar att undanskymma den stora sociala betydelse adelskapet verkligen hade på 1600-talet. Ett indicium som pekar i Cavallies riktning är det faktum att infanteriöversten Åke Hansson Ulfsparré utnämndes till amiral 1640 och riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna till riksamiral 1652, båda utan sjöerfarenhet. Ett meritokratiskt synsätt började dock alltmer göra sig gällande inom försvaret på 1600-talet. I det sammanhanget förtjänar Böhmes påpekande att adliga offi-

cerare haft bättre utbildning än sina oadliga kolleger vid karriärstarten att uppmärksammas. Det skulle innebära att den adliga bördens indirekt bidrog till en snabb karriär då den medförde att adelsynglingen fick en bättre utbildning än de flesta ofrälse.

Det kanske intressantaste kapitlet är det avslutande som redogör för officerarnas nationella ursprung och tjänstgöring inom riket. Det visar sig t. ex. att förbandscheferna i Finland 1654 främst utgjordes av balttyskar, medan endast 4 av 13 är finländska och svenskarna helt saknas. Den balttyska dominansen i Östersjöprovinserna är också påfallande stark (5 av 6 förbandschefer 1672).

Vid alla tre undersökningstillfällena finns ett klart samband mellan svensk härkomst och tjänstgöring i det egentliga Sverige. Ett motsvarande förhållande kan även sägas gälla det finländska befälet (med undantag för 1699 då underlaget är för litet för att tillåta några slutsatser). Intressant är det faktum att många balttyska förbandschefer är spridda över hela riket vid alla tre undersökningstillfällena. Här kan man hålla med Cavallie om att balttyskarna utgjorde ett integrationsbärande element i det svenska stormaktsväldet. Detta är inte mindre betydelsefullt då ju det svenska stormaktsväldet var mångnationellt till sin karaktär och har jämförts med det habsburgska väldet.¹⁰ I ett vidare perspektiv får resultaten även betydelse för kunskapen om Sveriges integra-

⁷ Bland dem som vållat forskningen huvudbry är generalmajoren Lorentz von der Lindes far, stockholmsköpmannen Erik Larsson von der Linde, vilken har påståtts vara inflyttad från Holland (Elgenstierna bd V, s. 9). Cavallie följer här Gunnar Hesselors, som vill se Stockholm som von der Lindes födelseort (Släkt och Hävd 1977: 3, s. 360–371). Nyligen har även Erik Grill anslutit sig härtill i sin artikel om von der Linde i SBL (bd 23, 1981, s. 326 f).

⁸ Alf Åberg, art. om Simon Grundel-Helmfelt i SBL 17, s. 356–358 samt "Slaget vid Jankow 1645 24/2 1945. Minneskrift utarbetad och utgiven av försvarsstabens krigshistoriska avdelning", 1945, s. 115.

⁹ Klaus-Richard Böhme, Officersrekryteringen vid tre landskapsregementen 1626–1682, i Margareta Revera/Rolf Torstendahl, red., Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige, 1979, s. 215–251, spec. s. 235–237. Böhme framhåller även att källaget inte medger säkra uttalanden om de flesta ofrälse officerares bildningsnivå.

¹⁰ Michael Roberts, Sverige som stormakt 1560–1718. Uppkomst och sönderfall, s. 86–119, spec. s. 86.

tion i det europeiska samhället under 1600-talet.¹¹

James Cavallie har lyckats genomföra en socialhistorisk undersökning utan att hans officerare förvandlats till anonyma siffror. Till detta bidrar inte minst förteckningen över samtliga undersökta personer med uppgifter om grad och var de tjänstgjorde. Oumbärligt i ett sådant här arbete är ett personregister, något som också det ingår. Cavallie har utifrån sina socialhistoriska frågeställningar utvunnit en myckenhet ny kunskap av adels- och militärhistorisk art. Detta är ett arbete som ingen personhistoriker med intresse för det karolinska skedet får undvika att konsultera.

Lars Ericson

Att bli hatt eller mössa

Ingemar Carlsson, *Parti – partiväsen – partipolitiker 1731–43. Kring uppkomsten av våra första politiska partier*. Stockholm Studies in History 29: Almqvist och Wiksell International 1981, 341 s., personreg.

Om 1700-talets politiker och kulturpersonligheter har det skrivits åtskilliga biografier. Här kan bara nämnas verk om Carl Gustaf Tessin, Samuel Åkerhielm, Emanuel Swedenborg, Jacob Serenius osv. Listan skulle kunna göras mycket lång. Det är nog ingen överdrift att påstå att vi i 1700-talets personhistoria äger en rikhaltig litteratur. Den som vill kan ganska utförligt följa åtskilliga personers fängslande öden. 1700-talet var en tid då personligheten på gott och ont fick fritt utrymme och mången viljestark och karriärlysten ung man kunde snabbt vinna makt och inflytande. Det nya var att de flesta med eller mot sin vilja så småningom måste träffa ett val: att bli hatt eller mössa.

Kring uppkomsten av våra första politiska partier har chefen vid riksarkivets sektion för de enskilda arkiven Ingemar Carlsson nu begåvat oss med en intressant studie. Det är den första biografisk-politiska sammanställningen som gjorts för denna tid. Ingemar Carlsson har lyckats identifiera över 400 hattar och mössor under perioden 1731–43. Siffran är imponerande med

tanke på att både officiellt och privat källmaterial undviker att beröra partifrågor i början av frihetstiden. På 1760-talet, då partierna var etablerade, var det naturligtvis annorlunda. Då talade man öppet om hattar och mössor och följaktligen finns ett rikare källmaterial bevarat för den senare tiden.

Ingemar Carlssons senaste bok är både underhållande sträckläsning för den historiskt intresserade och en uppslagsbok för den personhistoriske specialisten. Carlsson har nämligen förtecknat de drygt 400 personer han lyckats identifiera som hattar eller mössor. Varje förteckning innehåller en kortfattad biografi med följande viktiga upplysningar (s. 186):

Namn och levnadsår.

Karriär: ett urval i sammanhanget relevanta uppgifter om yrke och karriär.

Släkt och vänner: om möjligt faderns yrke och uppgifter om vederbörande persons partipolitiskt intressanta nära släktingar (föräldrar, syskon, kusiner, barn samt des-sas ingiften före 1743) och vänner.

Regional anknytning: t.ex. tjänstgöringsort, egendomsinnehav.

Politisk aktivitet före 1731: framför allt inriktat mot enväldets fall och 1719 års händelser samt holsteinska partiets aktivitet på 1720-talet.

Partiangivelse: 1731–43.

Personteckning, personkaraktäristik: för denna studies perspektiv intressanta omdömen i eller nära samtiden har anförts i urval.

Dessa upplysningar i koncentrat är en liten guldgruva för den som behöver biografiska upplysningar. De omfattar 118 sidor i boken. De första 184 sidorna består av löpande text, klart och ledigt skriven, ofta kryddad med humoristiska, tidstypiska citat. Tack vare de många rubrikerna är det lätt för en personhistoriker att hitta rätt även i den löpande texten. För att riktigt hjälpa oss att hitta bland de c:a 800 namnen i boken är de flesta namnuppgifter kursiverade ("överstelöjtnanten *Carl Otto Lagercrantz*, en energisk och temperamentsfull politiker på hattarnas yttersta flygel") och dessutom är namnen på samtida memoarförfattare m.fl. satta i versaler (En central hattledare var 1738–39 års lantmarskalk, *CARL GUSTAF TESSIN* (1695–1770). Mönstret känns igen från Ingemar Carlssons tidigare produktion: doktorsavhandlingen i litteraturhistoria 1966 "Olof Dalin och den politiska propagandan inför lilla ofreden" samt bibliografin 1967 "Frihetstidens handskrivna politiska litteratur". Fri-

¹¹ Se härom t.ex. i Göran Rystad, Sveriges europeisering under 1600-talet, i Tvärnsnitt. Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning, nr 1 1981, s. 18–23.

hetstidens politik och litteratur är det genomgående draget i Ingemar Carlssons historiska författarskap. Det är nog ingen överdrift att påstå att författaren är den som är bäst bevandrad i det enskilda källmaterialet från frihetstiden. Mig veterligt vore det närmast en sensation om någon politisk pamflett skulle uppdagas som inte behandlats av Ingemar Carlsson i någon av dennes böcker. Hans kännedom om det privata källmaterialet är enorm och därigenom blir hans personkännedom mycket god. Anspelningar och öknamn i pamfletterna tolkas omedelbart. Carlssons associationsförmåga blir härigenom så stor, att nya öppningar ständigt visar sig. Som arkivman mödar han sig om att fastställa källans proveniens. I exemplet med Voltemats anekdoter – ”epokens i särklass märkligaste samling” – ökar deras trovärdighet som källa, när Carlsson lyckas fastställa, hur avskrifterna tillkommit. Genom att följa familjen Voltemats släktöde kan Carlsson inringa anekdotsamlingen på ett kolfat vid en konkursauktion 1783, färdiga att kastas i elden. Genom historikern Anders Schönberg räddas Voltemats anekdoter till eftervärlden och förmedlas till den kände avskrivaren Bengt Bergius.

Om Voltemats anekdoter är en av de främsta källorna för hattpartiet, så är Johan Arckenholtz' ”Sagubrott af 1734 års riksdag” motsvarande för mösspartiet. Mössorna koncentrerade sig på att kritisera hattarna och skrev mindre om sig själva. Det är således de förlorande mössornas illvilliga kritik av det uppåttigande hattpartiet som färgat eftervärldens omdömen. Den förlorande Arvid Horn framstår som opartisk statsman, medan Carl Gyllenborg tecknas som partiintrigör. Det hör till bokens förtjänster att den från en ny synvinkel ger en rättvis bild av Sveriges förste partiledare, Carl Gyllenborg, och en mindre smickrande bild av mössornas tafatta motstånd 1731–43. Författaren konstaterar, ”att Carl Gyllenborg, som bemötts med reservation av både samtid och eftervärld för sina statsmannainsatser, i varje fall har en oomstridd position i svensk historia, nämligen som *vår förste* om än inte formellt valde *partiledare* i mera modern bemärkelse, både tillsammans med sina vänner grundaren av vårt första politiska parti i mera organiserad form och själv dess *partichef* så mycket man med tidens värderingar utåt kunde få spelrum för en sådan roll.”

Författaren har lyckats finna en struktur för hattpartiet och partiorganisationens

framväxt. Under partichefen fanns huvudmän, den tidens gruppleadare i riksdagen. Som huvudmän fungerade Gyllenborgs måg C. G. Sparre, officerarna Lewenhaupt, von Rosen och Palmstierna. Däremot är jag personligen tveksam till att von Düring och Fuchs skulle ha varit huvudmän. De var ju redan 1740 hattmotståndare. I borgarståndet blev de två unga grosshandlarna Kierman och Plomgren vid deras första riksdag 1734 hattarnas huvudmän. Gyllenborg använde särskilt ungdomarna Anders Johan von Höpken och Axel von Fersen som förbindelsemän.

Därnäst i partihierarkin kommer ”funktionärerna”, som var inpiskare, fullmaktsköpare, utsända agitatorer osv. Hit räknades Carl Gyllenborgs bror Fredrik, vidare C. O. Lagercrantz, Erland Broman m. fl. De flesta upplysningarna ger pamfletterna i förtäckta ordalag: ”En wreder man” är H. J. Wrede, Sten Hunkoja alias Sten Coyet, Widolfer Kierrfylla alias Gustaf Kierman och Einar Öhlbana alias Thomas Plomgren. Längst ner i hierarkin identifieras medlemmar, styrelse och expedition. För hattpartiet fanns således en väl utbyggd partiorganisation med klar arbetsfördelning redan på 1730-talet. Det är mig veterligt första gången som organisationens uppbyggnad påvisas på ett så påtagligt sätt. Tidigare litteratur i ämnet har uppehållit sig vid hattpartiet som en odifferentierad storhet.

Mot hattpartiets målmedvetenhet kontrasteras mössornas villrådighet. Deras dilemma formulerades av den sachsiske ministern Walther i Stockholm 1741: ”sans union, sans chef, sans coeur et sans courage”, dvs. utan sammanhållning, ledare, hjärta och mod (s. 121). Mössorna var ett splittrat parti, som inte hade någon chans gentemot hattarnas sammanhållning. Mest markant var detta vid riksdagen 1743, då hattarna trots alla angreppen mot dem för debaclet i ryska kriget, lyckades sitta kvar tämligen helskinnade. Mössorna var helt enkelt inte ett parti på samma sätt som hattarna, utan snarare en samling av Arvid Horns vänner och klienter. Då deras store ledare avgick inför hattarnas tryck 1738, tappade de modet. Hattarna hade lärt sig många av de knep och manövrer med vilka de vann framgångar från Horn själv: protokollsgranskning, politiska processer osv.

Släktskapets betydelse tas upp till utförlig behandling. Författaren har schematiskt ritat hattarnas släktförbindelser. På samma sätt har han gjort med de 1739 licentierade

riksråden, vars släkt- och vänskrets framträder i illustrationen. Blodsbandet har haft en avgörande betydelse för partisammanhållningen. Utan att behöva tillgripa perifer släktband påvisas att 30 % av alla identifierade hattar tillhörde den vittförgrenade gyllenborgska släktkretsen. Utvidgar man den till att gälla både gyllenborgare och lewenhauptare kommer man upp till 50 %. På mössornas sida tillhörde 40 % släkterna kring de licentierade sex riksråden. På en punkt är släkttavlan felaktig. Kanslisten Anders Rydelius (1705–68) har inget som helst släktband till Carl Gyllenborg, även om han i en nidskrift kallas för Gyllenborgs "horunge". Anders Rydelius' far var kyrkoherden Jonas Rydelius, död 1719.

För vår tid är det lätt att bortse från släktbandens stora betydelse i äldre tider. Vi är så benägna att se till ideologier, sakfrågor, intressegrupperingar, att vi bortser från den starkaste bindningen, nämligen familj och släkt.

Ingemar Carlssons verk har tillkommit inom ramen för forskningsprojektet "Ett partisystem i vardande. Partier, parlamentarisk praxis och parlamentariska idéer i Sverige 1680–1772", vilket initierades och leddes av framlidne professorn Sven Ulric Palme. Det har givit upphov till flera avhandlingar i enskilda ämnen. Carlssons verk får dock anses vara det mest övergripande vad gäller uppkomsten av partiväsendet under den tidiga frihetstiden. Det mesta är hans egna forskningsresultat, men samtidigt redovisar han seminariemedlemmarnas rön. Boken är på sitt sätt en syntes av seminariediskussionerna. För mig som tillhört detta seminarium känns det tillfredsställande att detta verk sett dagens ljus, så att forskningsresultaten sprids till en vidare krets. Det är dock att märka att tillkomsten av denna bok helt och hållet faller på Ingemar Carlsson personligen. Därmed vill jag ha framfört en kritik mot tradition och praxis inom svensk historieforskning. Även om forskning organiseras i projektets form, så är ändå presentationen av de samlade forskningsresultaten den enskilde forskarens ensak, om de över huvud presenteras. Det är inte inbyggt i projektet, att en syntes eller sammanfattning av flera människors mångåriga forskarmödor sammanställs och publiceras. Detta borde vara en självklarhet för alla framtida forskningsprojekt. – Alltnog, vi kan glädja oss åt eldsjälarna i Clios tjänst och nu särskilt åt Ingemar Carlssons verk, som vittnar om forskarglädje och lyser med sin berättarglädje för de läsare som är in-

tresserade av både mänskligt agerande och de strukturer detta skapar, i detta fall vårt första partiväsen.

Björn Ryman

Inledning till ett herdaminne för ärkestiftet

Det var ärkebiskop Eidem som själv vid sitt första prästmöte 1934 motionerade om utgivning av ett nytt herdaminne för Uppsala ärkestift. Det som fanns, J. E. Fants och A. Th. Låstboms från 1842–45, var sedan länge föråldrat liksom det av L. Nyström 1893 utgivna tillägget, "ny följd". Eidem hade övertygats om att de – med ett understatement – lämnade "i olika avseenden åtskilligt övrigt att önska". En kommitté för genomförande av ett nytt herdaminnesprojekt tillsattes.

Under de första decennierna av det halvs sekel som förflutit sedan dess gick arbetet trögt. I samarbete med motsvarande kommitté i Strängnäs stift utförde visserligen medeltidshistorikern Sven Ljung under 1950-talet en grundläggande registrering av uppgifter om präster, klosterfolk och kyrklig egendom i riksarkivets serier av svenska medeltida urkunder. Som ett resultat härav fick Ljung i uppdrag att författa medeltidsavsnitten i stadshistorikerna för Uppsala (1954) och Enköping (1963), liksom han utgav Enköpings stads tänkebok (1960–66). För Strängnäs stifts vidkommande har hans excerpter inarbetats i det av Magnus Collmar 1977 utgivna medeltidsbandet av dess herdaminne.

1962 hade ärkestiftets herdaminneskommitté lyckan att till sig knyta Ragnar Norrman. I sin doktorsavhandling om prästrekryteringen i Uppsala ärkestift 1786–1965 uppvisade han en unik och grundläggande kännedom om stiftets personhistoria och förvaltningsrättsliga förhållanden. Norrman anställdes på en deltidstjänst och ett icke ringa antal excerpter och arkivarbetare engagerades, som under hans ledning på landsarkivet i Uppsala genomarbetade för ärkestiftets historia grundläggande material. Ur allmän forskningssynpunkt har därigenom inom projektets ram utförts ett tidskrävande excenterings- och registreringsarbete av oskattbart värde för historisk forskning inom skilda discipliner. Herdaminnets materialsamling lär idag uppgå till mera än fyrtio hyllmeter, vartill kommer de ljungska kartoteket i riksarkivet.

Ett herdaminnesarbete för ärkestiftet blir med nödvändighet både tidskrävande och

omfångsrikt. Stiftet omfattade för tiden mellan Härnösands och Stockholms stifts tillkomst (1647–1942) ca 260 församlingar indelade i som mest 172 pastorat i 28 kontrakt. Tillsammantaget lär det röra sig om drygt 6000 präster som skall biografieras.

Vid olika tillfällen har herdamanneskommittén släppt ifrån sig mindre provhäften som diskussionsmaterial och exempel på hur man tänkt sig att genomföra arbetet. 1963 distribuerades ett "provherdaminne" till stiftets präster och församlingar rörande Tierps församling 1696–1759 och mot bakgrund av ytterligare principdiskussion framlades för prästmötet 1966 ett delvis annorlunda redigerat exempel rörande Vaksala församling 1622–1965. Kommittén kom att stanna för ett herdaminne med ambitionen att vara ett "stiftshistoriskt uppslagsverk" med "pastoratshistorik och prästbiografier". Man vill sålunda utvidga sin uppgift så, att läsaren också får en första hjälp att sätta in prästen i hans historiska miljö. För prästmötet 1980 presenterades ytterligare ett provherdaminne utarbetat efter dessa principer och omfattande en preliminär bearbetning och textförslag rörande den övergripande organisationen av Örbyhus kontrakt med *series praepositorum* samt Västlands pastorat från reformationen till nyaste tid.

Uppgiften här är nu inte att diskutera de principer efter vilka ett ännu outgivet herdaminne kommer att redigeras. För PHT:s läsare torde det dock vara av visst intresse med en kortfattad redogörelse för hur långt arbetet härpå framskridit. Enligt vad som förljudes hoppas man kunna presentera det första bandet i herdaminnets huvudsvit (serie II) vid nästkommande prästmöte, sannolikt 1986.

Ändå föreligger redan nu ett band av herdaminnet. Efter modell från Gunnar Carlquists herdaminne för Lunds stift utgavs till 1980 års prästmöte den första volymen i en inledande serie: *Uppsala stifts herdaminne. Stiftshistoriskt uppslagsverk från reformationen till nyaste tid*. Serie I. *Urkunder och bearbetningar*. [Band] 1. *Stiftshistoriska perspektiv*. Red. Ragnar Norrman. Uppsala: Ärkestiftets herdaminneskommitté 1980. 137 sid. Här ges en brett upplagd och populärt hållen orientering om de förhållanden som herdaminnet avser att bearbeta. Ett tiotal olika forskare medarbetar med artiklar av övergripande innehåll och med tonvikt på stiftets framväxt och funktioner under äldsta och senare tider. Därmed är boken också ett komplement till och

en uppföljning av det stora tusensidorsverket Uppsala ärkestift i ord och bild (1954).

Titeln "Stiftshistoriska perspektiv" skall ses i vid mening. Det är inte blott ärkestiftets egen historia som skildras, utan också verksamheter av mera riksskyrklig eller allmänt kyrkohistorisk art. Artikelörfattarna har uppenbarligen tilldelats endast ett mycket begränsat utrymme och uppsatserna är därför påfallande korta och också utan vetenskaplig apparat. Genom denna uppläggning vill man nå flera än endast fackfolk och specialintresserade.

Efter en inledande presentation, av herdaminneskommitténs nuvarande ordförande Clarence Nilsson, återges Georg Landbergs av stor lärdom präglade uppsats till ärkesätets åttahundraårsjubileum 1964, "Riket, Uppsala och ärkebiskoparna", tidigare publicerad i Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet samma år. Likaså ger Gunnar Smedberg i artiklarna om "Ärkestiftets uppkomst och indelning" resp. "Uppsala domkapitel" värdefulla bidrag till stiftets äldsta historia. Det knappt tillmätta utrymmet gör dock att problem som eljest skulle kräva var sin egen volym endast kan få en översiktlig behandling. I den förstnämnda uppsatsen går förf. i diskussion med Jan Arvid Hellström, som i sin avhandling "Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid" (1971) behandlat samma problem. Även för den som känner Smedbergs stora kunskaper i vår tidigmedeltida kyrkorätt, manifesterad bl.a. i studien om Nordens första kyrkor (1973) är det mot bakgrund av vad han här skriver inte helt möjligt att direkt ta ställning till diskussionen om biskopsdömena i Birka, Hälsingland och Sigtuna eftersom framställningen inte åtföljs av kontinuerlig hänvisning till källor och belägg i en notapparat. Frågorna är många och spännande och uppsatsen stimulerande också för den som inte är medeltidshistoriker av facket; sista ordet i saken torde inte vara sagt från någondera hållet. Smedbergs argumentering för hur stiftets indelning i socknar och prostier gick till är intressant och borde få utförligare behandling.

I tiden mera näraliggande skeenden behandlas av Per Axel Björkman i uppsatsen om "De fria stiftsorganisationernas uppkomst i ärkestiftet", dvs. om den församlings- och stiftsverksamhet som inte är i lag föreskriven och reglerad och som har sitt samlande organ i stiftsrådet. Henry Weman skriver om den sentida "Musiken i ärkestiftet. Några blad ur stiftets musikhistoria";

häri är förf:s namn i hög grad inskrivet och framställningen präglas av hans personliga kännedom om och meddelaktighet i svenskt kyrkomusikliv under en nära fyrtioårig tid som primas bland vårt lands kyrkomusiker.

Herdaminnesredaktören Ragnar Norrman gör en utmärkt översikt över utvecklingen av "Kontrakt, pastorat och församlingar i Uppsala stift", som den framtida herdaminnesläsaren många gånger kommer få anledning att gå tillbaka till. På sitt sätt sprängs emellertid herdaminnets stiftsgränser genom att den här anmälda volymen också innehåller ett antal artiklar präglade av att ärkestiftet traditionellt varit centrum eller haft visst ansvar för en del övergripande verksamhet inom kyrkan. Lars Otto Berg tecknar i artikeln "I krig och fred. Prästerskapet och militärmakten fram till och med andra världskriget" en skiss av det ännu i mycket utforskade svenska militärkyrkoväsendets historia. Tore Furberg gör en missionshistorisk krönika under rubriken "Svenska kyrkans mission — internationellt arbete med bas i Uppsala stift".

Till ärkestiftet hör — som något av ett eget "kontrakt" — de sju utlandsförsamlingarna i London, Paris, Berlin, Köpenhamn, Oslo, Helsingfors och Buenos Aires samt den s. k. kyrkoregionen i Schweiz-Italien. I Uppsala har också Styrelsen för Svenska kyrkan i utlandet sitt säte, huvudman för de nära trettio sjömanskyrkorna i alla världsdelar. Robert Murray skildrar historien härom i sin uppsats "Den svenska utlandskyrkan. Upprinnelse, problematik, vidareutveckling".

Ända fram till 1936 var domkapitlen i Uppsala och Lund i personalunion med resp. fakultet. De ordinarie professorerna utgjorde jämte (ärke)biskopen domkapitel och hade egna pastorat såsom prebenden. Vid en skildring av stiftets styrelse är det sålunda omöjligt att bortse från utvecklingen inom de teologiska fakulteterna. Gösta Wrede skildrar i en intresseväckande artikel utvecklingen under "Ett sekel svensk systematisk teologi (1878–1978)". För personhistorikern har framställningen intresse också däri — även om tidsperspektivet är för herdaminnessammanhanget begränsat till blott ett hundra år — att den uppvisar de nära relationer som tidigare rådde mellan fakulteterna och kyrkan. Det svenska episkopatet har i mycket stor utsträckning rekryterats från akademiernas professorskatedrar. Sedan 1953 har emellertid ingen svensk professor blivit biskop (med undan-

tag för Bertil E. Gärtner i Göteborg som tidigare var exegetikprofessor vid det ansedda Princeton university i USA, men som därefter några år dock var domprost i sin stiftsstad). Även med bortseende från den ändrade och konsekventa befordringspraxis som varit gällande sedan 1950-talets sista år kan förhållandet ge anledning till reflexioner. Valmanskåren vid biskopsval är utvidgad till att omfatta lekmanneelektorer. Praktisk erfarenhet från lokalplanet syns idag väga tyngre än förr.

Det bidrag som för personhistorikern torde vara det mest intresseväckande har fått rubriken "Kulturhårdarna" och är författat av Öyvind Sjöholm. Förf. avser att spegla den bildningstradition som präglat många prästhem genom seklen och som givit vårt land många av dess största namn. Med bjärta färger och breda penseldrag målas ärkestiftets kulturgeografi från norr till söder. Läsaren får möta ett hart nä oändligt antal namn och gestalter ur skilda tider, traditioner och miljöer. Uppsatsens stil avviker påtagligt från den strama sakprosa som läsaren möter i boken i övrigt och synes vara präglad av en högt driven ambition till konstnärlighet och en nästan finurlig formuleringsförmåga. Förf:s strävan att få med så mycket och så många som möjligt har medfört att läsaren har svårt att skönja den verklighet som döljer sig bakom övergripande etiketteringar eller försök att under gemensamma hattar sammanföra personer (samtliga utan årtalsbestämningar) ur skilda sekel och sammanhang.

Också här hade det för läsaren varit tryggt med ordentliga källhänvisningar, inte blott litteraturförteckningens sekundärlitteratur. Några påpekanden må göras. På tal om kyrkoherden i Torstuna Johan Fredrik Forssell (1802–77) sägs att han vid prästmötet 1859 "var först med att minnesteckna ej blott biskop och domprost utan ämbetsinnehavare befreundade med vetenskaps- och prästsläkten Forssell. Sigfrid Alm var den siste av denna stam, via modern Anna Forssell-Alm". Forssell var visserligen den förste prästmötesparentatorn i ärkestiftet, men ärkebiskoparna Wingård och Holmström minnestecknades 1859 av domprosten Knös och någon domprost fanns inte med bland de minnestecknade; att Forssell endast skulle parentera egna släktingar faller på sin egen orimlighet. Vad förf. vill säga genom kopplingen till Sigfrid Alm (1887–1960), kyrkoherde i Ockelbo, och dennes moder är inte fullt klart; å ena sidan dog J. F. Forssell barnlös, å den andra lever både den fors-

sellska och almska släkten vidare i hög-önsklig välmåga. — Sidan därefter (s. 43) nämner förf. kyrkoherden i Tensta "sanskritkännaren och läkelegitimerade Sigurd Lindqvist" (1895–1943). Att det på upp-landssläkten i sen tid skulle ha funnits en präst som var både teolog, filolog och t. o. m. läkare är en anmärkningsvärd uppgift, dessvärre inte helt korrekt. Därmed förhåller sig så, att Lindqvist — så stavade han sitt namn — under sitt arbete på doktorsavhandlingen i religionshistoria om brahmanernas yoga-metoder ett år följde universitetets medicinundervisning och t. o. m. blev ledamot av Uppsala läkareförening. När den lärde mannen senare blev kyrkoherde på landet gick han sockenborna tillhanda också med råd och dåd om fysiska och psykiska krämpor; när han såg att läkarvård behövdes hänvisade han till läkarna inne i staden och "patienterna" för dit, nöjda och tacksamma, med en "remiss från doktor Lindqvist" i handen. Ty doktor var Lindqvist, men inte läkare. — Några rader längre ned säger förf. (som enda uppgift om mannen) att "sedermera kom kyrkohistorikern Gösta Kellerman" (1898–1972) "till Lagga"; av herdaminnets andra svit kommer att framgå att det var till Vidbo Kellerman kom som kyrkoherde under fem år på 1930-talet. — Förf:s strävan att till varje pris göra kyrkohistoriska sammankopplingar ger i bland besynnerligt resultat, så t. ex. (s. 41) vid påståendet att "i den äldre gäveortodoxins efterföljd" i våra dagar vidarebefordras "lärostridernas tradition med utgångspunkt från Gävle". Följdfrågan blir givetvis vilken "kulturhård", dvs. prästgård, som avses. Fakta och sakuppgifter är alltid att föredraga i stället för över- och undanglidande formuleringar, närmast prov utan värde. Herdaminnets gävleled kommer inte att bekräfta Sjöholms utsaga. — Att mycket funnes att säga om det som förf. kallar ärkestiftets kulturhårdar är självklart. Först när herdaminneprojektets stora personindex utkommit, sist av alla banden, och biografierna över alla de i här omnämnda artikel är skrivna, får de många namnen profil och karaktär för läsaren. Regeln *non multa sed multum* hade redan nu bidragit till både fördjupad personteckning och till analys av ett intressant kapitel i den Svenska kyrkans och andliga odlingens historia.

Av särskilt intresse inför den kommande herdaminnesutgåvan är Ragnar Norrmans artikel "Efter förtjänst och skicklighet". Om prästtillsättning och prästbefordran". Lättillgängligt redogör han för de lagar och

förordningar som gällt i sammanhanget. I äldre tider skedde ju prästtillsättningar på ett långtifrån enhetligt sätt och med skilda förfaranden alltefter pastoratets eller församlingens klassifikation eller prästens kompetens och behörighet. Framställningen håller sig strikt till det författningsmässiga och sätter inte den formella rättsutvecklingen i relation till den konkreta verkligheten. Prästbiografierna i herdaminnets torde ge åtskilliga exempel på sådant.

I en särskild ordlista har Norrman och L. O. Berg sammanställt ett stort antal ord och termer som teologer och kyrkohistoriker, genealoger och personhistoriker möter vid studium av äldre kyrkliga förhållanden i vårt land. Det finns ingen anledning att här gå in på en detaljgranskning härav och rec. har heller inte mycket att lägga till eller dra ifrån. Vad gäller uppslagsordet "prebendepastorat" kan dock nämnas att Uppsala domkyrkoförsamling, som omnämnes där, var prebende åt professorn i praktisk teologi blott några år på 1920- och 30-talen. Dessförinnan var den inte knuten till något särskilt ämne utan innehavaren, benämnd "förste teologie professor och domprost" utsågs i särskild ordning bland och efter förslag av domkapitelsledamöterna dvs. teologieprofessorerna. Den siste förste teologie professorn var professorn i kyrkohistoria A. H. Lundström (1858–1917). Det var vid vakansen efter honom domprosttjänsten formellt förenades med den nämnda professuren, och när tjänsten blev vakant efter den som då utnämndes, Gustaf Lizell (1874–1937), avskaffades prebendeinstitutet definitivt och tjänsten tillsattes i vanlig ordning.

Notisen "patronatsrätt" förtecknar endast de pastorat som fram till 1922 enligt medeltida ordning tillsattes av en patronus. Patronatsrätten var emellertid inte knuten blott till kyrkoherdetjänster utan listan kunde ha kompletterats med komministratörerna i Boo (1728) och Ingarö (1825), kapellpredikantstjänsterna i Nianfors (1798), Svabensverk i Alfva (1843) och Ljusne i Söderåla (1894) samt brukspredikantstjänsten på Österby i Film (1725). Också kyrkoherdebefattningen i Västeråker och komministraturen i Dalby var patronella (sedan 1713). Vad gäller Holms och Kulla församlingar, senare Hjälstaholms pastorat, var de patronella befogenheterna inskränkta, i det att ägaren till det banérska Sjöö i Holm blott ägde rätten att kalla extra provpredikant att komma under omröstning. — I definitionen av begreppet "prost" (över egen försam-

ling) sägs att kontraktsprost inte visiterar sådan prosts pastorat. Rec. har för sin del inte kunnat finna belägg i författning eller praxis för en sådan inskränkning i kontraktsprostens uppgifter som skulle innebära att sedvanerättsligt grundat tillägg av prosts namn skulle medföra kyrkorättsliga konsekvenser. Titeln förlänas numera också till synnerligen förtjänta präster utan församlingstjänst, t. ex. stiftsadjunkter. — Inte minst kommer emellertid denna tjugusidiga ordlista att bidra till att de "Stiftshistoriska perspektiven" kommer att bli ett flitigt utnyttjat referensverk på bibliotek och arkiv.

Boken ger en lockande försmak av det herdaminne som med sin serie II kommer att fylla en stor lucka i vår person- och kyrkohistoriska litteratur. Utöver vad som nu samlats hade rec. kanske önskat sig en översikt över ärkestiftets fromhetsliv och spiritualitet genom seklen: kyrkan är mera än sina strukturer och yttre former. En sådan undersökning är ännu ogjord — liknande finns dock för andra stift, ofta i form av prästmötes- eller doktorsavhandlingar — och fordrar mycken grundforskning; många spännande frågor skulle då få sin lösning.

Ärkestiftet och dess herdaminneskommitté är att lyckönska till att de snart femtioåriga förväntningarna nu börjat infrias. Med den start man nu fått är att hoppas att herdaminnet får en bred spridning. Med spant intresse inväntas fortsättningen.

Oloph Bexell

Göteborgspräster

Anders Jarlert, *Du Herrens tjänare. Minnesteckningar över under åren 1975–1980 avlidna präster i Göteborgs stift*. Göteborg: Uddevalla, 1981, 190 s.

De minnesteckningar över sedan föregående prästmöte avlidna präster i stiftet, som hör till de traditionella inslagen vid ett prästmöte i Svenska kyrkan, ställer, som det ofta har framhållits, sin författare inför en grannlagad uppgift. Med tanke på det ibland uppenbara problemet att tillgodose fordringarna på både hänsyn och sanningsenlighet, är det begripligt, att röster höjts för att avskaffa minnesteckningarna. I senare tid ledde denna uppfattning i Göteborgs stift till att minnesteckningar till prästmötet år 1939 ej utarbetades. Det är därför också förklarligt, att enskilda präster av principiella eller personliga grunder avböjt att bli minnestecknade. Då seden med minnesteckningar bibehållits eller återupptagits, har man emellertid att häri se ett erkännan-

de av det avsedda syftet med dem, nämligen att tjäna som vägledning och inspiration i den prästerliga tjänsten och samtidigt vara en gård av pietet och tacksamhet. Om de uppfyller det ovannämnda dubbla kravet, utgör detta också en väsentlig garanti för att de skall fylla denna funktion. Det behöver vidare här inte närmare understrykas, vilket värde minnesteckningarna under det angivna villkoret ur allmänt personhistorisk synvinkel äger.

Uppdraget att vid 1981 års prästmöte i Göteborg teckna minnet av de bortgångna prästerna kom att anförtras åt den unge Göteborgsprästen och kyrkohistorikern Anders Jarlert. En i och för sig önskvärd förutsättning för lösandet av en uppgift som denna har Jarlert ej ägt, i det han ej vuxit upp eller en längre tid haft tjänst i Göteborgs stift och därför ej tack vare kontakter genom åren personligen lärt känna om inte alla så i varje fall de flesta av dem, vilkas bild han tecknar. Detta har emellertid visat sig uppvägas av den ingående kännedom om stiftet, präglad bland annat av ett markerat personhistoriskt intresse, som han i sina forskningar ådagalagt. Några av minnesteckningarna har därtill utarbetats av en för dessa bidrag speciellt kvalificerad författare, kyrkoherde Anders Brogren.

De föreliggande skildringarna lyckas både fånga och vidmakthålla intresset hos läsaren. Med stilistisk klarhet och pregnans och förmåga att karakterisera sammanfogas de yttre konturerna av levnadsloppet med anteckningar om teologisk åskådning, intressen och läggning till levande porträtt. Som en av förtjänsterna kan framhållas, att minnesteckningarna ordnats kontraktsvis, en antydning om en sida av samspelet mellan individ och miljö. Att framställningen väl fyller anspråken på verklighetstrohet, vill den, som i likhet med rec. kommit i beröring med flertalet av de minnestecknade, gärna intyga.

Om några av de skildrade prästerna här skall nämnas, bör betonas, att ett sådant urval oundvikligen blir subjektivt. Bland dem, som blivit mer eller mindre bekanta också utanför stiftet, kan uppmärksamheten riktas på Anders Block, den mångsidigt utrustade kyrkoherden i Haga i Göteborg, Algot Erlandsson, kyrkoherde i Kungälv, kännare av västsvensk fromhetstradition och redaktör för Göteborgs Stifts-Tidning, samt den vittre och kringsynte Theodor Freeman, kyrkoherde i Annedal i Göteborg och forskare, författare och föreläsare på kyrkohistoriens och personhistoriens fält.

Ytterligare två, som blicken av samma skäl stannar för, är Halmstadsprosten Knut Norborg, initiativtagare till stiftelsen Pro Caritate och den förste redaktören för dess två kända publikationer Julboken till församlingarna i Göteborgs stift och Stiftskronikan samt Per Pleijel, smålandsson och missionär och efter en tjänstetid i Växjö stift kyrkoherde i Partille.

Då till dem, vilkas bild tecknas, också hör de präster i Göteborgs stift, som erhållit sin slutpost i ett annat stift, möter två framträdande gestalter på det riksskyrkliga planet. De är Elis Malmeström, Växjöbiskopen och Linnéforskaren, och Anders Nygren, den som teolog och kyrkoman internationellt ryktbare Lundabiskopen. Beträffande den sistnämnde lämnar Jarlert i sin redogörelse för hans tid som ung präst i Halland ett belysande bidrag till hans biografi. Som ett slutomdöme kan konstateras, att i raden av minnesteckningar denna samling skildringar av prästerliga livsöden med heder intar sin plats.

Bertil Rehnberg

Långarydssläkten Santesson

Släkten Santessons från Långaryd (Jönk.) förste krönikör var prosten Jöns Santesson (1727–1809) i Mörrum (Blek.). I hans självbiografiska anteckningar, som numera förvaras i KB, lämnas upplysningar om släktens äldsta led. Dessa uppgifter blev utgångspunkt för ett släktregister och sedermera en släktbok, som utgavs 1923 av F. B. Hugo Santesson (1850–1931) under titeln Släkten Santesson och ett par andra släkter med liknande namn. Senare har forskningsarna kring släkten fortsatt och flera av dess medlemmar har insamlat värdefullt material. Resultatet av detta arbete har nu sammanställts och utgivits av en kommitté bestående av Gunnar O. C. H. Santesson (ordf.), B. G. Rudolph Santesson och Bror-Oscar Santesson: *Släkten Santesson från Långaryd* (Karlshamn 1982, 182 s., ill.; tr i 300 ex. varav 150 numrerade).

Släkten är känd sedan 1600-talet. Namnet Santesson har burits som verkligt släktnamn redan av barnen till regementskvartermästaren Sante Persson (f. omkr. 1643, d. 1690). Dennes far och därmed släktens stamfar uppgavs, efter Jöns Santesson, i den tidigare släktboken heta Per Santesson. Senare forskning har visat att stamfadern hette Per Håkansson, och att släktnamnet med stor sannolikhet kan härledas från

dennes hustru Karin Santedotter. Hennes släktförhållanden presenteras i en särskild stamtavla. En annan nyforskning gäller identifieringen av löjtnanten Karl Fredrik Santesson (1755–90), vars anknytning till släkten tidigare varit okänd.

Långarydssläkten omfattar nu 11 generationer, här uppdelade i olika grenar – översiktligt presenterade i bokens inledning – och redovisade i 133 släkttabeller. Intressanta "nyupptäckta" grenar är Oregongrenen i USA och Ålborgsgrenen i Danmark, som har förgreningar i USA och Mexico. För att göra framställningen mera överskådlig har tabellerna avgränsats med släktgrensrubriker. Gränserna mellan olika släktgrupper har också markerats. Till överskådligheten bidrar även de 12 stamtavlor som inleder släktmonografien. Stamtavlorna tar upp de manliga släktmedlemmarnas samtliga barn, anger deras födelse- och dödsår och hänvisar till resp. släkttabell.

Även om släktboken i första hand är en genealogisk översikt har den också en biografisk inriktning. När det gäller de äldre levnadsteckningarna har i stor utsträckning texten i släktboken från 1923 omarbetats och kompletterats, varvid ett flertal felaktiga årtalsangivelser korrigerats. En del har dock blivit kvar. Det gäller t.ex. inskrivningsår vid Lunds universitet, som inte rättats efter de nu tryckta universitetsmatriklarna. För de senaste generationerna är huvudkällorna olika släktmedlemmars insända uppgifter.

Till den rikt förgrenade släkten hör bl. a. ett flertal framstående jurister, affärsmän, konstnärer och läkare. Den senare kategorin kan representeras av Carl Gustaf S. (1819–86), hans son Carl Gustaf S. (1862–1939) och sonson Lars S. (1901–71), som samtliga blev professorer inom olika grenar av läkarvetenskapen. Av släktens mera kända jurister kan nämnas advokaten och direktören Per Henrik S. (1859–1912) och sonen justitierådet Per Vilhelm S. (1892–1982). Stamfadern för Göteborgsgrenen Gustaf S. (1739–90) etablerade sig som framgångsrik grosshandlare och skeppsredare i Göteborg. Hans rörelse övertogs av sonen kommerserådet Berndt Harder S. (1776–1862), som bl. a. i egenskap av riksdagsman och föregångsman inom sparbanksväsendet gjorde insatser även på rikspanet. En dotterson till honom var statsministern Fredrik Wilhelm von Otter. Karlshamnsgrenens stamfar Nils S. (1741–1816) blev en av Karlshamns mest betydande och

förmögna köpmän. Han efterträddes av sonen brukspatron Bernt Olof S. (1783–1842). Denne lät på av fadern förvärvat mark uppföra Janneberg, som nu varit i familjens ägo i sex generationer. Till Karlhamns grenen hörde också tenngjutarmästarna Nils Abraham S. (1808–86) och hans bror Berndt Oskar S. (1815–87), som båda följts av två generationer framgångsrika tenngjutare. Kända kvinnliga företrädare för släkten är den socialt verksamma Marie Louise S. (1854–1938), dotter till Carl Gustaf S. d. ä. och gift med faderns efterträdare professor John Berg, vidare skulptören Gertrud Paulina (Ninnan) S. (1891–1969) och konstdirektrisen Greta Marie-Louise S. (f. 1898). – De här nämnda namnen är bara ett aplock ur det myller av färgstarka personer som förekommer i släktboken. – Efter släkttabellerna följer ett 40-tal porträtt av olika släktmedlemmar och några foton av gårdar, som varit i släktens ägo.

Den utförliga källförteckningen hade vunnit i överskådlighet om otryckt och tryckt material hade skilts åt. Det noggranna och outhärliga personregistret uppstår alla i översikten nämnda personer. Arbetet ger ett vederhäftigt intryck och utgör ett värdefullt bidrag till den genealogisk-biografiska litteraturen.

Gunilla Karlsson

Johan Östenssons brev

Ingvar Strömdahl, *Farfarsfar. En människa stiger fram ur dokumenten*. Malmö: eget förlag, 1982, 247 s.

En fattig norrländsk bondson bryter upp från sin ursprungsmiljö – i både social och geografisk bemärkelse – utan att för den skull glömma bort den. Efter skolgång i Umeå och Härnösand avlade han studentexamen vid Uppsala universitet, läste teologi och prästvigdes 1832. Han tjänstgjorde några år som pastorsadjunkt i Trelleborg, provade en bana som lärare och skolledare vid främst Borgarskolan i Stockholm för att slutligen, som kronan på verket, utnämnas till kyrkoherde i St Malma i Södermanland, där han stannade till sin död 1865. 1838 gifte han sig och fick i äktenskapet fyra barn (ett femte var dödfött), av vilka endast en son överlevde bägge föräldrarna.

Detta människöde har Ingvar Strömdahl, sonsonen till Johan Östensson Strömdahl, bokens huvudperson, sökt skildra med hjälp av bevarade handlingar, främst brev. Men även predikningar, tillfäll-

lighetsdikter, testamenten, bouppteckningar, syneprotokoll etc har utnyttjats.

Riktigt levande – och i mitt tycke bäst – är de avsnitt, som bygger på breven, i första hand Johans brev till brodern Jon, som bodde kvar med sin familj i Långed. Brevsviten omspannar tiden 1842–1853 (då Jon dör). Tyvärr tycks ej de brev Johan mottagit bevarats. Men i Johans brev får vi inte bara en inblick i hans familjs levnadsöden utan han visade också ett stort intresse för Långedsfamiljen. Han bistod sin bror med praktisk hjälp vid dennes stockholmsafärer, han oroadе sig för broderns familjs hälsa, och breven fylldes med goda råd och förmaningar. Av breven framgår att en viss hemlängtan följde Johan genom hela livet (1838 besökte han sitt barndoms hem för sista gången), vidare en omisskännlig stolthet över att ha lyckats väl i livet: "När jag såsom barn såg någon åka i en snygg vagn, ansåg jag det för en synnerligen stor lycka, jag har nu sjelf uppnått denna lycka ..." (s. 105).

En annan brevsvit utgör Johans brev till baron Carl Jedvard Bonde. Huvudsyftet med dessa var att hålla Bonde informerad om förhållandena i socknen. Denne var som herre till Ericsberg dess mest betydelsefulla person. Men Johan lyckas varva de ibland triviala sockenärendena med egna reflexioner och en mycket personligt utformad samhällskritik. Ett exempel kan hämtas ur ett brev 1862. "Lagstiftningen nu för tiden går som allt annat med ånga och på jernväg och lokomotivet föres ofta fram på otillnaglade rails ..." (s. 204). Samma år skriver han också "Förleden Söndag inwigde wi det nya kyrkoåret med den nya altarritualen och sjöngo våra 7 (?) Psalmer och läste för altaret en lång epistel och ett långt Evangelium; men nekas kan icke, att det föreföll något långtrådigt. Wärsst blir det för gamla, orkeslösa prestmän, som genom den förlängda altartjensten wid inträffade större communionen (nattvardsgångar) kommer att stå en 4 å 5 timmar. Om derigenom en och annan vid sådana tillfällen kommer att inför Christi församling slå i golfvet så får det skrifwas på räkningen af christelig nitälskan ..." (s. 205). Den 3 dec. 1862 meddelade han att under "de sednare weckorna hafva en mängd gamla gummor samlat sig till sina fäder. – För öfrigt intet nytt ..." (s. 206).

Tyvärr – är jag nästan tvungen att säga – har författaren lagt ner mycket möda på att inrama sin familjekrönika med händelser och bifigurer, som leder alltför långt ut i

periferin, vilket gör att läsaren ofta tappar tråden. Ett exempel kan nämnas. På s. 19 sägs Johan ha varit kamrat med Elias Sehlstedt. Denne ägnas sedan en halv sida, varefter författaren skriver: "I Johans kvarlämnade brev finns inga antydningar om att han skulle ha känt E. S.". Exemplet skulle kunna mångfaldigas och denna författarens ambition till heltäckning gör det svårt för läsaren att hålla reda på alla personerna. Ett personregister skulle ha varit till mycket stor hjälp. Möjligen skulle också de för den löpande texten ovidkommande biografiska notiserna ha redovisats i detta!

En annan svaghet är författarens sätt att behandla källmaterialet. Han säger själv att han så långt som möjligt låtit det samtida materialet tala för sig självt, men ibland har han naturligtvis hämtat stöd från annat håll. Men "hänvisning i texten till resp. källa har inte gjorts, då detta bedömts ge intryck av vetenskaplig exakthet som skriften inte gör anspråk på att äga" (s. 8). Denna koppling av författaren mellan källhänvisningar och vetenskap är bara att beklaga! Där källhänvisningar skett är dessa å andra sidan inte alltid tillräckligt tydliga. På s. 201 står: "Från tiden november 1862 till maj 1865 finns av denna korrespondens 12 brev av Johans hand bevarade (Familjen Bondes papper, Riksarkivet)." Korrekt uttryckt borde det stå Ericssbergsarkivet: Familjen Bondes papper, Riksarkivet. I rättvisans namn nämns dock Ericssbergsarkivet i kapitlet Källor. Här följer dock författaren, så vitt jag kan se, inte några vedertagna normer. Tryckt och otryckt material redovisas om vartannat, inte i alfabetisk ordning utan vid en första blick huller om buller. Möjligen har syftet varit att redovisa materialet i den ordning det kommit till användning?

Mitt slutomdöme är dock positivt – Johan och hans familjs öden engagerar – och jag hoppas att det kan locka andra läsare som i likhet med I. Strömdahl är ägare till släktarkiv att följa i "Farfarsfars" fotspår.

Carin Tisell

Kristdala socken i Småland

Sven Bankeström, *Från flydda tiders Kristdala och Tunalän*, utg. av Kristdala hembygdsförening (Vadstena 1982, 333 s.).

Av en redovisning i början av boken framgår, att denna sockens historia tidigare behandlats i skrifter av bl. a. Carl Alexander Carlsson, Charodotes och Erik Meurling samt Ivar Ljungquist. Författaren har i

företaget karakteriserat sin framställning som "en bred skildring av Kristdala sockens historia och i viss mån även Tunaläns fram till 1708, då släkten Meurling avlöste släkten Duraeus på kyrkoherdetjänsten", och han avser att "i ett kommande arbete behandla de fyra första Meurlingarnas tid 1708–1873". Liksom Sveriges historia länge ansågs vara dess konungars, har sålunda series pastorum här ansetts vara av sådan vikt att den fått bli periodindelade. Det är emellertid inte överraskande att så sker, ty det finns knappast någon socken som kan uppvisa sådan genealogisk kontinuitet i kyrkoherdelängden som Kristdala. De första Duraernas fader Nicolaus Christophori blev nämligen kyrkoherde i Kristdala redan 1582, och kyrkoherdetjänsten innehades därefter av hans son Bartholdus Nicolai Duraeus, dennes successor matrimonii Claudius Svenonis och sonsonen Johannes Bartholdi Duraeus till 1708, då den sistnämndes svårson Olof Meurling inledde den långa raden av Meurlingar, som efter varandra var kyrkoherdar i Kristdala i ej mindre än sex generationer fram till 1953.

Författarens beaktande av släkterna Duraeus och Meurling innebär ej, att han försummat andra linjer i Kristdala historia. Han är dock påfallande inriktad på personhistoria och genealogi, varför det kan anses i hög grad befogat att fästa PHT-läsarnas uppmärksamhet på hans framställning. I medeltidsavsnittet presenteras släkter som Puke, Glysing, Svinakula, Ruska, Mörske och Skalle, av vilka medlemmar haft gods i denna socken. Längre fram i boken meddelas uppgifter om godsägare av släkterna Slatte, Strang, Sabelsköld, Tornerefelt, von Cappel, Aminoff och Tranhielm. Intresse ägnas även åt bondesläkter som Kuse, Tråthultssläkten (Meurlingarnas förfäder) och Höckhultssläkten. Det vore önskvärt, att Bankeström ville utnyttja sina kunskaper om traktens allmogesläkter till att i en särskild bok skapa en motsvarighet för Kristdala till de sockengenealogier som föreligger för en rad socknar i Gävleborgs län.

Boken innehåller emellertid inte bara personhistoria och genealogi utan har en påfallande mångsidig prägel. Avsnitt finns sålunda om allehanda företeelser, som gett upphov till bevarat källmaterial, såsom prästgårdsdonationen 1465 (med följdforeteelserna prästgårdsprocessen 1936–39 och prästgårdsjubileet 1965), Gustav I:s klockskatt, silveruppbörden 1541, Dackefejden, Älvsborgs lösen 1571 och 1613, antikvarien Jonas Rhezelius' besök i Tunalän 1634, bi-

skopsvisitationerna 1641 och 1652, den stora kyrkbänksstriden 1664–65, skattdäggningen 1687, rannsakingen om skattehemman 1689–90 och indelningsverket.

Över huvud taget måste Bankeströms sätt att skriva sockenhistoria anses vara förredömligt. I hans beläsenhet och arkivorientering har jag ej kunnat finna några luckor. Hans källkritiska skolning och balanserade omdöme framträder bl. a. vid behandlingen av en tidigare framställning om prästgårdsdonationen 1465. Där deklarerar han med hänvisning till Bengt Hildebrands handbok i släkt- och personforskning, att man skall avföra det obevisade och med ledning av tillgängligt, kritiskt granskat historiskt material bygga upp en på bevisade fakta grundad framställning (s. 44). Där presenterar Bankeström också med den rutinerade lektorns pedagogiska vana fyra sätt att få fram härstamning: genom officiella anteckningar i kyrkoböcker, domböcker och mantalslängder, genom studiet av patronymika, genom iakttagande av äldre tiders uppkallelse seder och genom studiet av muntlig tradition och sägner. Beträffande de sistnämnda ges intressanta exempel och kritiska synpunkter (s. 46 f.). Intressant är också kommentaren (s. 131) till diskussionen i tidskriften *Släkt och Hävd* av släktbegreppet.

Ortnamnen behandlas i ett särskilt avsnitt av lektor Fridolf Jönsson (s. 311–319). Såsom bilagor meddelas editioner och översättningar av det äldsta brev, i vilket Kristdala är nämnt (daterat 1353), och av gåvobrevet till prästgården 1465, f. d. diplomatarieredaktören Jan Liedgrens PM om Claus Ruskas gods i Kristdala, taxeringslängder för Älvsborgs lösen 1571 och 1613 samt en längd från den stora kyrkbänksstriden 1665.

Beklagligt är, att denna bok, som har så stort värde även som uppslagsbok, saknar personregister, och att litteraturförteckningen är alltför knapp. Det är visserligen bra, att författaren genom nämnande av författarnamn i texten antyder annan litteratur, som han använt, men varför ska läsarna t. ex. behöva undra över var i framlidne professor Elias Wesséns rika produktion hans behandling av sockennamnet Kristdala (s. 17) publicerats?

Hans Gillingstam

Hatat i livet — bortglömd i döden

Henrik Caspari, *Studier kring 1700-talspedagogen Christian G. Roman* (Växjö 1981, 48 s.).

Utgångspunkten för Henrik Caspari i denna lilla trevligt framställda skrift, som distribueras av Dalarnas museum, är Christian G. Romans arbete "Wälmente Tanckar om Barna Uppfostring. I anseende Till Deras Studier och Lefnad", som utkom av trycket i Västerås 1743. Caspari, som av en slump kom över Romans bok, fann den häpnadsväckande "modern" och blev nyfiken på den mycket litet kända personen bakom det pedagogiska verket.

Roman föddes den 26 augusti 1709 i Örebro, inskrevs vid universitetet i Uppsala 1722 och studerade teologi och musik i tre år. Därefter läste han i sex år privat under professor Eric Alstrins ledning. Möjligen var det denne som väckte Romans intresse för pedagogiken. 1732 disputerade Roman på en avhandling benämnd "De differentia inter extensionem realem et imaginariam" och erhöll samma år venia för Västerås stift. 1737 avlade han filosofisk examen. På Hvilstad (Vilsta) i Klosters socken tjänstgjorde Roman som informator 1738–1742 för överstelöjtnant Gustaf Wilhelm von Köhlers och hans hustrus, Ulrica Eleonora, f. Cronhielm, barn. Det var här hans stora arbete om barnuppfostran kom till. 1743 utnämndes Roman till rector cantus vid Västerås gymnasium och 1754 flyttade han som rector scholæ till Säter, där han stannade till sin död den 16 maj 1769.

Caspari refererar utförligt Romans pedagogiska idéer och metoder och uppehåller sig särskilt vid dennes "progressiva" syn på flickornas uppfostran och utbildning, som Roman lade mycket stor vikt vid. Caspari är uppenbart mycket imponerad av Romans tankar och poängterar att dennes arbete utkom 20 år före Rousseaus *Émile* och 100 år före Thorsten Rudenschöldes reformarbete på området. Varför är då Roman så okänd och varför har hans avancerade pedagogiska idéer och metoder inte fått något genomslag?

Orsaken till att Roman och hans verk glömts bort vill Caspari söka i det förhållandet att denne var en olycksfågel. Hans biografi utgör "ett gripande och upprörande exempel på hur en genialisk människa brytes ned av myndigheters, 'kollegers' och djäknesynglars hårdhet och ondska ..." (s. 6) och hans bok om barnuppfostran "tegs ihjäl" (s. 41).

Det är med intresse man tar del av Ro-

mans pedagogiska idéer och metoder, och man lider med honom när författaren utförligt och väldokumenterat redogör för pedagogens alla motgångar i form av förföljelser, utebliven befordran m.m. Casparis skildring tar form av en utrerad Ehrenrettung av Roman. I alla sammanhang framstår han som den misskände och oförskyllt förfördelade. Han är så snövit och hans vedersakare så nattsvarta, att läsaren ibland frågar sig om inte Roman själv kunde ha haft någon del i skulden till alla de förföljelser han rådde ut för.

Göran Nilzén

En upplyst gustavian

Torgny T. Segerstedt, *Nils von Rosenstein. Samhällets människa*. Stockholm: Norstedts, 1981, 716 s. (Svenska Akademiens Minnesanteckningar.)

"Nils von Rosenstein föddes 1752 och dog 1824". Så språkligt flärdfritt inleds Torgny Segerstedts stora minnesteckning över Nils von Rosenstein. Anslaget passar väl till biografins föremål. Rosenstein kunde visserligen skriva en svenska, där behagfullheten på 1700-talsmanér kunde förenas med förkonstling. Hans arbetsmiljö – det svenska hovet – kunde tidvis vara nog så flärdfull. Ändå tycks denne gustavianske ämbetsman ha rätt, när han i en självkaraktäristik säger sig sakna ärelystnad och tillgjordhet. Detta är endast några av Rosensteins många goda egenskaper. Läsaren av den nu föreliggande 700-sidiga biografien lär känna en människa, som tycks ha varit ovanligt sympatisk.

Rosenstein har till eftervärlden lämnat en ganska blygsam litterär produktion, som domineras av det stora talet i Vetenskapsakademien 1789, "Försök til en afhandling om uplysningen" och ett antal minnesteckningar och tal i akademier. Denna måttliga litterära produktion och en ämbetsmannabana, som ledde till goda ämbeten men inte de allra högsta samt den nämnda trevligheten kan synas vara ett otillräckligt stoff för 700 trycksidor. Men Rosenstein var också i ovanlig grad representativ för sin tids Sverige, dvs. för det tunna samhällsskikt, som hade råd och tid att odla intellektuella intressen. Denna representativitet är ett ytterligare gott skäl för de många sidorna.

Boken inleds med bakgrundsteckningar av frihetstidens politik och av det akademiska Uppsala, där Rosenstein växte upp. Fadern var den berömda läkaren och förfat-

taren till "Underrättelser om barn-sjukdomar", Nils Rosén von Rosenstein. Bland farbröderna fanns den 1741 landsförviste radikalpietisten Sven Rosén, vidare medicinprofessor i Lund Eberhard Rosén, adlad Rosenblad, och lektorn i Göteborg Johan Rosén, som varnades för swedenborgianska intressen. På mödernet var Rosensteins släkttörar ännu mer invälda i det dåtida etablissemanget. Den inflytelserike politikern, riksrådet Mattias von Hermansson var t.ex. hans morbror. Men Segerstedt nöjer sig inte med sådana här kortfattade släktangivelser. Han klättrar med stor vighet omkring i släktträden på både fäderna och möderna sidan. Samtidigt styrker han sin tes, att över- och medelklass-skiktet som bar upp det politiska och intellektuella livet inte bara var tunt; det var dessutom genomvävt av släktrationer. Rosenstein utnyttjade dessa förbindelser och utnyttjades även av dem. Släktens betydelse, inte bara för karriärklättring utan över huvud för människors sociala och ekonomiska trygghet, är ett viktigt tema i denna minnesteckning.

Segerstedt har grupperat skildringen av Rosensteins liv och tanke i fyra stora block: Rosenstein under Gustav III, under förmyndarregeringen, under Gustav IV Adolf samt under Karl XIII och Karl XIV Johan. Han bygger på tidigare viktiga arbeten om epoken, bl. a. de egna "Moral Sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi" (1936) och "Den akademiska friheten under gustaviansk tid" (1974). I enlighet med traditionen för Svenska akademins minnesteckningar finns ingen notapparat. Hänvisningarna måste göras i texten och blir ofta en smula tungfotade, vilket är synd i en prosa som eljest kanske inte är stilistiskt bländande men klar, lättläst och njutbar. Den, som vill läsa sjuhundra sidor om Rosenstein, tål nog mer exakta källhänvisningar.

Ett mycket stort brevmaterial är huvudkällan. Referaten och citaten ur dessa brev ger boken dess doft och åt läsaren en underbar känsla av närvaro i det sena 1700-talets leverne och idédebatt. Ändå tycks systemsonen, ärkebiskopen Carl von Rosenstein, i ovisst nit ha bränt åtskillig personlig korrespondens efter morbroderns död.

Det franska inflytandet över Rosensteins tankeliv var naturligtvis betydande och förstärktes ytterligare under halvtannat års arbete vid svenska ambassaden i Paris 1783–84. Vi får en ögonblicksbild av den unge, ännu inte helt världsvane Rosenstein, när

han står förstummad inför glansen i salongerna hos finansmannen Jacques Necker. Dennes dotter Madame de Staël kom senare att bli en av Rosensteins viktigare franska kontakter. Den unge ambassadsekreteraren träffar också ledande upplysningsmän som Marmontel och d'Alembert. Hemkommen engageras Rosenstein i arbetet inom flera akademier, även den nya Svenska akademien, som på ett intressant sätt presenteras som en kunglig Beredskapsnämnd för psykologiskt försvär. Han blir kronprinsens lärare och visar inför Gustav III både tillgivenhet och kritisk distans. Han uppträder som fredssivare – ytterligare ett tilltalande drag – och sänder vad han själv kallar "försigtighetspredikningar" till kungen under ryska kriget 1789. I den för kronprinsen skrivna skriftserien "Samtal emellan döda personer" polemiserar han mot kungens åsikt, att fred förslöar människor.

Centralt i Rosensteins produktion är det stora upplysningstalet 1789, som i utvidgad och omarbetad form publicerades 1793 i ett helt förändrat politiskt och andligt klimat. En omfattande analys av talet är också centralt placerad i Segerstedts bok. Författaren benär redigt upp Rosensteins tankar om upplysningens samhällsnytta, värdet av frihet för nationer och individer, hans syn på forskningens frihet, hans jämlikhetsideologi och reformism. På många punkter torde Segerstedt ha vår tids parallella diskussioner i tankarna, även om hans åsikter härvidlag kan läsas huvudsakligen mellan raderna.

Idéhistorisk analys finns i Segerstedts bok sida vid sida med mer romanartat fångslande avsnitt såsom skildringen av stämningarna i de ledande kretsarna efter mordet på Gustav III: rådslan, misstänksamheten, anpassligheten. Persongalleriet är stort. Utan att vara helt fullständigt innehåller personregistret nära 600 namn. Boken innehåller mycket mer än vad som här kunnat antydast: till slut dock ett särskilt omnämnande av den fina varsamhet, varmed Segerstedt berättar om den äldre Rosensteins förälskelse i den 36 år yngre Martina von Schwerin.

Torgny Segerstedts bok om Nils von Rosensteins liv och tanke är ett betydande bidrag till vår biografiska och idéhistoriska litteratur.

Arne Losman

JO i aktion

Sedan 1969 föreligger av Erik Fahlbecks hand en utmärkt biografi över Sveriges förste justitieombudsman Lars August Mannerheim, ibland kallad "världens förste ombudsman". Alfred Bexelius – själv justitieombudsman 1956–72 – har inte något biografiskt syfte med sitt arbete *Vår förste JO 1810–1823. Vad han såg, vad han utträttade* (Lund. Norstedts 1981, 275 s.).

Framställningen är utpräglat rätts- och förvaltningshistorisk. Mannerheims verksamhet som JO skärskådas mot bakgrunden av de bestämmelser, som gällde dels hans eget ämbete, dels de domare och ämbetsmän, vilka han var satt att granska. Hänsyn tas självklart till samtidens värderingar och till den rådande bristen på offentliga resurser (s. 266). Bexelius' reflexioner över hur en senare tids JO skulle ha handlat i en del av de presenterade rättsfallen (t.ex. s. 61, 77, 109, 120, 270) saknar emellertid inte sitt intresse. Däremot kan det ifrågasättas, om inte författaren är alltför benägen att ge uttryck åt sin uppfattning om vad Mannerheim i olika situationer "borde" ha gjort eller om vad som "nog hade varit lämpligt" (t.ex. s. 28, 71, 77, 83, 100, 113, 114, 124, 138, 139, 142, 180, 191, 214, 235).

En imponerande arkivforskning ligger till grund för framställningen. Visserligen hade Mannerheim och hans fåtaliga medhjälpare inte någon arbetsbörda svarande mot den som pålagts det nutida JO-ämbetet. Antalet klagomål per år uppgick under Mannerheims tid till ett drygt 50-tal mot nu mer än 3000 (s. 267), och hela antalet av Mannerheim beslutade aktioner har av Bexelius beräknats till "åtminstone" 86 (s. 35). Men många av ärendena var ganska komplicerade, och deras presentation har fordrat en mödosam aktgenomgång av stort värde för framtida forskning.

Särskilt hjälpsam mot denna forskning har Bexelius dock inte varit. Han ger ingen orientering om hur det utnyttjade arkivbeståndet ser ut, och hans dokumentation är ojämn. Ibland torde det bli lätt att finna akterna med hjälp av angivna data, men alltför ofta saknas dylika hållpunkter, även när det gäller ganska viktiga mål (s. 59, 61, 64, 71 etc.). Med två svepande undantag (s. 51 not, 153 not) förekommer inga litteraturhänvisningar. Författaren har inte konfronterat sina resultat med Fahlbecks, inte heller med t.ex. Torvald Höjers Carl Johanbiografi (jfr s. 232 ff.), Hugo Valentins arbeten om de svenska judarna (jfr s. 247) eller

Gunnar Qvists avhandling om kvinnofrågan (jfr s. 256).

Ett stort antal personer är nämnda i boken, varför avsaknaden av ett personregister är kännbar. Samtidigt saknas åtskilliga namn som med fördel kunde ha angivits. Författaren nöjer sig alltför ofta med uttryck sådana som "en ordinarie härads-höyding" (s. 61), "en kontraktsprost" (s. 167), "en kapten" (s. 207) eller "en förutvarande riksdagsman" (s. 208). Härigenom går en del värdefull person- och lokalhistorisk information förlorad.

Det nu sagda avser närmast att understryka, att Bexelius' välskrivna och väldisponerade arbete skulle ha blivit ännu värdefullare, om han hade tänkt litet mer på dem som kommer att följa honom i spåren. Vad han meddelar är viktigt nog, även från allmänt socialhistorisk synpunkt. Det ligger i sakens natur, att skildringen huvudsakligen rör sig på samhällets skuggsida och att den därför omöjligt kan ge en bild av det rättsliga läget i allmänhet. Läsaren måste betänka, dels att "hälsan tiger still", dels att Mannerheim var verksam under en tid, då livegenskap, slaveri och slavhandel fortfarande förekom på många håll i världen och då administrativa övergrepp samt olika former av misshandel och tortyr i åtskilliga länder ingick i själva rättsordningen. Säkert är, att den svenska rättsstaten i mångt och mycket hade svårt att komma i närheten av sina egna ideal. Fysisk brutalitet från olika myndighetspersoners sida var nog inte särskilt vanlig, men procedurerna kännetecknades alltför ofta av en långsamhet och tanklöshet, som kunde leda till svåra och helt onödiga mänskliga lidanden. Det hände, att mer eller mindre oskyldigt häktade eller fängslade personer halvårsvis eller längre måste vänta på en rättslig prövning. Det är då att märka, att fängvården alltjämt på många håll kännetecknades av en kuslig primitivitet (s. 222 ff.). Värst utsatta blev medborgare ur de obesuttna grupperna, men även personer litet högre upp på den sociala skalan kunde drabbas av svåra övergrepp. En bonde i Skaraborgs län, som inte utan skäl visade tredska inför krav på skjutsning, ådömdes nio par spö (s. 92), och ett antal landbor under Gysinge bruk miste sin besittningsrätt och tvingades lämna sina hemman på grund av en obetydlig och rättsligt sett oklar förseelse (s. 208 ff.).

För en justitieombudsman gällde det att vara oberoende och inte visa rädsla för någon överhet. I Mannerheims fall kan nog bara en riktigt stor plump i protokollet no-

teras, nämligen hans passivitet efter Fersenska mordet 1810, då åtskilliga befattningshavare, framför allt generaladjutanten I. L. Silfversparre, gjorde sig skyldiga till otrolig slapphet. Här faller författarens dom ganska strängt, även om han inte anser sig kunna precisera Mannerheims motiv (s. 155). Det tedde sig troligen motbjudande för denne att sätta i gång en undersökning, som skulle ha kunnat bli obehaglig för många av hans antigustavianska meningsfränder och i sista hand för Carl XIII själv. Det bör kanske också nämnas, att JO-ämbetet just befann sig i starten och ännu inte hade riktigt fast mark under fötterna.

En ny politisk situation inträdde i och med Carl Johans ankomst till Sverige. Den nye kronprinsen var obekant med landets förhållanden och tycks i början ha visat böjelse för en självrådighet, som var svår att förena med svensk rättstradition. De mellanhavanden som uppstod mellan honom och JO gjordes emellertid upp på ett sätt som hedrar båda parter. Mannerheim tycks i hög grad ha tillgripit de diskreta underhandskontakter, som han inte sällan och ofta med framgång etablerade även gentemot lägre dignitärer, och Carl Johan reagerade med finesse. När löjtnant J. A. Hazelius (blivande generalmajor) sattes i arrest på grund av sina relationer till fänrik J. O. Natt och Dag, vilken förordet an återgång till den gustavianska successionsordningen, ingrep Mannerheim både smidigt och effektivt (s. 239).

Mannerheim tycks ha haft den uppfattningen, att JO var bunden av beslut fattade av Kunglig Majestät. Bexelius är inte riktigt nöjd med denna ståndpunkt men finner det förståeligt, att Mannerheim, som själv inte var jurist, här anslöt sig till en bland framstående samtida jurister vedertagen uppfattning (s. 179). Även i andra sammanhang markeras, att Mannerheims egen brist på juridisk utbildning och erfarenhet i någon mån har legat honom i fatet i hans ämbetsutövning (s. 19, 203, 267).

I det stora hela vägledades Mannerheim av en humanitetskänsla, som efter tidens begrepp måste anses vara väl utvecklad (s. 222 ff., 231, 268). Han var också angelägen att bispringa sådana samhällsgrupper som befann sig i ett rättsligt och socialt underläge (jfr s. 193, 198). Ehuru till sin personliga läggning klart aristokratisk och knappast att beteckna som "demokrat" i en senare tids mening var han i princip en vän av viss, ehuru inte oinskränkt privilegieutjämning (s. 21). I sin syn på fängvård och

könsroller (s. 256) var han före sin tid, medan däremot hans attityd till mentalsjuka (s. 28) och till utomäktenskapliga barn (s. 200) var mera tidsbunden.

Många av samhällets högst uppsatta myndighetspersoner drabbades av Mannerheims aktioner (jfr s. 270). Som exempel kan nämnas revolutionschefen Georg Adlersparre i hans egenskap av landshövding i Skaraborgs län (s. 92) och Mannerheims medarbetare i 1809 års konstitutionsutskott Hans Järta (s. 115 f.). Järta lät vid ett känsligt tillfälle antyda, att Mannerheim inte riktigt insåg hur han borde hantera ett ämbete, vars inrättande ursprungligen föreslagits av honom själv (s. 32). Författaren menar, på oklara grunder, att denna uppgift om JO-ämbetets upphovsman beror på ett missförstånd (s. 15). Säkert är, att Mannerheim som ordförande i utskottet hade en betydande del ansvaret för – och hedern av – detta märkliga ämbetes uppkomst.

Trots alla de kritiska reflexioner, som interfolierar Bexelius' framställning, ger han till sist Mannerheim såsom JO ett högt betyg (s. 275). Det kan inte läggas denne förste JO till last, att han var tämligen återhållsam både när det gällde att gå till aktion mot olika myndigheter och när det kunde bli fråga om att i största allmänhet uppträda som samhällsreformator. Säkert är, att Mannerheim stod på rättsstatens grund och att han gav det internationellt sett epokgörande JO-ämbetet en lyckosam start.

Sten Carlsson

En arkitekt berättar

Zettervall, Helgo, "*Något om mig själv*". *Självbiografiska anteckningar* utgivna av Christian Callmer. Förord av Lars Tynell. Acta Bibliothecae Regiae Stockholmensis XXXVIII. Stockholm 1981, 202 s.

Det är inte orimligt att hävda att Helgo Zettervall (1831–1907) är det svenska 1800-talets främste arkitekt, med en lång rad arbeten vid sidan av domkyrkorestaureringarna, för vilka han kanske blivit mest allmänt bekant. I Lund har vi bland annat universitetshuset, arkitektens egen villa och Allhelgonakyrkan av hans hand, i Stockholm Bolinderska huset (KAK), Norra Latin och Palmeska huset. Tydligare än någon av sina kolleger visar han det konstnärliga och nyskapande i 1800-talets stileklekticism. Han mötte också uppskattning av sin samtid och innehade efter en lång följd av år som dom-

kyrkoarkitekt i Lund posten som överintendent och chef för den statliga byggnadsverksamheten. "Jag trotsar någon att ha varit flitigare än jag – och därför latar jag mig nu på gamla dagar i mitt 72 år med dessa minnesteckningar och slikt lättingsgöra, mycket lycklig och tacksam mot Gud, att kunna få göra det."

Zettervall är utan tvekan ämne för en arkitekturmonografi, och man får beklaga att de skickliga arkitekturhistoriker, som mest sysslat med honom – Göran Lindahl och Anders Åman – inte har tagit sig an denna uppgift. Men därför känns det desto mera angeläget att KB nu låter Zettervall själv komma till tals och berätta om sitt liv – när det nu finns en sådan utmärkt framställning i bibliotekets samlingar. Det är roligt att konstatera, att KB på detta sätt aktivt bidrar till en aktuell forskningsuppgift som sysselsätter ett stort antal forskare, nämligen den som berör tillkomsten av 1800-talets stora stenstad och dess arkitekter. Och i sammanhanget kan nämnas en annan nyutkommen bok, *Stenstadens arkitekter. Sju studier över arkitekternas verksamhet och betydelse vid utbyggnaden av Stockholms innerstad 1850–1930*, utgiven 1981 av Akademilitteratur i samarbete med projektet Svensk stadsmiljö vid Stockholms universitet (där behandlade arkitekter är E Josephson, J F Åbom, C N Söderberg, A E Melander, Hagström & Ekman, Dorph & Höög samt Ivar Tengbom).

Zettervalls minnen handlar alltså om garvarsonen från Lidköping, hur han nalkades byggnadsfacket i samband med återuppbyggnaden efter en stor brand i hemstaden 1849 och hur han så småningom lyckades komma in på konstakademiens byggnadsskola och vinna den store Scholanders gunst och intresse. Zettervall beskriver ungdoms- och studieåren i en mera sammanhängande text, och först efter att han fått anställning vid domkyrkobygget i Lund 1861 sker minnesteckningarna årsvis fram till hans pensionering som överintendent 1897. De senare åren har utgivaren tillåtit sig behandla mera kortfattat, som en avslutning.

Vi möter således Zettervalls person och liv med en trevlig blandning av stort och smått: ett lyckligt familjeliv, fester, inkomster, bekymmer och glädje i arbetet etc. Något andligt testamente är det ej, om man med det skulle mena en samlad syn på arkitekturen och dess villkor. Anteckningarna är skrivna för söner, och det är familjen som står i centrum. Umgänge och arkitekt-

kolleger sammanfaller ofta, och de namn som förekommer oftast är just arkitekter: F G A Dahl, A T Gellerstedt, John Haverman, Ernst Jacobsson, F W Scholander — den gamla motståndaren i Lund C G Brunius inte att förglömma. Kulturbilderna blir många: småborgerligt västgötaliv, studieliv i Stockholm, utlandsresor, familje- och umgängesliv under allt mera högborgerliga former i Lund och Stockholm samt slutligen en serie fina bilder från det lilla statliga ämbetsverket Överintendentensämbetet, byggnadsstyrelsens föregångare. När Zettervall på gamla dagar gjorde sina anteckningar har han haft olika notat, brev och journaler som stöd för minnet.

Ett stort arbete har utgivaren lagt på kommentarer och identifiering av nämnda personer och ytterst få personer kvarstår som anonyma. Detta höjer givetvis bokens användbarhet för forskning och gör den trevligare att läsa. Men man kan ändå fråga sig var ambitionen bör sluta i detta avseende. Är det verkligen rimligt att ta fram både födelse- och dödsdag liksom födelse- och dödsort för samtliga i minnesanteckningarna nämnda personer, och i många fall också för deras fruar? Det hade nog i de allra flesta fall varit tillräckligt att nämna yrke och år för födelse och död.

Fredric Bedoire

Henry Olssons Snoilskyporätt

Med sin minnesteckning för Svenska Akademien *Carl Snoilsky* (Stockholm, Norstedts, 1980, 350 s., personreg.) har Henry Olsson givit ett porträtt av diktares i helfigur. Hans tidigare grundläggande studier av Snoilskys tidigare sociala diktning (1931) och hans undersökning av skaldens ungdomsutveckling (1941) finns inarbetade i den nya boken, förkortade men också på en rad punkter kompletterade.

Monografien om Den unge Snoilsky stannade vid randen av den kris, som inträdde genom diktares uppbrott ur sitt första äktenskap. I den nu föreliggande volymen ges en inträngande belysning av Snoilskys brytning med sitt föregående liv och därmed också med det samhällsskikt han tillhörde. Snoilskys första äktenskap var resultatet av en förhastad förlovnings med Hedvig Piper, vilken hans omgivning — särskilt hans anförvant och förmän excellensen Manderström — ansåg det otänkbart att slå upp. Äktenskapet var ytterst omaka. Den första hustrun var vacker, men intellektuellt föga

begåvad och komplett ointresserad av Snoilskys diktning. Snoilsky led av sin belägenhet — inte bara av förhållandena i hemmet, utan också av det societetsliv han var bunden i och av de krav hans ämbetsmannaställning medförde. I denna situation råkade han bli bekant med en kvinna som i hög grad delade hans intressen. Det var den trettiofemåriga Ebba Piper, född Ruuth, änka efter C. T. F. Piper. Efter att noga ha granskat de samtida vittnesbörden sammanfattar Olsson hennes betydelse för skalden så: "att hon i allo var hans kontrast: hon var modig, blodfull, inte så litet robust, där han var om inte motsatsen så dock med klar tendens åt det hållet. Inför den hotande skandalens kuslighet var det hon som hade motståndskraften, var den brinnande facklan i stormen: i sin diktning har han själv vittnat därom".

Snoilsky begärde och erhöill skilsmässa 1879. Enligt domen förlorade han rätten att i händelse av moderns frånfalle vara giftoman och förmyndare för sin dotter, vilket i hög grad upprörde honom. Han nödgades också begära sitt avsked från utrikesdepartementet. Hans vädjan om att få kvarstå i disponibilitet avslogs på ett sätt som sårade honom djupt; Olsson citerar utförligt det gripande brev som Snoilsky sände till sin chef efter dennes starkt ogillande ställningstagande. Hårtill kom förtal från den första hustruns familj, ekonomiska svårigheter och tvånget att leva i landsflykt.

Å andra sidan visade det sig att det nya äktenskapet blev lyckligt och att uppbrottet frigjorde Snoilskys skaparkraft. Hans diktning upplevde en andra blomstring. Olssons analys av denna utgör en av höjdpunkterna i hans bok. Dikterna från Afrika och Italien har en kolorit som föregriper Heidenstams, men de har samtidigt i vissa fall en pregnans och koncentration som överträffar denne. Större delen av den lyrik som Snoilsky nu skrev, kretsar emellertid öppet eller fördolt kring det hemland som han lämnat. Med sitt utomordentligt fina psykologiska gehör lyfter Olsson fram de personliga undertonerna i en rad av de dikter som ingår i Svenska bilder.

Blomstringen blev förhållandevis kort. Den kulminerade i hans fjärde diktsamling av 1887; vad som följde därefter var endast en svag efterklang. Snoilsky kämpade med tendensdiktningens problem. Hans djupt ärliga försök att ge uttryck för sociala känslor ter sig i eftervärldens ögon en smula tafatta, och i längden orkade han inte att hävda sin artistiska egenart i åttiotalets kli-

mat. Samlingen av 1887 var en sista heroisk ansträngning.

Snoilskys läggning disponerade honom inte för att segerrikt övervinna svårigheter. Olsson skriver sammanfattande: "Vad personligheten beträffar förefaller mig viljesvagheten att vara det tydligaste draget och ibland till den grad att han ger intryck av en ofri människa". Men den konstnärliga blicken och precisionen ägde han i hög grad, och som Olsson understryker strävade han att förnya sig under hela sin bana. Och Snoilskys diktning har inte bara en form-skönhet, som i vissa ögonblick kan te sig perfekt; den är också sprungen ur och innerst inne präglad av en mänsklig vanda. Henry Olssons minnesteckning ger oss både skalden och människan i närbild. Därmed gör den också en insats för att återge oss skalden som – delvis förklarligt, delvis oförtjänt – alltmer fallit i glömska.

Örjan Lindberger

Militärhistoriker

En militärhistoriker, kapten Ole A. Hedegaard har lagt fram – med utförlig dokumentation – en biografi om 274 sidor över: *Generalløjtnant A. P. Tuxen, militärhistoriker og æresdoktor – et bidrag til dansk militær historieskrivning*, utgiven i Köpenhamn 1982 på Hernovs förlag.

Tuxen var prästson från ön Als, född där 1853. Hans morfar var balettmästaren August Bournonville, vars härkomst delvis var svensk. Dennes äldsta dotter hade, i likhet med fadern på sin tid, dragit till Paris för att fullfölja sin dansutbildning. Den avbröts emellertid och efter hemkomsten blev hon dansk prästfru. Då Als 1864 avträdades till Preussen, förflyttades fadern till ett pastorat på Själland, inte långt från Hillerød. Den unge Tuxen kom därvid under sin morfars inflytande. Denne var efter sin pensionering bosatt vid Fredensborg.

August Tuxen hade både sitt förnamn och sin franska orientering efter morfadern. Bland samtida danska militärer framstår han i Hedegaards beskrivning som en utpräglad humanist – historiskt orienterad och med utmärkta språkkunskaper som även inbegrep italienskan. Kriget på 1860-talet och förlusten av födelseorten till tyskarna berörde honom djupt – liksom i sinom tid återföreningen 1920 – och torde ha bidragit till hans val av levnadsbana. Efter hand tog ett militärhistoriskt författarskap hos Tuxen allt fastare former; tidvis var han förlagd i den danska provinsen, långt från

arkiven i huvudstaden, men lärde sig att bemästra svårigheterna. På den militära banan nådde han de högsta posterna och var under ett knappt år mot slutet av första världskriget dansk övergeneral. – Hedegaard skildrar initierat överkommandots konflikter med den radikale försvarsministern Peter Munch som drastiskt reducerade den danska beredskapen medan kriget ännu pågick.

Från 1901 till sin död 1929 var Tuxen huvudansvarig för den danska generalstabens historiska arbeten. Dennes egna historiska insatser bygger vanligtvis på grundliga studier i flera länders arkiv. Till hans främsta verk räknar Hedegaard biografien över Poul Vendelbo Løvenørn. Längre förberett, blev det färdigt först 1924, flera år efter Tuxens militära avsked. Tuxen tecknar Løvenørns (1686–1740) märkliga bana. Dansk till ursprunget gjorde denne en militär karriär i Ryssland och blev tsar Peters förtroget. Sedan han övergått till dansk tjänst togs han i anspråk för diplomatiska uppdrag och slutade som krigsminister (överkrigssekreterare).

Redan 1918 hade Tuxen promoverats till filosofie hedersdoktor i Lund – det var enligt Hedegaard första gången en dansk militärhistoriker hedrades på detta sätt. Inom landet hade en sådan utmärkelse inte förekommit. Det kan noteras, att Tuxen, som lämnade bidrag till Karolinska förbundets årsbok, kort före sin död blev utländsk ledamot av den svenska Krigsvetenskapsakademien.

Tuxen efterlämnade ett omfattande arkiv som blev tillgängligt först femtio år efter hans frånfälle. Hans år förtjänsten av att August Bournonvilles arkiv, liksom hans eget, på 1920-talet överfördes till Det kgl Bibliotek.

Hedegaard, vars källkritik kanske ej alltid verkar övertygande, ger i boken en historiografisk skildring av dansk militärhistorisk forskning, varvid han inte undviker bestämda omdömen.

Åke Lilliestam

Generalsekreteraren

Gunnar Möllerstedt, *Generalsekreteraren. En biografi om Dag Hammarskjöld: Sveriges radios förlag, 1981, 319 s.*

Under förarbetet och inspelningarna till TV-serien Generalsekreteraren kom Gunnar Möllerstedt enligt egen utsago att alltmera fascineras av Dag Hammarskjöld,

både den internationelle tjänstemannen och privatmänniskan. Han hade från början inte varit helt främmande för den syn på Hammar-skjöld, som vuxit fram under 70-talet i Sverige: "en mystikomspunnen dimfigur med symbolvärde i allmänt luddiga predikningar om fred-på-jorden-till-Guds-behag". Möllerstedt var heller inte fri från önskan att damma av "den siste storsvensken i en rad lika museala föregångare", en svårfångad Karl XII-gestalt.

Publiceringen 1963 av Dag Hammar-skjölds efterlämnade dagbok "Vägmärken" hade kommit idolglansen att blekna. Några frågade sig om författaren var en överspänd självmordskandidat, en hädare, en fanatiker. "Han identifierar sig i allt högre grad med Jesus", skriver i ett uttalande om dagboken H:s gamle fiende Olof Lagercrantz. Andra såg i dagbokens författare en raffinerad estet, en eminent tänkare med drag av visionär storhet. En mycket välavvägd, positiv bedömning gör Erik Lindegren i sitt inträdestal i Svenska akademien den 20 december 1962 ägnat Dag Hammar-skjöld. Men H. förblev för de flesta en myt.

Möllerstedts bok presenteras av förlaget som den första svenska biografien om Dag Hammar-skjöld. Det är i så mån riktigt som det nu presenterade arbetet är den första biografien i bokform i Sverige. En i sitt slag lysande biografi utgör emellertid Sture Petréns artikel om Dag Hammar-skjöld i Svenskt biografiskt lexikon, band 18, 1969-71, s. 193 ff. Här beskrivs med grundlighet och inlevelse H:s verksamhet från de första åren i statligt utredningsarbete till slutakten i FN:s tjänst 1961. Någon psykologisk djuplodning gör Petré dock inte. En rad vittnesbörd om H:s person, insatser och betydelse lämnar den minnesbok, som H:s värd Uno Willers sammanställde redan 1961, där framstående vänner och medarbetare till H. uttalar sig (Dag Hammar-skjöld. En minnesbok, Sthlm, Albert Bonniers förlag, 1961).

Den stora biografien om H. som FN:s generalsekreterare är alltså hans FN-medarbetare Brian Urquharts bok om H. (London 1973). Det är emellertid snart tio år sedan den publicerades och mycket har skrivits om H. sedan dess. Möllerstedt vill ge ett mera personligt porträtt än FN-diplomaten gör. Med hjälp av ett unikt dokumentärmaterial från olika arkiv, opublicerade intervjuer, ett rikt och delvis nytt bildmaterial och framförallt genom egna inträngande analyser av det stora materialet har författaren också lyckats mycket väl. Han drar

sig inte för att diskutera även de mest personliga sidorna hos H.

Som redan sagts, kom Möllerstedts bild att förändras under arbetets gång. Efter bl.a. intervjuer med framstående politiker och diplomater, som nära samarbetat med H., framträdde allt tydligare Generalsekreteraren med stort G, mannen som på ett mycket skickligt sätt gjorde sitt ämbete till en självständig, stark faktor i världspolitiken och som höjde det till en varken förr eller senare uppnådd nivå, en man "vars livsverk är en hyllning till den civiliserade människans principer". Mytens dimbildning vek för en stark beundran.

Möllerstedt avvisar klart och övertygande redan inledningsvis två illasinnade, perfida rykten om H. som självmördare och mördare i samband med Ndolakraschen och som pederast. H. var, som recensenten själv kunde konstatera under ett par års tjänstgöring i UD i början av 50-talet med nästan daglig kontakt med H., en arbetsnarkoman, vars dag från kl. 9 på morgonen till sena aftonen var fylld av arbete, diskussioner, konferenser m. m. som inte gav mycket tid åt privatliv. Hans arbetsförmåga väckte häpnad i FN och blev legendarisk. Han var "gift" med arbetet. Men det är också riktigt att han var en inbiten ungarl som trivdes bäst i manliga vänner och kamraters sällskap under skogsvandringar och bergsbestigningar. Möllerstedts intervjuer i bl.a. kretsen av H:s livvakter borde, om intet annat, dementera de infama påståendena. Ryktena gjorde emellertid den korrekta och självdisciplinerade H. mycket ont. Möllerstedt är medveten om att hela frågeställningen i våra dagar är likgiltig. Om så hade varit - än sedan!

Den 31 mars 1953 kunde recensenten förmedla ett telegram till H. från Arne Lundberg i New York, vari denne meddelade att en amerikansk kvinnlig FN-delegat, republikan, frågat om H. var villig att ställa upp som generalsekreterare. H. skrattade och kommenterade: "Detta är nonsens. Jag tror mig allra minst vara persona grata hos republikanerna." H. telegraferade tillbaka: "Road men inte intresserad". Dagen därpå stod H:s nominering i säkerhetsrådet att läsa i alla tidningar. H. frågade, korrekt som alltid, först sin utrikesminister, Östen Undén, som var utomlands, och sin gamle far, Hjalmar Hammar-skjöld, som låg sjuk på Sofiahemmet i Stockholm, till råds. Båda ansåg, att anbudet inte kunde avvisas.

Möllerstedt utreder noga händelseförloppet vid H:s val till generalsekreterare. Före-

trädaren Trygve Lies illojalitet var stor. Intressant är att i boken följa redogörelsen för hur H. sakta men säkert, bl. a. genom att utnyttja FN-stadgan på ett delvis nytt sätt, byggde upp sin enastående position och det förtroende han kom att åtnjuta i FN. Man började där alltmånga avfärda svåra problem inom FN-politiken med ett: "Leave it to Dag". Man litade på att han efter vanan skulle komma med skickliga lösningar. Kinas frigivande av ett antal amerikanska flygare var ett av de första exemplen på hans tysta diplomati. Recensenten kan berätta att H. för att bevara förhandlingssekretessen träffade kineserna bl. a. vid en för ändamålet arrangerad lunch i Uno Willers' hem i Stockholm. Jag åtföljde själv Uno Willers, då han sent en kväll överlämnade ett meddelande från H. till kinesiska diplomater boende på Lidingö.

Särskilt i Suez-konflikten utträttade H. genom sin snart allmänt beundrade hemliga diplomati "något", som han själv uttryckte det, "som ingen regering själv kan göra och något som ingen nationell diplomat kan göra". Hans råttfärdighet och klara linjer firade länge triumfer. Men han var ofta djupt besviken på sina uppdragsgivare i FN. Då recensenten besökte H. i hans rum på 38:e våningen i FN-huset hösten 1958, pekade H. på ett par arkivskåp och sade: "Hur rätt hade inte Axel Oxenstierna, då han talade om den ringa klokskap varmed världen styres. Du anar inte hur innehålllet i dessa skåp kan verifiera det". Chou En-lai ansåg han dock vara den mest intelligenta statsman han träffat.

Kongofrågan, "den kongolesiska mar-drömmen", blev H:s ödesfråga. Dess katastrofala utveckling till bl. a. militärt FN-engagemang i Katanga och inte minst Chrus-tjevs mycket häftiga, personliga angrepp i FN-församlingen pressade H. svårt. Han fann dock medel att uthärda påfrestningarna genom att bl. a. söka sig till skönlitteraturen. Möllerstedt framhåller H:s stora intresse för poesi och hans översättnings-verksamhet. I början av augusti 1960 skärptes Kongokrisen. Sovjet hotade att ingripa militärt, världsfreden var i fara. H. återvände brådstörtat från Kongo till New York den 6 augusti för att öppna rådsmötet två dagar senare med ett av sina stora, ödesmättade anföranden. Den 8 augusti vid 18-tiden blev jag uppringd av Uno Willers som frågade, om jag kunde gissa vem han just hade talat med. "Inte Dag väl", svarade jag. "Han talar ju just nu i FN?" Jo, H. hade nyss ringt upp Willers för att diskutera

en översättning som han höll på med. På Willers' förvånande fråga om H. inte när som helst skulle uppträda i FN och försvara sina åtgärder – något som hela världen väntade på med spänning – svarade H: "Jo, men det är inte förrän om en halvtimme". Nu ville han sända sin översättning till Willers f. v. b. Han hade på flyget från Leopoldville gjort några korrigeringar i texten. H:s själsstyrka var stor men säkert hårt tillkömpad. Enligt vad Dag Hammarskjöld själv berättade för recensenten 1958, var Willers, bl. a. i sin egenskap av riksbibliotekarie och sekreterare i Svenska akademins nobelkommitté, H:s förbindelselänk med akademien och den svenska bokfloden. Willers sände ofta bokpaket till H. i New York. Tidigare hade, också enligt H. själv, Sten Selander spelat en motsvarande roll.

Händelserna kring Ndola-katastrofen analyseras mycket noggrant av Möllerstedt. Han anser att allt tyder på att planet blev nedskjutet.

Möllerstedts bok om Generalsekreteraren är en bok av bestående värde. Författaren redogör noggrant för sina källor och för använd litteratur. Ett intressant bildmaterial och ett personregister förhöjer värdet av boken.

Åke Kromnow

Uppgörelse

Gösta Söderlund, *Slutlikvid*. Sthlm: LT:s förlag, 1982. 235 s.

Bokens författare, som är född 1909, blev efter studier vid Brunnsviks folkhögskola medarbetare hos Nya Samhället, den socialdemokratiska tidningen i Sundsvall. Sin främsta insats som publicist gjorde han mellan 1952 och 1972, då han var chefredaktör för Dala-Demokraten i Falun. Den temporära radikaliserings av hans parti i början av 1970-talet undergrävde Söderlunds ställning som partiets språkrör på dess högerkant och han såg sig tvungen att avgå. Han har sedan dess verkat som kolumnist i den liberala Vestmanlands Läns Tidning men bött kvar i Falun – tydligen inte utan en viss bitterhet. Minnesboken är tillägnad "alla vänner som slutat hälsa".

Dala-Demokraten före Söderlunds tid hade egentligen ingen kultursida. Cirkulärartiklar som var vanliga i den socialdemokratiska landsortspressen – skrivna av Sven Backlund och andra – fick ersätta bidrag från fasta medarbetare med anknytning till tidningens spridningsområde. Nästan omedelbart efter Söderlunds tillträde

engagerade han Alf Ahlberg som huvudansvarig för tidningens kultursida, en åtgärd som skulle bli av stor betydelse för tidningen. Ahlbergs medarbetarskap fortsatte även efter Söderlunds avgång och på 25 år skrev den flitige Ahlberg många hundra kulturartiklar i Dala-Demokraten. Ett avsevärt antal andra personer, skrivkunniga och omdömesgilla, medverkade dessa år med artiklar om kultur eller religion eller i samhällsfrågor. Bland landsortstidningar med begränsade resurser höll Dala-Demokraten en hög kvalitet.

Anmärkningsvärt är, att både Ahlberg och Söderlund varit benägna att underskatta vad de uträttat. Ahlberg uttalar sig i brev till Bertil Malmberg 1957 (i dennes samling i KB) om "... det illustra blad Dala-Demokraten, där jag råkar vara ett slags finare 'kulturredaktör' ". För Söderlunds nedvärdering av sin arbetsinsats finns flera belägg i minnesboken. Han granskar samtidigt kritiskt – ofta med rätta – den väg som så många av partiets förgrundsfigurer beträtt från publicistiken till politiken och till bättre belöningar än vad tidningsvärlden kan bjuda sina utövare.

Gemensam för Ahlberg och Söderlund var den varma känslan för Brunnsviks folkhögskola och insikten om skolans betydelse för personlighetens fria växt hos dess elever. Engagemanget förde Söderlund till posten som ordförande i Brunnsvikarnas förbund, den livaktiga sammanslutningen av forna elever.

Några kapitel i boken upptas av särskilda personporträtt. Ett ganska intressant sådant ägnas landshövdingen i Sundsvall och Falun Curry Treffenberg, vars stränga konservatism enligt Söderlund inte uteslöt sinne för sociala reformer. Treffenberg var i själva verket, menar han, en socialpolitisk föregångsman.

Till de samtida personer som Söderlund lärt känna och uppskatta hör Arne Geijer och Gunnar Sträng som båda stödde honom i hans publicistiska gärning – dock uppenbarligen inte tillräckligt för att förhindra hans avgång ur Dala-Demokraten. Den personliga styrkan – och den pragmatiska hållningen – hos dessa självklara företrädare för arbetarrörelsen är något som särskilt tilltalat Söderlund. En politiker ur annat läger som på grund av delvis liknande kvaliteter vunnit honom är Thorbjörn Fälldin. Kapitlet om denne är byggt kring ett tankeutbyte dem emellan vid en intervju 1978.

Om Ahlberg har Söderlund några kloka ord att säga. Han uppskattar dennes förmå-

ga att lyssna till elever och visa respekt för meningsmotståndare. Folkhögskolan på Brunnsvik såväl under Ahlbergs tid som dessförinnan gav utrymme, vid sidan av de politiska diskussionerna, för samtal om livsfrågorna. Det står klart, att Söderlund, som så många andra, tagit starka intryck av vistelsen vid skolan – som Söderlund dock slutat strax innan Ahlberg tillträdde rektoratet. Först vid 82 års ålder blev Ahlberg titulerprofessor och Söderlunds tydliga uppfattning är, att utmärkelsen kom för sent.

Söderlund saknar ingalunda självkritik och han omtalar att hans bristfälliga språkfärdigheter på sin tid fick honom att avstå från erbjudanden om ansvarsfulla poster inom partipressen i Stockholm. Enligt Söderlunds mening borde utrymme finnas för hans föga samhällsomstörtande åsikter inom socialdemokratin. – Ifall han kunnat stanna på sin post som huvudredaktör ännu någon tid hade måhända trycket från radikalt håll lättat och hans eftermäle som publicist blivit i viss mån ett annat.

Ake Lilliestam

En svensk i revolutionens Ryssland

När USA gick i krig mot Tyskland 1917 övertog Sverige uppdraget att som skyddsmakt övervaka de tyska intressena i Ryssland. En skara språkkunniga yngre akademiker snabbanställdes för att som den svenska regeringens delegater beskydda tyska krigsfångar och civilinternerade i det väldiga riket. Utrikesdepartementet satte upp en central B-avdelning i Stockholm som samverkade med lokala B-avdelningar vid beskickningen och konsulaten och med de utskickade delegaterna. De bevarade arkiven efter denna organisation finns nu i riksarkivet och kan ha stort intresse för studiet av den ryska revolutionens historia eftersom arkivbildarna praktiskt taget satt på parkettplats (när de inte direkt medverkade) under detta världsdrama, men forskningen har hittills endast föga intresserat sig för materialet.

För några år sedan hittades på en vind ytterligare papper, tyvärr svårt fuktskadade, efter en av dessa delegater. Torsten Burgman har nu utgivit *I revolutionens Ryssland 1917–1919. Sixten Wigardts verksamhet som svensk regeringsdelegat i Ufa för tyska civil- och krigsfångar* (Lund: Studentlitteratur, 1982, 40 s., beställes hos författaren under adress Duveskog, 26024 Röstånga). Wigardt, då ny-

kläckt fil. mag. i moderna språk och reservfänrik vid Dalregementet (samt f. ö. författarens morbror), kom till guvernementet Ufa omkring staden med samma namn vid Uralbergens södra utlöpare i maj 1917. Han tyckte sig snart ha fått ordning på sitt arbete där, men med oktoberrevolutionen och inbördeskriget blev det svårt att balansera mellan de röda, de vita (med flera stridande fraktioner) och den tjeckiska legionen till förmån för de inte alltid så lätthanterliga skyddslingarna. På sommaren 1918 skulle arbetet efter Brest-Litovsk-freden övertas av tyskarna, men då kom istället den värsta tiden då den utsända tyska kommissionen häktades av tjeckerna och Wigardt ställdes inför uppgiften att ta hand om flera tusen människor.

Han måste, i ett samhälle av sönderfall och kaos, åter från början skaffa medhjälpare och sätta upp en organisation för att skaffa pengar, mat, kläder, mediciner, sjukhus, skolor (åt barnen i de ofta stora familjerna) samt predikanter av olika trosbekännelser. Den 28 december 1918, två dagar innan de röda intog Ufa, likviderade han enligt order från B-avdelningen sin förvaltning och reste hem under ytterst påfrestande förhållanden, bl. a. 11 dagar i 40 graders kyla i boscapsvagn till Omsk, därifrån till Vladivostok. Hem kom han via USA i maj 1919. Den 6 juni s. å. dagtecknade han sin slutrapport, avtryckt in extenso med kommentarer av Burgman, som också ger en fyllig framställning, med källor och litteratur, över bakgrunden till uppdraget. Verket är illustrerat med ett flertal samtida fotografier och dokumentreproduktioner.

Wigardt gifte sig med en dansk sjuksköterska, som han mött under sitt arbete i Ryssland, och var sedan i många år adjunkt vid flickläroverket vid Sveaplan i Stockholm tills han avled 1951.

Folke Ludwigs

Mannerheimbiografin avslutad

Stig Jägerskiöld, *Från krig till fred. Gustaf Mannerheim 1944–1951*. Holger Schildts förlag, 1981, 304 s., personreg.

Åttonde och sista delen i Stig Jägerskiölds ståtliga Mannerheimssvit behandlar Mannerheims tid som president, augusti 1944–mars 1946, och därefter de återstående åren som privatman fram till hans bortgång i januari 1951. Bredden i uppläggning och källforskning är oföränderligt imponerande.

Mannerheim utsågs till president för att

föra Finland ut ur kriget och in i fredliga relationer med Sovjetunionen. Villkoren i vapenstilleståndsoverenskommelsen i Moskva i september 1944 var hårda. De medförde – förutom ny förlust av Karelen och Viborg – krig mot de förutvarande bundsförvanterna tyskarna för att driva ut dem ur Nord-Finland, dryga skadeståndsleveranser, allierad, i realiteten sovjetisk, kontrollkommission i Helsingfors som finska regeringens övervakare och pådrivare och en krigsansvarighetsprocess mot krigsårens ledande politiker, mot vedertagna inhemska rättsbegrepp grundad på retroaktiv speciallagstiftning.

Mannerheims auktoritet räckte. Villkoren uppfylldes lojalt, även om det gnisslade ibland. Men påfrestningarna på presidenten, en redan vid ämbetstillträdet trött och sliten åldring, var utomordentliga. Han hade förståelse för Sovjetunionens strategiska intressen och skisserade själv våren 1945 ett utkast till en finsk-sovjetisk biståndspakt (alltså tre år före 1948 års vänskaps- och biståndspakts tillkomst). Men yrkanden på uppgörelser med de förflutna årens politiker och militärer i ledande ställning godtog han endast motsträvt, i insikt om att hans sanktion nog var nödvändig för att förebygga ännu längre gående sovjetiska ingripanden. Han menade också, att hans regering – sedan november 1944 med Paasikivi som statsminister – var alltför eftergiven mot kontrollkommission och finska kommunister; genom undfallenhet och inställsamhet vunnes ej förtroende och respekt i Moskva. Regeringen menade å sin sida, att Mannerheim alltför litet stödde den i den stora och snabba omställning av landets politik och opinionens inställning gentemot Sovjetunionen, vilken den såg som ett livsvillkor för Finlands fortsatta tillvaro som självständig stat. När Mannerheim i mars 1946, sjuk och nedsliten, men i medvetande om att till ”väsentlig del ha utfört de uppgifter, för vilkas skötsel jag vid en för vårt land ödesdiger tidpunkt samtyckte till att mottaga Republikens Presidents ämbete”, drog sig tillbaka från detta ämbete, måste lättnaden varit ömsesidig.

De återstående åren gick i stor utsträckning i operationers och konvalescensers tecken. De dominerande inslagen var eljest köp och nyinredning av en vacker lantegendom och memoarskrivning. Korrespondens och uttalanden visar ständig oro för nya sovjetiska expansionssträvanden – Mannerheim brände också i mars 1948, under den tjeckoslovakiska krisen, flera egna pap-

per. Memoarskrivningen var för 80-åringen ett mödosamt företag; Jägerskiölds uppgifter om medarbetare och om betänkligheter mot ett alltför klart språk om Sovjetunionen tillhörde bokens intressantaste sidor. Mannerheim arbetade, seg och målmedveten in i det sista, ännu dagarna före sin bortgång på att färdigställa slutmanuskriptet och lyckades också i det väsentliga få det klart.

Den slutliga summeringen överläter Jägerskiöld åt finska riksdagens talman K. A. Fagerholm, vars tal vid Mannerheims jordfästning återges in extenso. "Den centrala gestalten i det självständiga Finlands historia", fastslog Fagerholm. "Ingen har som han ingripit i fosterlandets ödesstunder."

En överlägsen och storlinjig personlighet med ett sällsamt lysande livsöde – tsaristisk gardesofficer och general, Finlands överbefälhavare i tre krig, riksföreståndare och president – är ett tacksamt ämne för en levnadsteckning i den stora stilen. Jägerskiöld har väl utnyttjat sina möjligheter: hans monumentala åttabandsverk är den största biografi, som ägnats någon nordisk krigs- och statsman. På samma gång är det med sitt framtagande av mängder tidigare okänt källmaterial en utomordentligt respektgivande forskningsinsats.

W. M. Carlgren

Helga ritar och berättar

En "arbetsbok och en bilderbok", "ett försök att arbeta med mitt liv" kallar Helga Henschen sin bok *Vägen till Rebella* (Stockholm: Prisma, 1981, 270 s.). I minnesglimtar berättar hon om hur hennes liv gestaltat sig från barndomens värld i det borgerliga och intellektuellt mycket livaktiga hemmet Rosenvik på Djurgården tills hon vid 50 års ålder anslöt sig till arbetarrörelsen och för första gången upptäckte att människor tog henne på allvar, verkligen lyssnade på henne. Hon hade blivit vuxen och var inte längre bara Helga med de lustiga infallen.

Barndomsminnena byggs ut till kärleksfulla porträtt av föräldrar, syskon och släkt. Men där finns också rädslan och ångslan för att vara ensam och annorlunda. Helga Henschens uppväxtmiljö skilde sig från hennes kamraters. Det stora trähuset saknade de modärniteter de "fina" husen på Djurgården hade. Inte heller hade hon något gemensamt med arbetarbarnen i Djurgårdsstan. Huset var fyllt med böcker och berömda vetenskapsmän kom ofta på be-

sök. I ett plåtskjul i trädgården förvarades släktarkivet. Hit fick barnen ibland på söndagarna följa med fadern Folke och bese de gamla breven och handlingarna. Bl. a. förvarades här ett skägg, som skickats hem från farbror Josef i Florida. Där fanns också en soldathjälms som farfar Salomon Henschen fått i present, när han kallats till Lenins dödsbädd. Myter om berömda släktingar hölls vid liv. Man berättade om farfars tre bröder Wilhelm, Josef och Esaias som utvandrat till Amerika. Wilhelm blev ledare för den svenska metodiströrelsen där. Farbror Josef med skägget stannade i Florida och senare i sitt liv besökte Helga Henschen farbror Josefs hemtrakter i det nya landet. Vid ett besök i Laos 1974 försökte hon komma till den stad, där hennes farmors tvillingbröder Martin och Henning Sandell hade hamnat, när de försvann från Sverige. Känslan för släktmyterna finns stark hos henne.

Kärleksfullt berättar hon om den ständigt arbetande fadern, som ändå tycks ha haft tid över för barnen. Modern Signe var dotter till Ernest Thiel och hade ett djupt intresse för konst och musik. Hon var sagoberättare och sjöng visor. Helga Henschen beskriver henne som mycket vacker och begåvad och hon visade stort överseende med dottern, som inte var lika välanpassad i salongerna. Med självklar värme tog hon emot Helgas mer bohemiska vänner, som var vana vid en helt annan livsföring än den i Rosenvik.

Farfadern Salomon Henschen bodde länge på Rosenvik. Han älskades mycket av barnen. Lika kärleksfull som han var mot barnbarnen, lika fördömande var han mot inkompetenta kolleger och socialdemokratiska politiker. Helga Henschens första upplevelse av den arbetarrörelse, som hon sedan skulle växa in i, var att den var ett djävulens anhang.

Inför morfadern Ernest Thiel är hennes minnen kyligare. Barnen bodde periodvis i hans hem på Djurgården och tillbringade många somrar på hans skärgårdsö. Alla smultron som växte på ön tillhörde honom. Också kantarellerna ägde han. När barnen hade gjort sommarens stora kantarellfynd skulle svamparna överlämnas till honom. Med ett stänk av bitterhet minns Helga Henschen att barnen inte ens fick vara med och smaka på kalaset.

Mormor och morfar var skilda. Mormor Anna Thiel, född Josephson, bodde på Floragatan. Där höll hon litterär och konstnärlig salong. Det var alltid fest omkring henne

och hennes hem fylldes av släktingar och tidens berömda konstnärliga storheter. Ragnar Josephson anordnade barnbarnens uppvaktningar. Här såg Helga Henschen Gustaf Stridsberg, Isaac Grünewald och Siggrid Hjertén. Här umgicks Ragnar Östberg, Sven Lidman och Amelie Posse. Det är med delad förtjusning Helga Henschen minns det illustra sällskapet. Hon hade hela tiden känslan av att vara utanför, inte vara charmant, inte passa in.

Denna utanförkänsla förstärktes under hennes stormiga liv tillsammans med poeten Ralf Parland. Visserligen accepteras han av modern, men Helga Henschen börjar förstå att hon måste börja ett eget liv, att inte låta utnyttja sig, att få sitt konstnärskap taget på allvar. Så hamnar hon i den arbetarrörelse, där hon plötsligt känner att hon gör nytta och behövs. Känslan av gemenskap och solidaritet förstärktes under en resa till Laos.

I de avslutande kapitlen berättar Helga Henschen om sin kamp med de stora monumentala uppgifterna, tunnelbaneutsmykningen i Tensta och fontänen Daphne för Södertälje stad. Dessa är bevisen för att hon verkligen blir tagen på allvar. Hon berättar om de stora fysiska och psykiska svårigheter det innebär att genomföra monumentala uppgifter. Och här som alltid hänger allt på samarbetet och vännernas solidariska stöd. Boken är sist och slutligen en lovsång till gemenskapen.

Men boken är också en "bilderbok", illustrerad med släktfotografier och med den typ av teckningar vi känner av signaturen Helga. Det finns också mycket linjerena teckningar, som ligger som vinjetter på sidorna. Kanske lär vi känna Helga Henschen lika mycket genom illustrationerna, t.ex. bilddikterna som "förbanna inte mörkret, tänd ett ljus".

Barbro Schaffer

Samtal med Alva Myrdal

Lars G. Lindskog, *Alva Myrdal*. Kristianstad: Sveriges Radios Förlag, 1981, 186 s., personreg.

Denna bok har underrubriken "Förnuftet måste segra!", ett passande motto till Alva Myrdal (AM), vars personlighet kännetecknas av rationalitet, effektivitet och konsekvens. I enlighet härmed säger hon själv att hennes personlighet inte är intressant utan det är viktigare att intressera sig för hennes idéer, tankar och förslag och att dessa får spridning och kommer till användning. Det

ta hindrar emellertid inte att bokens författare, journalisten Lars Lindskog, intresserar sig för Alva Myrdal som personlighet och människa. Han gjorde under hösten 1979 ett antal intervjuer med AM. Dessa sändes sedan vid årsskiftet 1979/80 i riksradiation under rubriken "Det är inte människovärdigt att ge upp", återigen ett AM-citat präglad av kampanda.

Dessa radioprogram, som är stommen i boken, har sedan kompletterats med ytterligare intervjuer både med AM och med andra som känner henne. Dessa hör utslutande hemma i det socialdemokratiska lägret såsom t. ex. Tage Erlander och Olof Palme. Boken är en typisk journalistisk produkt och därtill skriven av en hängiven beundrare av AM utan kritisk distans till henne. En förmildrande omständighet är dock att författaren själv är medveten om detta, då han på ett ställe i boken försvarar sin kanske alltför positiva bild av AM med att han är trött på människor som "ställer 150-procentiga krav på offentliga personer och bortser från de utomordentliga kvaliteter som gjort dem till föredömen och inspirationskällor. Jag har aldrig mött en sådan helguten personlighet som Alva Myrdal", utbrister han till sist.

Boken skildrar i stort sett AM:s liv kronologiskt med början i hennes barndom och slutar med freds- och nedrustningsfrågor samt med en diskussion om allmänna nutida samhällsproblem. I slutet av boken finns en biografi, dvs. en kronologisk sammanställning av hennes liv, där främst hennes utbildningsbakgrund, uppdrag, poster, utnämningar m. m. tas upp. Däremot saknas en sammanställning av hennes böcker och skrifter. Författaren har utelämnat detta med hänvisning till att en utförlig litteraturförteckning rörande AM:s publikationer finns hos Arbetarrörelsens arkiv. Trots detta hade det ändå varit önskvärt med en lista över åtminstone hennes viktigare verk, som till en del visserligen finns omnämnda i boken. Detta hade också, i enlighet med hennes egen önskan, befrämjat spridandet av hennes idéer och förslag.

Boken har en källförteckning, där de flesta hänvisningarna gäller AM:s personliga arkiv i Arbetarrörelsens arkiv. Ur detta mycket omfattande personliga arkiv har Lindskog gjort ett ibland något kuriosabetonat urval. Över huvud taget vittnar valet av källor samt kompletterande intervjuer och uttalanden om författarens beroende av och okritiska förhållande till sin intervju-person. Allt skall sammantaget bekräfta bil-

den av en framgångsrik och beundrad kvinna, som, vilket inte står i boken – men som bl.a. belyses av det i boken presenterade privata materialet ur hennes personarkiv – varit en målmedveten yrkes- och karriärkvinna. Detta framgår t. ex. av det brev till hennes make Gunnar som AM skriver på sin resa till New Delhi 1955 för att tillträda tjänsten som svensk ambassadör i Indien. Detta brev, som återges i boken, inleder hon storslaget med att "Detta skall vara den sista stora ambitiösa utflykten i den värld, som *varar* och *verkar* långt utöver våra personliga öden, det har du och jag kommit överens om". Tidigare hade hon med hänvisning till sin familj avstått från många erbjudanden om internationella poster och tjänster. Trots detta har nog det samhällspolitiska arbetet och engagemang-
et spelat den största rollen för AM. Detta kommer också till uttryck i ovan nämnda brev, som låter ana att hon var smickrad av att få träda i rikets tjänst som diplomat. Hon skriver fortsättningsvis i brevet: "Vad vi lever i, är ett arbetets rus, för våra uppdragsgivare, för våra ambitioner att göra ett hederligt hantverk, för de där större idealen, som ju egentligen var det som drev oss ut i detta arbete, fastän arbetet som sådant sedan blivit självändamål och 'idealen' i det internationella bara omnämns med bitter nostalgi". Dessa ord ger uttryck för en självinsiktens resignation, som bara är att finna i privat material om ens då. Samtidigt är hon också uppfylld av spänd förväntan och betraktar denna resa som första sidan i det stora äventyrets bok, vilket inte hindrar henne att tänka tillbaka på "vår studiehung-
riga, uppkomlingsosäkra ungdom".

Boken visar på ett ypperligt sätt hur AM lever i nuet. När hon återknyter till sina gamla idéer och tankar, stöps de alltid i nutidens läglar. Boken slutar därför helt följdriktigt med en diskussion om det solidariska samhället, där kommersialisering, automatisering, byråkratisering och den ökade våldsmentaliteten i samhället behandlas. Detta ger också indirekt en karaktistik av AM som en människa starkt engagerad av nutidens problem, främst freds- och nedrustningsfrågorna, där hennes namn nu fått stor aktualitet i och med att hon tilldelats Nobels fredspris 1982.

Då författaren med denna bok sagt sig vilja ge ett personligt färgat porträtt av AM och sedan går till verket som en sann journalist kan man inte förvänta sig mer djuplodande analyser av AM:s idéer, tankar och förslag. Här återstår ännu mycket för his-

toriker och samhällsforskare att bearbeta och sätta in i större sammanhang. Det gäller t. ex. hennes idéer och uppfattningar om barn, familj och kvinnans ställning under 1920- och 1930-talen, där hon delvis fortfarande framstår som radikal. Intressant är också makarna Myrdals livslånga idéutbytande diskussioner och att det här varit fråga om ett givande och ett tagande i bägge riktningarna.

AM:s deltagande i nedrustningsförhandlingarna under 1960- och 1970-talen vittnar om stor diplomatisk skicklighet. Denna sida av hennes verksamhet ägnas relativt litet utrymme i boken. Detta förklaras nog av att det krävs specialkunskaper för att ge en rättvisande bild av AM:s insatser vad gäller freds-, försvars- och nedrustningsfrågor. Det är också ännu svårt att överblicka hennes senare insatser här eftersom de ligger så nära i tiden. Men låt oss hoppas att hennes idéer och förslag hinner verka och bli fruktbringande till båtad för våra överlevnads-
möjligheter.

Trots att bokens framställningssätt liknar reportagen i den exklusiva Månadsjournalen och trots sina övriga begränsningar kan den förhoppningsvis ändå ha det goda med sig att den hos allmänheten ökar intresset för AM:s idéer och förslag, inte minst på nedrustningsområdet.

Ann-Katrin Hatje

Vietnamkriget i backspegeln

Torsten Nilsson, *Åter Vietnam. Memoarer och reportage*. Stockholm: Tiden, 1981, 301 s.

Rubricerade bok är fjärde delen i en serie, som f.d. utrikesminister Torsten Nilsson utgivit sedan sin avgång från aktiv tjänst. Också de tidigare böckerna har recenserats i PHT (1977, 73, s. 105 f; 1980, 76, s. 93 f).

De tre första böckerna är inga memoarböcker i vanlig mening. De är skildringar av människor och förhållanden, som Torsten Nilsson mött under många år i framskjuten ställning inom arbetarrörelse, politik och förvaltning. Hans metod är att sätta in de människor han vill berätta om i det politiska händelseförloppet.

Den fjärde delen har en ny uppläggning. Den är, trots att undertiteln innehåller ordet memoarer, mera av politisk än av personhistorisk karaktär. Skildringen är i huvudsak knuten till vietnamkriget och dess följder. Torsten Nilsson vill förklara och försvara Sveriges vietnampolitik under den tid

han var Sveriges utrikesminister. Författaren stod helt på Nordvietnams sida i vad han betecknar som ett led i vietnamesernas mångtusenåriga kamp mot yttre fiender och han följer inte sin sympati för detta folk i dess energiska och tålmodiga motstånd mot den anfallande stormakten. Sverige erkände också Nordvietnam först av alla västmakter redan i januari 1968.

Torsten Nilsson har svårt att förstå Vietnams nya krig i Kampuchea, trots att vietnameserna söker förklara detta med nödvändigheten av att skydda sig mot arvfienden Kinas inringning och att bekämpa Pol-Pots otroligt grymma mördarregim. Hans sympatier för det mot nöd och isolering kämpande Vietnam består emellertid, liksom hans önskan att det svenska biståndet skall fortsätta.

Nilsson, tidigare dogmatisk motståndare mot hemlig diplomati, skildrar utförligt den serie av hemliga möten och andra kontakter som han och hans medarbetare, bl. a. ambassadören i Peking Lennart Petri och handsekreteraren Jean-Christophe Öberg, hade med amerikanare och nordvietnameser för att få dessa "on speaking terms" med varandra och söka en politisk lösning av kriget. I samtalen, som ofta leddes av Torsten Nilsson själv, figurerar bl. a. Hubert Humphrey, som också eftersträvade en politisk lösning, Dean Rusk, William Rogers, USA:s sverigeambassadör William Heath, Nordvietnams premiärminister Pham van Dong och utrikesminister Nguyen duy Trinh. Författaren diskuterar givetvis också i sammanhanget den svenska oppositionens häftiga angrepp mot hans och Olof Palmes vietnampolitik, angrepp som han finner illa underbyggda och orättvisa. Den svenska FNL-rörelsen behandlas mycket summariskt.

Om åsikter och metoder i utrikespolitiken kan givetvis råda delade meningar men knappast om Torsten Nilssons oförtröttliga strävan att slå vakt om de små och svagares rätt och oberoende. Nilsson uttalar sig mycket positivt om sin politiska motståndare Karin Söder, som vid sitt eget besök i Vietnam "gjort ett utomordentligt gott intryck var helst hon dragit fram".

Torsten Nilsson är en mycket god stilist. Detta präglar också den aktuella boken. Ett personregister förhöjer dennas värde.

Åke Kromnow

I rörelse

I sin bok *När svenskarna upptäckte världen* (Stockholm, 1981, 327 s.) ger oss Alf Åberg en spännande och fantasieggande skildring av svenska resenärers öden och upplevelser från vikingatiden fram till början av 1800-talet. Osökt faller mig i minnet några rader ur den dikt av Karin Boye från vilken jag lånat rubriken: "Nog finns det mål och mening i vår färd, men det är vägen, som är mödan värd". Visst finns det en kulturhistorisk ram, som håller samman boken. En strävan efter att visa hur svenskarna som ett litet och avlägset bosatt folk så småningom inte bara erövrar den europeiska kulturen utan även djärvt sträcker ut sina färder till främmande kontinenter. Men det är de enskilda resenärernas äventyr och strapatser, som mest fascinerar läsaren. Jag kommer ihåg ett seminarium, där Vilhelm Moberg var med. Det var strax efter det att han givit ut "Min svenska historia". En doktorand dristade sig att fråga, hur många nedslag i källorna Moberg behövde för att återskapa en episod eller en människa. "Ett", sade Moberg med diktarens suveräna rätt. Hos Alf Åberg finns denna förnämliga begåvning att till historikerns fakta foga diktarens förmåga att ge fantasin stoff att arbeta med.

Vad hände t.ex. Ingerun, Hårds dotter, som ville vallfärda till Kristi grav? På en numera bortsprängd berghäll vid Almarestaket lät hon rista sitt korta eftermäle: "Hon vill fara österut och ut till Jerusalem". Vad kunde locka en kvinna i början av 1000-talet ut på en så lång resa? Vad förde hon med sig i bagaget för att klara strapatserna? Kanske var hon kunnig i örter, som kunde hjälpa, när bönerna till vår Herre inte höll stånd mot främmande bakteriekulturer. Resan måste ha tagit år. Nådde hon målet, den heliga staden, Jorsalastad? Kom hon någonsin åter till sitt hem i Uppsalatrakten?

Med tiden utvecklades om än inte en fast reseorganisation så dock bruk och praxis för hur pilgrimsfärderna bäst kunde genomföras. Med pass som utfärdades av biskopen eller kyrkoherden och med kloster och härbärgen som hotell reste man oftast i grupp som nutida turister. Åberg berättar utförligt och medryckande om förberedelser för resan, om packning och om färdvägar.

Ingerun ville, som nämnts, resa österut, vilket med all sannolikhet innebar, att hon följde med något svenskt handelsfartyg genom Ryssland och Grekland, den väg som

vikingarna ett par hundra år tidigare banat. Det är här läsarens reseäventyr med Åberg som ciceron börjar. Vikingatågen sträckte sig både i österled och i västerled. De var en kombination av handelsföretag, plundringsräder och försök till mer eller mindre stadigvarande kolonisation.

Vikingatågen avlöstes av pilgrimsfärderna, men Åberg tar oss under dessa år även med till universiteten i Paris, Köln, Leipzig och Rostock, där de svenska studenterna blir betydelsefulla förmedlare av den europeiska kulturen. Samma roll måste de vandrande gesällerna ha spelat inom sin krets, bland skrån och hantverkare, även om de inte i lika hög grad lämnat skriftliga spår efter sig.

Pilgrimsresorna förbjöds genom ett riksdagsbeslut 1544 och för Sveriges del innebar reformationen i många avseenden en kulturell isolering. Inte ens en renässansfurste som Erik XIV fick någonsin tillfälle att resa utomlands. Om hans vackra syster Cecilias och hennes hovdam Helena Snakenborgs vistelse i England kan dock Åberg ge oss en initierad skildring, tack vare Helenas brev, som finns bevarade i danska riksarkivet. När det furstliga paret Cecilia och markgreven Kristoffer av Baden på grund av efterhängsna fordringsägare tvingades lämna London, stannade den då 15-åriga Helena kvar. I brev till sin mor berättar hon, hur hon blivit uppvaktad av markisen av Northampton, William Parr. Vad hon förteg, var att markisen var tre gånger så gammal som hon, gift två gånger och dessutom levte i bigami, eftersom hans första hustru ännu fanns i livet. Det skulle dröja fem år innan äktenskapet kom till stånd. Under tiden vistades Helena vid drottning Elisabeths hov, där hon så småningom kom att bli mycket uppskattad. Markisen dog några månader efter bröllopet och Helena överlevde även sin andre man. Drottning Elisabeth utnyttjade henne i kontakterna med Sverige och Helena hjälpte bl.a. hertig Karl att värva skotska och irländska soldater till det ryska kriget. Troligen var det också hennes förtjänst att en grupp engelska musiker och skådespelare skickades över till Sverige hösten 1591 till hertig Karls bröllop.

Med trettioåriga kriget och stormaktstiden vidgades horisonterna på nytt. Utlandsvistelsen blev ett led i unga adelsmäns utbildning och bildning. Från diplomater och officerare strömmade detaljerade reserapporter in så som senare under frihetstiden Linnés lärjungar skickade hem sina veten-

skapliga iakttagelser från Nord- och Sydamerika, från Japan och Kina och från det lyckliga Arabien.

Bland de 16000 karolinska krigsfångarnas öden hör kanske Brigitta Scherzenfeldts till de märkligare. Hon följde sin förste man, Mats Bernow, ut i kriget mot Polen. När han stupade, gifte hon om sig och hamnade efter slaget vid Poltava i rysk fångenskap. Sedan även hennes andre man avlidit 1711 i Moskva, förenade hon sitt liv med en löjtnant Sims, som gått i rysk tjänst. Under en expedition mot Östturkestan 1715 dödades Sims. Brigitta togs till fånga och skänktes som slavinna till kalmuckkhanens gemål. Hon blev så småningom dennas hovdam och gifte efter några år åter om sig med Renat, en annan svensk fånge. Inte förrän 1733 tilläts de återvända till Sverige, uppenbarligen inte tomhänta. Inom kort hade de köpt sig ett hus i Gamla stan i Stockholm, där de inrättade sig med de tjugo tjänare de fört med sig från Östturkestan.

Jag har endast stannat för tre kvinnoöden, men boken innehåller ett myller av gestalter och episoder. Kanske både en styrka och en svaghet. Alf Åberg är uppenbarligen fascinerad av resor och reseberättelser. Vad jag saknar är den njutningsfulla stund av kravlöshet, man som resenär upplever på en järnvägsstation eller flygplats. Stunden när man lämnat allt bakom sig, förmimmer suget mot nya upplevelser men ännu inte riktigt startat äventyret. Berättelsens puls känns ibland lite för snabb. Styrkan är rikedom och överflödet, som ger varje enskild läsare uppslag till nya litterära utflykter eller varför inte egna upptäcktsresor. Till bokens stora förtjänster hör också de med smak och känsla för innehållet väl valda illustrationerna. Ett person- (där dock den ovan nämnda Ingerun saknas) och ortregister, oumbärligt för ett verk som detta, saknas inte heller.

Lisbeth Näslund

Levande emigrationshistoria

Mellan 1962 och 1966 företog språkforskaren Folke Hedblom och en ljudtekniker tre expeditioner genom Amerikas svenskbygder. Uppdragsgivaren var Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala och arbetet gällde att på ljudband spela in så många svenskamerikanska röster som möjligt. Det var emellertid inte vilken som helst som fick äran att bänka sig framför Folke Hedbloms mikrofon. Personen ifråga var endast välkommen om han eller hon uttryckte sig

på den gamla hembygdens språk. Hedblom var nämligen ute för att dokumentera utvandrarnas språk som det förelevt i svenskbygderna och därvid påverkats av invandrarlandets språk och miljö. Mycket snart visade det sig att dialekterna bevarats förbluffande väl i Amerika. I många fall talade svenskamerikanerna på ett genuinare sätt än man gjorde här hemma. Gamla ord och uttryck hade konserverats i Amerika medan de försvunnit i Sverige. Upptäckten av sådana språkisolat var minst sagt sensationell och bidrog till att man kom att betrakta de ca 600 ljudbanden från expeditionen som förbehållna forskningen inom nordiska språk.

Under de år som gått har Hedblom och andra ägnat stor möda åt att presentera och bearbeta sitt svenskamerikanska språkmaterial. De 7113 inspelningarnas användbarhet för historiker och etnologer har däremot endast i förbigående uppmärksamats. Nu äntligen har emellertid tiden ansetts mogen att låta även icke-språkvetare ta del av bandinspelningarna. Vad Hedblom gjort är att han skjutit undan förlåten till sin svenskamerikanska guldgruva för att låta vem som vill blicka ned i det glimmande djupet. Man kan inte annat än bländas när man tar del av Folke Hedbloms *Svensk-Amerika berättar* (Malmö: Gidlunds, 1982, 185 s.), där han låtit sina svenskamerikanska röster komma till tals på ett sätt som ger den mest levande emigrationshistoria jag någonsin konfronterats med. Själv en gudabenådad berättare är Hedblom som klippt och skuren att redigera ett helgjutet manuskript av noga utvalda brottstycken från sina tusentals inspelningar. Hedblom har samma folkliga närhet till orden som sagesmännen. Vilken dialekt de än talar förstår han minsta språknyans och kan lätt och ledigt hämta fram kärnpunkterna i berättelserna. Informanternas dialektala berättelser har för läslighetens skull måst försvenskas, men Hedblom har sett till att den svenskamerikanska och dialektala färgningen inte urvattnats totalt. Av sådana anledningar är det både spännande och gripande att ta del av *Svensk-Amerika berättar*. Det är lätt att bli både vemodig och andaktsfull när man betänker att nästan alla Hedbloms berättare är döda vid det här laget. De tre inspelningsexpeditionerna kunde knappast ha utförts senare. Berättarna var mycket gamla när Hedblom träffade dem. De var de sista pionjärerna. Hade bandinspelningarna skett nu hade man fått nöja sig med betydligt mindre förstahandsinformation och samta-

len hade sannolikt måst ske på engelska.

Eftersom inspelandet av de gamla dialekterna var expeditionens främsta syfte uppehöll sig Hedblom mest på landsbygden och då i Mellanvästerns typiska svenskbygder från Minnesota i norr via Iowa, Illinois ner till Kansas och Texas. Men han besökte också ålderdomshemmen i Rockford och Chicago och gjorde många intressanta bandinspelningar. I Chisago county var det dialektala språket en av de viktigaste sammanhållande länkarna. De numerärt dominerande smålänningarna kände t.ex. samhörighet med dem som talade hembygdens dialekt och ställde sig lite undrande inför emigranter som uttryckte sig så avvikande som hälsingar och dalmasar. På storgatan i Lindstrom kände man skillnaden mellan linnerydsmål och långasjömål utan att för den skull alltid veta var det två platserna låg på kartan. Sverige i Amerika levde i språket, och därför är det muntliga källmaterialet så viktigt för den som vill förstå förhållandena bland de svenska emigranterna.

En rad fullödiga berättare stiger fram och låter oss ta del av arbete och liv i pionjärtidens Amerika. På ett sätt som saknar motstycke i tidigare litteratur får vi vara med om röjandet av vildmarken, den första sådden och skörden, byggandet av den första bostaden, kontakterna med indianerna och alla andra faser av nybyggartillvaron. Livet i vildmarken var hårt men nybyggarna behövde sällan svälta som i "gamla landet". Sjöarna vimlade av fisk och i skogen fanns det gott om hjort, älg och fågel. Björn och varg fanns det också och räv i oräkneliga mängder. Oscar Bonström minns hur det kändes när fem stora vargar förföljde honom när han som 15-åring kom åkande genom storskogen i Minnesota på en timmersläde. — Det var svårt att bryta åker i vildmarken. Stubbarna efter jättetallarna var motspänstigare än storstenarna i Småland. Nybyggaren måste gräva sig ner under rötterna för att sedan välta ned stubben i gropen och om möjligt sätta eld på den. Ett bättre sätt vara att med oxarnas hjälp dra omkull hela trädet. Då bröts rötterna upp ur marken av trädets tyngd. I de flesta fall orkade inte nybyggarna bryta upp alla stubbarna utan fick nöja sig med att "grubba och så" i den feta myllan omkring dem. Sedan skogen torkat satte man eld på den. "Ja va skulle di göra må virket? Då va inge pris på då!" utbrister en av berättarna på tal om skogens låga värde under nybyggartiden.

Det var viktigt att grannsämjan var god i

nybyggarlandet. Utan sammanhållning kunde ingen klara sig. "När nykommare från Sverige anlände fick man lov att hjälpa", berättar en sagesman, "de fick arbeta för maten, men de hade ju det i alla fall bättre än i Sverige". En del invandrare försörjde sig med att plocka tranbär, som växte i massor i norra Minnesota.

Man var mån om att grunda församlingar och inkalla präster som kunde predika på gammaldags sätt. En del av dessa präster var så traditionella att de anordnade husförhör och fordrade att nyförlösta kvinnor skulle kyrktagas innan de fick återta sin plats i kyrkbänken. Begravningarna var segdragna ceremonier som tog en halv dag och då nästan lamslog hela bygden. I församlingslängden indelade ofta prästen medlemmarna efter rotar men indelningen gällde inte längre soldater utan uppbörderna till kyrkan. Det fanns så många sonnamn i en sådan rote, berättar en kvinna, att det uppstod ideliga förväxlingar när man skulle redogöra för uppbörderna inför sockenstämman. Då fick man ta till öknamn som Målar-Carlson, Prästa-Carlson eller Greva-Peter-son.

Naturasamhället härskade i nybyggarlandet. Mrs. Ellen Nero i Wood Lake berättade för Hedblom att hela familjen deltog i julslakten då man också gjorde potatiskorv. Ellen fick karda ull och spinna medan modern vävde på en vävstol som fadern snickrat. Alla gick i hemmagjorda kläder. "När det vara illa kallt om vintrarna hade vi stora kraftiga kjolar, stora och stela som björkbark", berättade Mrs. Nero och fortsatte "Men fattigt var det. Jag minns att när Märta och jag var i skolan och det började fara flingor av snö i luften, så hade vi inga skor. Vi satt barfota i skolhuset. När vi började gå hem mötte vi mamma och hon hade hemstickade strumpor med sig så vi fick gå hem i strumporna". Trots att nybyggarerna hade handlag till det mesta anlätade de ofta kringvandrande hantverkare. På gammalsvenskt manér stannade hantverkaren någon vecka på gården och tillverkade skor eller sydde finkostymer. Skomakare, skräddare, smeder och andra fick på detta sätt sysselsättning hos landsmännen i Amerika.

Vilhelm Mobergs odödliga skildring av Kristinas obotliga hemlängtan har flera paralleller i Hedbloms material. Oftast tycks det ha varit kvinnorna som greps av svår hemlängtan. Anna Flink i Falun, Wisconsin, mindes att modern längtade hem till Sverige så att "hon grät varenda dag". Hon

hade bott intill landsvägen hemma i Grangårde i Dalarna. Men nu omgavs hon av storskogen och karlarna var borta långa perioder i flottningen eller på vägbyggen. Modern var också rädd för indianerna och hade därför en stor yxa inne i stugan.

Många svenskar hamnade i miljöer som var dem totalt främmande. Hur det kändes för en ung emigrant att komma till det väldiga Texas berättade Elof Carlson, som 1910 rymde från värnplikten. Sedan han fått en amerikabiljett från en svåger i Texas återvände han inte till regementet efter julpermissionen utan reste till Göteborg och gick på amerikabåten. Från New York fortsatte han längs amerikanska ostkusten till Galveston i Texas och därifrån tog han tåget till svenskbyn Round Rock, där system och svågern bodde. När Elof Carlson gick av tåget i nattmörkret hörde han en svensk stämma ropa sitt namn. Rösten tillhörde en svensktalande neger som skickats för att möta honom. En sådan hade han knappast sett förut och han visste inte hur han skulle bete sig. Negern ordnade så att Elof fick sova ut på en soffa. På morgonen kom svågern och hämtade honom i en buggy, en lätt vagn förspänd med en mula. Carlson bara gapade. Svågern i sin texashatt och stora stövlar kände han inte igen och en mula hade han aldrig tidigare sett. På vägen över åkrarna körde ekipaget fast i den upplösta leran. Det blev att stiga av i "mödden" och skjuta på. Efter tre veckors umgänge med svensktalande negrer, mulor, "mödd" och andra befägheter hade Elof Carlson fått nog och bestämde sig för att åka hem till Småland och ta straffet för värnpliktsrymningen. Men han gick ner sig i leran och svågern kom efter och förde honom tillbaka. Sverigeresan inställdes och med tiden blev Carlson välbeställd bomullsodlare och ordrik berättare framför Folke Hedbloms mikrofon.

Folke Hedblom för oss in i ett stycke emigrationshistoria som vibrerar av liv. Här är det inte längre fråga om andrahandsupplevelser eller rekonstruktioner utan det är levande människor som berättar om nybyggartiden och dess ofta ofattbara prövningar. Hedbloms bok presenterar ett källmaterial som är sällsynt väl lämpat för historisk och etnologisk forskning. Hittills har det mest utnyttjats av språkforskarna. Det är nu ofrånkomligt att även icke-lingvister bör ge sig i kast med Folke Hedbloms unika bandinspelningar från svensksbygderna i Amerika.

Ulf Beijbom

Svenskar i Australien

Håkan Eilert, *Källa invid öknens rand. En bok om svenskar och svenskt kyrkoliv i Melbourne 1856–1981*. Melbourne: Svenska kyrkan i utlandet, Uppsala 1981, 211 s.

Håkan Eilert var åren 1977–82 sjömanspräst i Melbourne. Där tog han sig tid att vid sidan av sina egentliga uppgifter samla material och skriva en grundlig historik över de 125 åren av svenskt kyrkligt liv på platsen.

Efter disparata insatser tidigare togs organiserad kyrklig verksamhet bland svenska invandrare upp 1883. Då hade tre decennier gått från den tid då en ström av skandinaver började leta sig fram till provinsen Victoria under den första guldrushen. Upp-takten var att en norsk präst sändes ut från Nordamerika. Han grundade "Vår Frälsares skandinavisk evangelisk-lutherska församling i Melbourne". Namnet är på sitt vis betecknande. Efter några år skickades en medhjälpare till honom direkt från Norge. Uppgiften blev besvärlig på grund av depression och arbetslöshet. Sin förste svenske präst fick församlingen 1896, och då ställde sig Evangeliska fosterlandsstiftelsen som garant. Nya svårigheter uppstod. Dels var det dragkampen mellan dem som ville ha gudstjänster och dem som ansåg samkväm och nationell sammanhållning vara det väsentliga. Dels störde det tilltagande norska självmedvetande den skandinaviska endrätten.

I och med att Sverige fick en generalkonsul i Australien, stationerad i Sidney, och året var 1906, mognade planerna på att svenskarna i Melbourne skulle lämna det skandinaviska samarbetet. Vid den tiden fanns det redan svenskar med säkrad social ställning på platsen. I slutet på det sist nämnda året konstituerades en svensk församling, och grundstenen lades till en egen kyrka, som färdigställdes året därpå. De bosatta, inskrivna medlemmarnas antal var vid utgången av 1911 så mycket (eller litet) som 81, därtill kom sjömännen som passerade in och ut. Under året hade prästen förrättat 5 barndop, 2 vigslar och 5 begravnin-gar.

Under 1920-talets första hälft hade församlingen som pastor en särpräglad värm-länning med norsk bakgrund. Han breddade verksamheten dels interskandinaviskt, dels socialt genom att ta hand om utslagna in-vandrare och sjömän. Detta stötte på mot-stånd från de etablerade församlingsborna, och pastorn avskedades. Samtidigt upplös-tes förbindelserna med Evangeliska foster-

landsstiftelsen, vars ekonomi var an-strängd. Församlingens önskemål om att få status som officiellt erkänd svensk utlands-församling vann inte gehör i hemlandet. I stället kom den att sortera under den kyrk-liga sjömansvården, vilket den gör än i dag.

Från mitten av 1920-talet visar sig denna nya anknytning till kyrkan i Sverige även i ett tätare byte av pastorer och i en tryggare ställning för dessa. Andra världskriget med-förde givetvis sina påfrestningar, inte minst för sjöfolket. Efter kriget ökade immigra-tionen av svenskar ett par årtionden fram-över, vilket även medförde sociala pro-blem. Medan 1960-talet var sjömanskyr-kans guldålder, sjönk därefter antalet svenska och skandinaviska fartyg som an-löpte hamnen. Med förbättrade kommuni-kationer började prästerna besöka även andra platser i sydöstra Australien. Redan 1956 hade församlingen flyttat från sin trånga och förslummade miljö nära hamnen till en i en statusstadsdel belägen stor villa-fastighet, välkänd genom sina tidigare ägare. Avståndet från hamnen kunde be-mästras med en minibuss.

Prästerliga insatser, enskilda människo-öden och särpräglade personligheter bland svenskarna i Melbourne passerar revy i framställningen. Intrycket kvarstår att det i en avlägsen utlandsförsamling gärna blir slitningar, när religiösa, sociala och natio-nella behov, värderingar och förväntningar skall tillgodoses. Och när prästen med sina arrangemang skall vara till lags samtidigt åt rotade utlandssvenskar, kortvarigt uppdy-kande sjömän och desorienterade, ofta vil-sekomna invandrare. Ändå är det väl att samlingspunkten finns och är bemannad.

Att med sin sakliga framställning ha för-medlat dessa blandade intryck är författa-rens förtjänst.

Harald Riesenfeld

Utopister från tre århundraden

Ronny Ambjörnsson, *Det okända landet. Tre studier om svenska utopister*. Stockholm: Gidlunds, (tr. Köthen DDR) 1981, 212 s.

År 1528 beställde hertig Wilhelm IV av Bayern en serie historiemålningar, som skulle innehålla både bibliska och klassiskt-antika motiv. En av dessa målningar har kommit att tillmätas en speciell betydelse. Den utfördes av Albrecht Altdorfer och fö-reställde drabbningen vid Issos, det rykt-bara Alexanderslaget. Altdorfer och hans historiske rådgivare läste Curtius' beskriv-

ning av slaget för att rätt kunna återge antalet stridande på båda sidor. De minutiöst återgivna härarna är dock utrustade på 1500-tals manér och inplacerade i ett vilt alplandskap och slaget tilldrar sig utanför en befäst stad med tinnar och torn, belägen vid en sjö, som blånar mellan bergskedjorna.

Altldorfers målning är nu det första man konfronteras med, när man tar del av Ronny Ambjörnssons bok. Den är återgiven på bokens omslag, och författaren har försett den med en förklarande text. Målningen har, skriver han, mindre med det historiska slaget att göra och mer med Altldorfers egen samtid. Tavlan förmedlar ett intryck av slagets oerhörda vikt, "känslan av en sista uppgörelse innan Gud skall träffa de sina". Han minns om, att tavlan tillkommit i bondekrigens Tyskland "med alla dess apokalyptiska och kiliastiska förhoppningar". "Bakom de blå bergen väntar en annan, helt annorlunda, och bättre värld". Härmed är bokens tema angivet. Ambjörnsson har samlat tre uppsatser, varav två tidigare varit publicerade i *Lychnos*, och de behandlar tre personer, vilka förses med beteckningen "utopister". De är också hämtade från var sitt århundrade (1600-1700- och 1800-talen), och Ambjörnsson vill i ljuset av sina protagonister även belysa den samhälleliga utvecklingen, som gör att utopierna ändrar karaktär. Detta innebär i sin tur, att utopierna inte är 'tidlösa' utan bundna till det samhällssystem, som sett dem födas. Det är i och för sig möjligt att läsa de tre uppsatserna var för sig, men det är inte riktigt rättvisande mot Ambjörnssons ambitioner. Det är intressant och nödvändigt att något precisera den uppfattning, som ligger till grund för hela boken. Ambjörnsson har också sökt förklara det sätt, på vilket han vill uppfatta det utopiska och dettas funktion. Bakom utopiska föreställningar, säger han, ligger "en grundläggande frustration". De tre personer han behandlar tillhör "de radikala ifrågasättnings guerilla, som i fantasin förbereder en kommande, annorlunda värld". Utopisterna är på sitt sätt revoltörer, och i den i varje samhälle existerande motsättningen mellan dominerande och undertryckta ideologier, representerar de de undertryckta, även om deras reaktion är speciell.

Utopierna är betingade av de samhälleliga motsättningarnas förändringar, förekommer främst vid tidpunkter, då förändringen är speciellt märkbar, och "innan den politiska strukturen hunnit stabilisera de grän-

ser för tanken, som vi efteråt kan konstatera". "Ett ideologiskt system innehåller i sin etableringsfas en rad möjligheter som med historisk nödvändighet i en senare fas dementeras eller mystifieras". I denna 'öppna' situation finner dock inte, säger Ambjörnsson, utopisten någon "förmedlande instans" mellan idé och verklighet. (Marx och Engels fann en dylik i arbetarklassen, och det förhindrade dem, om jag förstått Ambjörnsson rätt, att bli utopister.) De tre författare, som Ambjörnsson behandlar, tar sin tillflykt till tron på ett abstrakt förnuft, en ren tankekonstruktion, som sätts emot det reellt existerande samhället. "Förnuftet negerar det bestående", den sanna kunskapen skall frigöras, och samhället skall bli "transparent, genomskinligt". Tron på det segrande förnuftet medför också en tro på människans inneboende godhet. I sina sociala relationer (liksom i sina ideologiska föreställningar) är dock utopisten "ensam" och "hämninglös". Han är en människa, som i en mening flyr från en verklighet, som han inte kan behärska, som isolerar sig, och som konstruerar en motbild, en ny totalitet. Det är viktigt att framhålla, att denna reaktion enligt Ambjörnssons mening är rationellt förklarlig. Det är en existentiell reaktion, som i sin helhetssträvan, sitt totala avståndstagande förmår att lyfta oss ut ur invanda mönster, hjälpa oss att 'genomsöka'. I denna mening kan samhället med hjälp av utopisterna även för utomstående bli 'genomskinligt'. Det är detta som är utopins funktion.

Det får också observeras, att Ambjörnsson inte bara vill analysera idéer och ideologier utan även mentaliteter, och han är en av dem, som läst de moderna mentalitetshistorikerna, franska och andra, med omsorg. En mentalitet, säger Ambjörnsson, är en kombination av idé, attityd och känsla, "en högt uppdriven känsla, ett sätt att resonera samt, framför allt, en bestämd - associationssfär". En mentalitet innehåller också till skillnad från en attityd "en psykologisk dimension", som "är kollektivt bestämd". Utifrån sitt tidsperspektiv kan Ambjörnsson nu också studera de trögare mentalitetsförändringarna.

De tre utopisternas tänkande "kan sägas härröra från olika faser i vårt svenska samhälles utveckling". Ambjörnsson utgår därvid från en uppfattning om 1600-talet, som kommit att vinna allt större beaktande under senare tid, och som kan studeras både hos äldre författare som Norbert Elias och Michail Bachtin, och hos nyare som Carlo

Ginzburg och Peter Burke. Den förutsätter, att det under tidigmodern tid fortfarande existerade en form av gemensam kultur för samhällets olika klasser, men att klyftan mellan folklig kultur och elitkultur, mellan 'högt' och 'lågt', blir allt större och allt definitiva ju mer den 'moderna', centraliserade nationalstaten tar form. Elitkulturen tar sig uttryck inte bara i beteendemönster, etikett och Umgängesregler, utan den blir också alltmer 'lörd' och förbindes med vetenskapen. Det 'låga' blir både olämpligt, otillåtet och ovetenskapligt. Också de utopister, som Ambjörnsson behandlar, blir med tiden allt "lördare", allt "abstraktare". Samtidigt kan man så småningom iaktaga framväxten av det borgerliga samhällets basföreställningar, tonvikten på individen, på familjen, på familjelivets "innerlighet". Det sistnämnda är ett hos Ambjörnsson ofta återkommande tema.

Den utveckling, som Ambjörnsson tecknar, är enligt min mening av centralt intresse, och det är utan tvekan viktigt att få dessa synpunkter beaktade även i ett svenskt sammanhang. Endast som en komplettering till det anförda och som en precisering av tidsaspekten kan man fästa uppmärksamheten på en uppsats av den tyske historikern Reinhart Koselleck, då den erbjuder en möjlighet att ånyo anknyta till Altdorfer. Koselleck har nämligen tagit sig före att med utgångspunkt just från Altdorfers tavla analysera ett begrepp, som han kallar "förfluten framtid" ("Vergangene Zukunft der frühen Neuzeit", 1968, omtryckt i "Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten, Frankfurt/Main 1979). Genom att anförda Schlegels entusiastiska beskrivning av tavlan trehundra år efter dess tillkomst kan han belysa de förändringar begreppet framtid genomgått under mellantiden.

Altdorfers bild – även för Koselleck apokalyptisk och kiliastisk – är i en bestämd mening avsedd att vara tidlös, "som förspel, som figur, som 'typ' för den slutliga kampen mellan Kristus och Antikrist; dess medkämpar var alla de, som levde i väntan på den yttersta domen". Reformationen medförde såtillvida en förändring av framtidsbegreppet som kyrkans monopol på, hur 'världens ände' skall uppfattas, bröts. Enligt Koselleck övergår genom den absoluta statens framväxt monopoliet från kyrkan till staten, som undertryckte alla icke- auktoriserade apokalyptiska och astrologiska framtidsstolkningar. Yttersta domen förskjuts in i en osäker framtid. Profetian

ersättes med den rationella prognosen, vilket medför införandet av ett nytt tidsbegrepp. "Under det att profetian överskrider den kalkylerbara erfarenhetens horisont, vet sig prognosen vara innesluten i den historiska situationen". "Prognosen producerar den tid, ur vilken den kommer, och till vilken den utvecklar sig, under det att den apokalyptiska profetian förintar den tid, av vars slut den lever". Likväl är det kristna perspektivet i den rationella prognosens tid ännu icke genombrutet, och den politiska kalkylen låter sig väl förenas med en cyklisk historieuppfattning. "Prognosen implicerar en diagnos, som för in det förflutna i framtiden" ("statische Bewegtheit"). Det är bara en fråga om att inventera alternativ.

Först med 1700-talet och med den begynnande historiefilosofin inträder ett nytt läge. Då löser sig "medborgaren", framstegslärans profet ("prophète philosophe") ur kyrkligt förmynderskap och absolutistisk underdånighet. Den historiska tiden drivs nu framåt i ett växelspel mellan revolution och reaktion, och aktörerna är bundna till ett "endliches Noch-nicht". Nu kan man finna en prognostik, som visar utöver politikernas rationella prognoser. Det blir för Koselleck en god, men ytterst mångtydig (och dessutom sann) anekdot, att Napoleon lade beslag på Altdorfers tavla och lät hänga upp den i sitt privataste kabinett, i badrummet.

Det kan nu vara givande att se Ambjörnssons utopister även i Kosellecks perspektiv. Av de tre personer Ambjörnsson undersöker är två något mer bekanta än den tredje, 1600-talsmannen Anders Kempe, vilken det dock är frestande att se som den främsta ackvisitionen i samlingen. Kempe var militär i den lägre beföringsgången, stationerad vid Frösö skans. Dessutom sysselsatte han sig med alkemi. På 1660-talet kom han i konflikt med prästerskapet, inkallades till förhör inför diverse instanser och utfrågades om sina synpunkter på treenigheten, nattvarden och Kristi natur. Här drar han det kortaste strået, tvingas till avsked och går i landsflykt. Kempe för sedan en irrande tillvaro, varunder han författar ett antal förgripliga skrifter, för vilka han utnyttjar en obskyr förebild, en tysk vid namn Paul Felgenhauer. Under slutet av sitt liv vistas Kempe i huvudsak i Nordtyskland, där han livnär sig med att tillverka undermediciner, samtidigt som han söker universalmedicinen, där den svenska granen skall utgöra huvudingrediens.

För Kempe är relationen mellan makt

och religion central. Den organiserade religionen är makt, staten är makt, kriget är statligt. Den kristne traktar icke efter makt, utan efter det sanna ljuset. Också Ambjörnsson talar liksom Koselleck om reformationens förhoppning, att människan skall kunna "nä fullständig kunskap, om blott kyrkans kunskapsmonopol sprängdes". Kempe är radikalpacifist (han kallar sig teosof), filosemit, anti-trinitarier och paracelsist, och för att förstå hans apokalyptik, hans människo- och naturuppfattning får Ambjörnsson med spårinne och insikt inventera de mest esoteriska föreställningar inom 1600-talets brokiga sektväsen: hos anabaptister, spiritualister, böhmiska bröder, weigelianer, rosencreutzare, comenianer och paracelsister. Hos Kempe finner man också – i ovan antydda mening – en blandning av 'högt' och 'lågt'. Kempes värld är i viss mån bekant genom Johan Nordströms, Henrik Sandblads och Sten Lindroths tidigare redovisningar av hithörande föreställningar på svensk botten. Ambjörnsson följer dem genom studien över Kempe kronologiskt längre fram i tiden, och genom sitt ovan anförda perspektiv sätter han in dem i ett nytt sammanhang. Kempe är med Kosellecks terminologi profet, icke den nya, byråkratiska militärstatens prognostiker, vars krav på formell bildning han icke accepterar, och för vilken han blir ett offer. Hos Kempe och Felgenhauer återfinner man, säger Ambjörnsson, "de politiska och existentiella villkor, som möter människan i den moderna statsstaten".

Ambjörnssons andra exempel, svedenborgaren, mineralogen och alkemisten August Nordenskiöld, som söker upprätta en koloni på den afrikanska västkusten och 1792 dör i Sierra Leone under en affärsmässig prospektering efter guld, är, såvitt jag förstår, en profetfilosof i Kosellecks mening. Han är bland mycket annat anhängare av franska revolutionen, och i anslutning till denna får propagandan för en ny 'offentlighet' och för andlig frihet djärvare övertoner. Man vänder sig dock inte till "populacen", den "låga hopen", utan till de upplysta. Svedenborgarna rekryteras bland köpmän, tjänstemän och lägre officerare. Det är medelklassen som skall leda utvecklingen. Montesquieu är en husgud, och den engelska inriktningen är stark. I Nordenskiölds utopi definieras klassen i förhållande till produktionen, och producenterna intar en central ställning. Nordenskiölds dröm är "ett på självägande småproducenter grundat samhälle". Till detta hör

också en ny syn på äktenskapet, på kvinnan, på "kvinnokönets höghet", en betoning av känslan och kärleken, som för Ambjörnsson är borgerlig.

Ambjörnsson gör en intressant jämförelse mellan Thorild och svedenborgarna för att påpeka, att de sistnämnda föreställningsvärld inte är originell utan "kan ses som en naturlig produkt av klassamhället på dess dåvarande utvecklingsnivå: frihet och förnuft var uttryck för värderingar, som i den ideologiska debatten främst bör knytas till den sociala formationen, som i förtjänt hade sitt enda politiska existensberättigande, den ännu amorfa, men icke namnlösa medelklassen". Det skulle vara synnerligen intressant att få linjen dragen från dessa kretsar till 1820-talets liberaler. Gruppen kring August Nordenskiöld (förutom hans talrika bröder bl. a. Carl Bernhard Wadström) är i och för sig känd, men med karaktäristiken av dem öppnar Ambjörnsson – liksom i fallet Kempe – nya perspektiv. De med Rosensteins ord samhällsfarliga svärmarna, angripna både av kyrkan och upplysningsmännen, pekar utöver de rationella prognoserna.

Med det tredje exemplet går Ambjörnsson utanför Koselleck. Det rör sig här om den mest uppmärksammade av de tre, rådmannen i Malmö Nils Herman Quiding, pseudonymen Nils Nilsson arbetskarl. Quiding startar sin karriär som journalistiskt verksam, liberal oppositionsman, men kommer att gå andra och äventyrligare vägar. Hans fiendlighet gentemot den aggressiva nationalstaten leder till ett betonande av de små enheterna, den kommunala självstyrelsen, och kollektiva gemensamheter också i det privata livet. "Vår tids civiliserade mänsklighet är stadd i övergången från familjelivet till kommunallivet". Det existerande samhället är enligt Quiding ett våldsoch klassamhälle, där en över- och en underklass står mot varandra. Underklassen betecknas av Quiding som fri, representant för den mänskliga utvecklingen mot allt större insikt. I det sista stadiet, "gudsmänniskans", lever människan i fri samverkan och i den kristliga kärlekens gemenskap. Quiding vacklar mellan att se arbetsklassen (Internationalen!) och stora män (Bismarck!) som motorer i denna utveckling, och uppvisar i sina analyser en märklig blandning av idealism och social 'radikalism'. Ambjörnsson betonar med rätta (bl. a. i anslutning till Marcuses Hegelstudie) dubbelheten hos idealismen, en konservativ, samhällsbevarande och en revolutio-

när sida (förnuftets realiserande), och han gör en, som det förefaller, övertygande jämförelse mellan de tyska unghегelianerna (och deras svenske avläggare, skalden och journalisten C.V.A. Strandberg) och Quiding. Quiding är idealist, men "han drivs i denna idealism åt samma håll som de radikala hegelianerna, idealismens sista eftertrupp. Sedan kommer Marx". Ur detta perspektiv får vi hos Ambjörnsson både en behjärtansvärd plaidoyer för utopisterna och ett framhävande av deras begränsningar. Det finns i boken en oförneklig didaktisk ambition.

Ytterligare ett namn bör avslutningsvis nämnas, då det kan ge någon relief åt det anförda, samtidigt som linjen fortsättes in i vår samtid. När i Kosellecks uppsats den historiska tiden från och med profetfilosofernas skede sägs bli driven framåt mot ett ännu-icke, är det helt ofrånkomligt att erinra om den författare, som just gjort begreppet 'Noch-nicht' till en hörnsten i sitt tänkande, den 'avvikande', 'utopiske' marxisten Ernst Bloch. Bloch gör, säger den starkt kritiske Kolakowski, marxismen till en "futuristic gnosis". När Ambjörnsson talar om utopisternas svårighet att som Marx finna en "förmedlande instans" mellan idé och verklighet, erinras man om Blochs strävan att bygga en bro mellan utopi och materia. Han vill "transcendera utan översinnlighet", söka "den reella utopin", "den konkreta utopin", "det som ännu-icke är". (Bloch citeras här efter Utopisk funktion i materialismen, Radix, Nr 3/4, 1978.) När Kempe – i Ambjörnssons framställning – drabbas av Predikarens ord, att Gud skapat människan att gå upprätt, är det helt och hållet Ernst Bloch, trehundra år före Bloch. "Vad konkret utopi och ett utopiskt vara betyder som yttersta och dock mest praktiska form, det innebär för det individuella subjektet lycka och infriade förhoppningar, det innebär för den subjektiva faktorns samhälleliga sida solidaritet och den upprättade gångens möjlighet, alltså träning i den upprättade gång som vi människor måste gå". På den objektiva sidan betyder detta "hembygd", dvs. "marxism".

Det må råda växlande tillgänglighet för Blochs insikter, måhända också växlande benägenhet att tillgodogöra sig Ambjörnssons grundsyn. Det är likväl min uppfattning, att Ambjörnssons bok i god mening är lärorik. De tre uppsatserna är väl genomarbetade, penetrerar ett svårtillgängligt material och ger i detaljanalysen viktig kunskap om personer och idéer. Därutöver demon-

strerar Ambjörnsson sin påfallande receptivitet och sin förmåga till syntes och överblick. Det leder till en stimulerande snabbkurs i svensk historia och kanske även till tanken på ett 'ännu-icke' bortom Altdorfers berg. Men det är en subjektiv tolkning.

Nils Runeby

Boktryckerihistoria

För den grafiska industrin har 1970-talet varit ett omställningens decennium. Ny produktionsteknik har definitivt etablerats. Den tungarbetade och utrymmeskrävande gutenbergska blytekniken har ersatts av en dator- och filmbaserad framställning av text och bild som ter sig närmast immateriell vid en jämförelse. På ett tryckeri där den nya tekniken införts skulle Gutenberg vid ett tänkt besök inte längre kunna känna igen sig så som han hittills gjort under 500 år. Även om det traditionella boktrycket alltså existerar på sina håll trängs det dock starkt tillbaka. Även människor med en självfallen förstahandskunskap om den teknikens produktionsvillkor blir ständigt färre. Mot denna bakgrund känns det därför särskilt angeläget att de svenska boktryckeriernas historia kan skrivas, framför allt när det gäller det hittills obeaktade expansiva skedet från 1810, då en snabb nyetablering av tryckerier börjar i hägnat av tryckfrihetsförordningen.

Ett i detta sammanhang uppfordrande förebildligt arbete är *Almqvist & Wiksell – Ett boktryckeriföretags historia. Perioden 1839–1910* (Uppsala: AWE/Gebbers, 1979, 410 s.). Författaren Sven Almqvist, son till en av stiftarna, Robert Almqvist, har redan i sitt verk från 1965 om Johann Kinkel, Pehr Brahes boktryckare på Visingsö, dokumenterat sin stora förtrogenhet med äldre boktryckerihistoria. Hans senaste verk är ett imponerande pionjärarbete, byggt på omfattande källforskning, däribland Mittag-Lefflers dagböcker i KB och muntliga uppgifter från bl.a. Samuel E. Bring, vars stora verk i två delar *Boktryckerierna i Uppsala (1962–64)*, behandlar perioden från äldsta tid fram till 1810. Sven Almqvists arbete bör ses som en jämbördig skildring av de följande hundra åren fram till 1910; de talrika jämförelserna mellan de olika tryckerierna i staden bidrar till en rik helhetsbild. De båda verkens sammanhängande belysning av Uppsalas boktryckerier saknar motsvarighet för det övriga Sverige.

Sven Almqvist ger i sitt verk för varje period i firmans utveckling detaljerade och

väl underbyggda uppgifter om bolagsmännens, övriga intressenters och personalens biografi i en behärskad språklig dräkt som ändå medger en människoskildring med en sympatisk medmännisklig grundton. Med samma grundlighet belyses lokalförhållanden, teknisk utrustning, löner och företagets ekonomiska utveckling. Likaså det typografihistoriskt intressanta i en svit väl valda exempel på titelsidor, stilprov etc. Sist, men inte minst, bör nämnas en mycket omfattande avdelning enkelt benämnd Produktion, som av Almqvist formas till en lika lättläst som stimulerande resonerande katalog eller snarare, på grund av firmans konsekventa inriktning på vetenskapligt tryck, en lärdomshistorisk översikt. Det omfattande namnregistret är också förtjänstfullt.

Ursprunget till Almqvist & Wiksell var det tryckeri som etablerades i Uppsala 1839 av konstförvanten Carl Eric Lundblad, studeranden August Theodor Låstbom och fil. mag. Jonas Wahlström under firma *Wahlström & Låstbom*. Wahlström utträdde ur bolaget 1844, men inträdde på nytt efter Låstboms död 1845 och drev tryckeriet tillsammans med Lundblad under firma *Wahlström & C.nie*.

Carl Eric Lundblad, född 1802, var den tryckeritekniske fackmannen och han kom att ägna firman sina krafter till sin död 1881. August Th. Låstbom, född 1815 i Västerås, blev 1841 e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket, samma år som inflyttning skedde i det nya Carolina Rediviva. Låstbom hann under sin korta levnad med ett omfattande och värdefullt personhistoriskt författarskap. Större delen av hans manuskriptsamling inlöstes 1846 av riksarkivet. Jonas Gustaf Wahlström, född 1814 i Nor, Värmland, var befryndad med Låstbom; dennes far och Wahlströms mor var kusiner. Han antogs som e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket 1840, där han bl. a. medverkade vid uppordnandet av Nordiska handskriftsamlingen. Wahlströms omfattande publicistiska verksamhet har behandlats av Tom Söderberg i PHT 1975, s. 85–113.

Efter firmans första tjugio år övertogs den genom köp av fil. mag. Esaias Edquist under firma *Edquist & K:i*. Edquist, född 1822 i Eskilsåter, var på modernet befryndad med såväl Wahlström som Låstbom. Han var starkt engagerad i nationslivet, bl. a. som kurator i Värmlands nation 1855–59. Han startade tidningen Upsala-Posten 1858. 1860 sökte han förgäves befattningen som akademiboktryckare. 1862 inträdde boktryckaren Adolf Berglund från Strängnäs

som Edquists kompanjon och firman blev *Edquist & Berglund*, tills Berglund efter några år lämnade företaget och Edquist ensam fortsatte verksamheten under firma *Esaias Edquists boktryckeri*. Men redan 1875 såldes tryckeriet till okänd köpare. Edquist kvarstod dock som dess ledare tills det den 9 oktober 1882 från en lika okänd säljare inköptes av fil. kand. Robert Almqvist och bokhandelsmedhjälparen Julius Wiksell, som fortsatte rörelsen under firma *R. Almqvist & J. Wiksell*.

Robert Magnus Almqvist föddes den 14 maj 1857 i Klara församling i Stockholm som son till dåvarande statsrådet, sedermera justitierådet och presidenten i Svea hovrätt, Ludvig Almqvist och Eugénie Björkman. Efter fil. kand-examen i Uppsala 1880 studerade han läsåret 1881–82 språk och konsthistoria vid Sorbonne. Almqvists planer på att söka anställning vid Nationalmuseum och KB kom aldrig att förverkligas, då hans tidigare skolkamrat Julius Wiksell "drog honom över till ett praktiskt yrke". År 1886, då firman visade svaghets-tecken, slog Robert Almqvist in på biblioteksmannabanan, först vid Uppsala och från 1910 Lunds universitetsbibliotek, där han kvarstod till sin pensionering 1923.

Olof August Julius Wiksell var född i Stockholm den 27 augusti 1855 som son till f. d. virtualiehandlaren Olof Wiksell och Carolina Christina Jernberg från Hedemora. 1867 blev han klasskamrat med Robert Almqvist i Klara lägre elementarläroverk och de följdes åt till Stockholms gymnasium som dock Wiksell lämnade följande år. Under åren 1872–80 var han bokhandelsmedhjälpare i Fritzes hovbokhandel; från 1880 biträde i Lundequistska bokhandeln i Uppsala.

Efter några år av vacklande ekonomi trädde bolaget R. Almqvist & J. Wiksell i likvidation 1887 och rekonstruerades följande år som *Almqvist & Wiksells boktryckeriaktiebolag*. Julius Wiksell blev det nya bolagets tryckeriföreståndare, med omvittnad energi och arbetsintensitet. Hans privata affärer var dock sällan goda och i ett anfall av depression tog han sitt liv 1897. Han efterträddes på nämnda post av Johan Oldenburg, som 1904 blev ledamot av styrelsen och VD fram till 1910 då friherre Gustaf De Geer och Carl Z. Haeggström tillträdde posterna som VD respektive tryckeriföreståndare. Med dessa män i ledningen inleddes utvecklingen av bolaget till ett modernt storföretag inom den grafiska branschen.

Det som fick den största betydelse för den fortsatta expansionen var övertagandet av det arrende av Vetenskapsakademiens privilegium att utge almanackan som Kungl. boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner innehade. Enligt ett kungligt privilegium från 1747 erhöill Vetenskapsakademien ensamrätt att utge almanackor. Efter fyra decennier lämnades tryckning och utgivning av dessa ut på arrende. Till första innehavare antogs 1786 Johan Georg Lange i Stockholm. 1821 övertogs arrendet av Per Adolf Norstedt i samband med förvärvet av dåvarande innehavarens, J. P. Lindhs Enkas tryckeri, vars firma 1823 ändrades till P. A. Norstedt & Söner. För akademien utgjorde arrendet en säker och betydande inkomstkälla, vars avkastning främst användes till akademiens publikationer och bibliotek, observatoriet och fysiska institutionen, till förvaltningskostnader och vetenskapliga understöd. Arrendet löpte först på sex, sedan på tio år och omfattade även tryckning av Statskalendern. Inför perioden 1886–1895 lämnade bokförläggare Frans Beijer ett anbud som med 145 000 kronor översteg Norstedts bud. Årendet bordlades dock och Norstedts återkom med erbjudande om samma villkor som Beijer. Under hänvisning till tidigare långvariga förbindelser förnyades Norstedts arrende. Efter ytterligare en period (1896–1905), då akademien fick finna sig i att antaga ett bud från Norstedts som innebar en mycket ringa ökning mot föregående period, ansåg den sig för perioden 1906–1915 böra infordra anbud även från andra än den dittillsvarande arrendatorn.

Det är här striden om almanacksarrendet börjar. Almqvist & Wiksells ledning fick 1903 en förfrågan från ett konsortium, om den för dess räkning skulle vilja lämna anbud på arrendet. Konsortiet skulle i huvudsak stå för affären, ställa rörelsekapital till förfogande och anskaffa den borgen akademien kunde komma att begära, medan Almqvist & Wiksell skulle garanteras ersättning för sitt arbete och amortering av sina omkostnader. Bolaget skulle få en "skälig" andel av vinsten, som i övrigt skulle tillfalla konsortiet. Konsortiet bestod av endast två personer, nämligen professorn och ledamoten av Vetenskapsakademien Gösta Mittag-Leffler, Djursholm, och bankiren Gunnar Jonsson, Stockholm. I bakgrunden fanns Stockholmsköpmannen Isaak Hirsch som en konsortiets ekonomiske garant. Gösta Mittag-Leffler var född 1846 och innehade sedan 1881 professuren i ren matematik vid

Stockholms högskola. Han hade genom gifte med Signe af Lindfors från Finland förvärvat en avsevärd förmögenhet och ägnade sig vid sidan om sin lärargärning åt omfattande affärsverksamhet. Han insåg naturligtvis hur lukrativt almanacksarrendet genom åren varit för Norstedts. Tanken låg då nära till hands att förse ett annat värenommerat men mindre bärkraftigt företag med rörelsekapital för att det skulle kunna överta arrendet. Mittag-Leffler kunde dock inte utan vidare realisera sina djärva planer.

I P. A. Norstedt & Söners VD, v. härads-hövdingen Gustaf Holm fick han en motståndare som var hans "jämlike som härsklysten och hänsynslös affärsman".

Almqvist & Wiksells ledning mötte konsortiets förfrågan med ett utbyggnadsprogram för lokaler och teknisk utrustning för att kunna åtaga sig arrendet och lämna också ett anbud som med nära 200 000 kronor översteg Norstedts. Dir. Sohlman i Aftonbladets tryckeri deltog också i budgivningen. Frågan om almanacksarrendet handlades inom akademien av förvaltningsutskottet, som i sin tur tillsatte en särskild kommitté bestående av akademiens sekreterare Christopher Aurivillius, forne redaktören för Statskalendern Elis Sidenbladh samt Karolinska institutets rektor, professor i kemi och farmaci, greve Karl Mörner. Kommittén föreslog akademien dels att antaga Almqvist & Wiksell som ny arrendator, dels att genom tillägg till kontraktet öka akademiens inflytande över utgivningen. Till förvaltningsutskottet inkom ungefär samtidigt en skrivelse från Norstedts, undertecknad av Gustaf Holm, som därmed inledde sin under flera år pågående polemik om privilegiets och anbudens rätta innebörd och omfattning, allt i avsikt att stärka hans firmas position i arrendefrågan. Han hävdade att firmans anbud utgick från den förutsättningen, att detsamma omfattade endast de s. k. små almanackorna för vilka akademien själv stod för manuskriptet och Kungl. Maj:t fastställt priset (14 öre för häftat och skuret exemplar). Enligt Holm kunde inte anbudet gälla de övriga "kronologiska tryckalster" som firman utgav på eget initiativ; han ansåg att detta tidigare varit underförstått. Nu ville han dock i efterhand gottgöra akademien och höjde anbudet! Men Holm tillfogade ett villkor med den innebörden att, om budet inte antogs, akademien skulle besluta, med förkastande av alla vilande anbud, "uteslutande med oss skall förhandlas om uppgörelse af nytt

aftal ...". Almqvist skriver att detta "psykologiskt olämpliga villkor ... torde ganska säkert ha fått en rakt motsatt effekt mot den avsedda". Emellertid förkastade akademien anbudet och infortrade nya. Då anbudstiden löpt ut hade ytterligare ett tryckeri, Ekman & Co, sällt sig till de tre tidigare, vilka alla kraftigt höjt sina bud. Skillnaden mellan Norstedts och Almqvist & Wiksell bestod dock, den senare firmans bud var 40 000 kr. högre och löd på 1 445 000 kr. för hela tioårsperioden, vilket väl visar hur eftersträvat arrendet var och vilka vinstmarginaler som ändå erbjöds. A & W förklarade också med tydlig adress att bolaget var villigt, att låta akademien beredas tillfälle göra sig noggrant underrättad om vad privilegiet kunde inbringa och sålunda vara värt. Den särskilda kommittén föreslog den 2 mars 1904 utskottet att hos akademien förorda det av Norstedts ingivna anbudet till antagande med hänvisning till såväl arvodesumman som "den garanti för privilegiets riktiga utfövande som denna firma kan presterar". Beslutet var dock inte enhälligt. Professor Mörner lämnade en skriftlig reservation, vari han förordade uppsalafirman, dels för dess ekonomiskt fördelaktigare bud, dels för den inblick i affären som den tillförsäkrade akademien. Han bestred även åsikten att firman skulle sakna kompetens för uppgiften. I förvaltningsutskottet segrade kommittémajoritetens förslag. Endast direktör Robert Almström följde Mörners linje. När Vetenskapsakademien den 9 mars 1904 i pleno skulle avgöra arrendefrågan var 48 röstberättigade närvarande. Vid omröstningen segrade Mörners reservation med 24 avgivna röster mot 21 för utskottsförslaget. Därmed hade akademien beslutat att kontrakt skulle avslutas med Almqvist & Wiksells boktryckeriaktiebolag rörande övertagande av akademiens privilegium att utge almanackor och kalendarier. Till utgången bidrog säkerligen dels Mörners sakligt starka reservation, dels Gustaf Holms burdusa hävdande att hans firma skulle tillerkännas ensamrätt att förhandla med akademien om arrendet. Ytligt sett hade striden stått mellan de båda tryckerifirmorna. I själva verket var det en fråga om en kamp mellan två starka viljemänniskor med stora ekonomiska egenintressen, hävdar författaren. Även sedan arrendefrågan sålunda avgjorts fortsätter skärmytslingarna mellan parterna, med Gustaf Holm som pådrivande. Hans agerande var den dålige förlorarens. Han drev sin tidigare förfäktade och uppenbart

själv motsägande tes, att privilegiet endast omfattade tryckning och utgivande av de s. k. 14-öresalmanackorna och Statskalendern, medan alla övriga "kronologiska tryckalster" även i fortsättningen skulle utges av hans firma. Det var först sedan Gustaf De Geer på våren 1910 blivit VD hos Almqvist & Wiksell och Holm den 11 juli samma år avlidit och efterträts som Norstedts ledare av kammarrättsrådet Conrad Carleson som ett gott förhållande etablerades mellan de båda firmorna.

Sven Almqvist anför i detta sammanhang en närmast profetisk tanke i Mittag-Lefflers dagbok, införd efter Holms bortgång: "Det gäller att söka åstadkomma en sammanslagning av de Holmska tryckerierna och A & W samt sätta De Geer som ledare av det hela". Denna fusion kom 1973, då de båda företagen ingick i Esselte-koncernen. Detta kan kanske komma att utgöra slutpunkten i en emotsedd och efterlängtat andra del av Almqvist & Wiksells historia.

Sture Åkerström

Svensk fondhistoria

Wilhelm Odelberg, *"En fond som aldrig kan åldras"*. Stiftelsen Lars Hiertas Minne. En återblick 1878–1978. Uppsala 1981, 211 s., personreg.

De anslagsbeviljande fondernas historia i Sverige är ett till största delen oskrivet kapitel. Ändå har just de penninginstitutioner, som har till uppgift att stödja vetenskap, under olika epoker spelat en framträdande roll, då det gällt att göra prioriteringar inom forsknings- och kultursektorn. Inom deras verksamhetsområde har idéer och projekt tävlat med varandra på ett annat sätt än vid universiteten, vilka i huvudsak bedömer och belönar färdiga prestationer. Därför har fondhistorien viktiga bidrag att komma med till den allmänna vetenskapshistorien.

Stiftelsen Lars Hiertas Minne fyllde 1977 hundra år och gav överbibliotekarien Wilhelm Odelberg i uppdrag att författa en skildring av dess öden, som nu föreligger i tryck. Valet av författare var utan tvekan lyckat. På ett sakligt och välunderbyggt men samtidigt spirituellt sätt belyser Odelberg på knappt 200 sidor skeendet inom institutionen, skildrar de ledande personligheterna, policyn kring anslagsbeviljandet och antyder dessutom de större ekonomiska sammanhangen.

Den legendariske tidningsmannen och

tryckfrihetskampen Lars Hierta (1801–1872) grundade inte själv sin stiftelse utan äran av denna åtgärd tillkommer änkan Wilhelmmina, som i sitt avgörande vägledades framför allt av sin yngsta dotter Anna och dennas make, professor Gustaf Retzius. Odelberg skildrar framväxten av Lars Hiertas förmögenhet, som ju utgjorde förutsättningen för fonden, och de förvecklingar – man frestas nästan använda ordet intriger – som omgav stiftelsens tillblivelse. Vid avgörandet fick det på många sätt märkliga paret Anna Hierta och Gustaf Retzius sin vilja igenom, vilket betydde, att en relativt stor del av arvet avsattes i fonden och att den också gjordes utvecklingsduglig genom framsynta stadganden om att kapitalet som de kommande styrelserna skulle bygga på, inte fick åldras.

I övrigt var bestämmelserna ganska tidsypiska med betoning av vetenskap, nya uppfinningar, folkets uppfostran i en moralisk och frisinnad anda, undervisning i allmännyttigt hantverk och ringarar m.m. som särskilt belöningsvärda ting. Som förebilder hade paret Retzius haft bl. a. Smithsonian Institution i Washington och Carlsbergfonden i Köpenhamn, men rätt mycket kom stiftarna själva på; de ansåg som sin tid i allmänhet, att människosläktets förbättring i moraliskt avseende berodde på vetenskapernas utveckling och konstruerade sina regler för bidragsgivning i denna optimistiska anda. Gustaf Retzius tyckte dock, att stiftelsen skulle "följa med tidens krav" och Wilhelm Odelbergs beskrivning ger belägg på att så verkligen skett.

Det personhistoriskt tyngst vägande avsnittet handlar om fondens styrelseledamöter, som med tanke på att styrelsen omfattade 7 ledamöter och att mandattiden var 3 år är förvånansvärt få, bara 47 under 100 år. Då det var Vetenskapsakademien, Karolinska institutet, Tekniska högskolan och Stockholms högskola, som utsåg ledamöterna – vid sidan av de permanenta ledamöterna Anna Retzius och Ebba Lind af Hageby, båda födda Hierta – är det i huvudsak professorer med en naturvetenskaplig bakgrund som man möter på styrelseposterna. Presentationerna av dem är väl skrivna och innehåller även en allmän karaktäristik av de ifrågavarande personerna, fastän naturligtvis sedd ur stiftelseuppgiftens perspektiv. Stora och vältryckta fotografier kompletterar texten. Även fondens funktionärer, bland vilka flera Hierta-ättlingar finns med, får här sina porträtt tecknade.

Av något mindre allmänt intresse – fastän givetvis på sin plats i just denna framställning – är kapitlet om striden om skattefrihet för Lars Hiertas Minne 1913–1924 och om tillkomsten av fondens fastighet Eriksbergsgatan 3. Desto intressantare är författarens framställning av stiftelsens anslagsinriktning under hundra år. Materialet har sitt stora vetenskapliga och socialhistoriska värde men har hittills i likhet med motsvarande material från andra fonder legat outnyttjat. Wilhelm Odelberg ritar konturerna för anslagens utdelning i humaniora, naturvetenskap, medicin, teknologi och samhällsvetenskap samt i sociala ämnen. Det är ett brett spektrum av forskningar och samhällsnyttiga projekt, som Lars Hiertas Minne har stött; vad man särskilt fäster sig vid är den första tidens fixering vid upptäcktsresor eller fältundersökningar i fjärran världsdelar, särskilt i de arktiska trakterna, som kunde gälla många vetenskapsgrenar. Som en kuriositet kan nämnas, att ingenjör S. A. Andrée fick stöd till sin första ballong Svea ur fonden men inte till den olycksaliga färden med ballongen Örnen mot Nordpolen; makarna Retzius stödde dock även detta företag med 5000 kronor ur egna medel. Raden av märkliga naturvetenskapliga projekt, som fått bidrag ur fonden, visar att styrelseledamöterna haft näsa för det vetenskapligt betydelsefulla.

De sociala insatserna känns däremot numera mera föråldrade men har på sin tid pekat framåt, om de inte rentav varit banbrytande. Den praktiska fattigvården, den kooperativa rörelsen, rösträttsfrågan, de kvinnliga fabriksarbetarnas villkor m.fl. frågor blev tidigt föremål för av stiftelsen finansierade studier. Själv tog Anna Retzius initiativet till institutionen "Arbetsstuga för barn", vilket ledde till att en rörelse uppstod med målsättningen att åstadkomma dessa föregångare till våra dagars fritidshem. Även skollovskolonier för barn, bättre arbetarbostäder, matlagningsskolor för arbetarklassens döttrar och ett hygieniskt museum växte fram med stöd ur stiftelsen.

Till slut gör författaren några reflexioner kring den fördyrning, som inträffat överallt i samhället under de gångna åren. Fondens kapital har vuxit från 400 000 kronor till 12 milj. kronor, och utdelningen är i dag uppe i ungefär samma penningbelopp som hela kapitalet var till en början. Jämfört med kostnadsutvecklingen i stort under denna period har fonden väl inte helt undvikit "åldrande" eller värdeförsämring men tack vare

vaksamhet i förvaltningen har detta åldrande ändå hållits inom rimliga gränser.

Kari Tarkiainen

Arkivvetenskapliga studier

Femte samlingen av arkivvetenskapliga studier (utg. av L. O. Berg, J. Edström, C. Grånström och B. Lundberg. Stockholm 1981, 421 s.) har tillägnats arkivrådet Nils Nilsson med anledning av hans avgång efter en drygt trettioårig gärning i arkivväsendets tjänst. Bredden i Nilssons verksamhet motsvaras av bredden i den föreliggande hyllningsskriften. I den återfinns bidrag av mera traditionell karaktär som översikter av äldre arkivbestånd, beskrivningar av samlare och konsekvenserna av deras verksamhet, arkiven och forskningen. En rad bidrag behandlar de nya medierna och hanteringen av dessa ur arkivsynpunkt, utbildningsfrågor, arkivbildningsfrågor, fältarbete och gallring m.m. Nedan kommenteras tre bidrag som har ett mera uttalat personhistoriskt intresse. I samtliga fall rör det sig om handskriftssamlare som bedrivit sin verksamhet under skilda epoker och utifrån skilda bevekelsegrunder.

Framlidne krigsarkivarien Bertil Broomé analyserar i sitt bidrag *En västgötsk autografsamlare på 1900-talet. Per Edward Gustafsson* främst de vägar på vilka denne hopbragt sitt material. Gustafsson (1893–1966) var född i Vänersborg och avancerade efter sedvanlig utbildningssång till landskanslist vid länsstyrelsen där. Fadern var ivrig boksamlare. Med början på 1920-talet började sonen sitt samlande och inriktade sig främst på autografer efter historiska och litterära personligheter. En stor del av det material som hopbragtes leder sitt ursprung från Christian Hammers jättelika samlingar som försålles i början av detta sekel. Med hjälp av autograferna med tillhörande register, Otto Waldes register över enskilda arkiv samt uppgifter som går tillbaka till Gustafsson själv analyserar Broomé det svenska materialets ursprung. Han visar att delar av samlingen kan härledas till Gyllebo i Östra Vemmerlövs socken och där från bl. a. släkterna Adlersten, Wettercrona och Montan. Ett ganska omfattande bestånd av handlingar kom på okända vägar från Sveriges författarförening. Via bokauktioner har bl. a. delar av släkterna von Dardels och Wirséns papper förvärvats. En imponerande manuskriptsamling ingår med en rad kända författare represen-

terade. Brevautograferna har i många fall proveniens i de ovan nämnda arkiven och arkivfragmenten. I några fall rör det sig om handlingar ur de på 1800-talet brandskatade statliga arkiven (kammararkivet, skrivelser till Kungl. Maj:t m. fl.). Gustafsson, en sann humanist, såg till att samlingen utnyttjades av forskarna och stod själv i flitig kontakt med dessa. Större delen av hans samling har testamentariskt överlämnats till UUB.

En samlare driven av mindre ädla motiv behandlas av Werner Pursche i uppsatsen *Claes Robert Lundberg. En handelsresande i arkivalier*. Med utgångspunkt i det i Vadstena landsarkiv deponerade material som innehåller en del av Lundbergs handelsvara belyses dennes liv och verksamhet. I den livliga handeln med arkivhandlingar under 1800-talets senare hälft och de första årtiondena av 1900-talet framstod handelsagenten Claes Robert Lundberg (1853–1931), som till resebetjänten Christian Lundberg, som en av de flitigaste och mest skrupelfria. Han var till en början handlande, konverterade till katolicismen och var i stort från 1900 till sin död bosatt på ett dussintal adresser i Stockholm. Hemadresserna användes aldrig i affärsverksamheten där en poste restante-adress alltid var gängse. Som inköpsställe var bl. a. bokauktionskammaren i Stockholm viktig och han var där en känd figur. Lundberg sökte kontakt med sin kundkrets främst genom att per brev vända sig till personer som han antog var släkt med i arkivhandlingar förekommande namn. Samtidigt med brevet sändes oftast det offererade materialet mot postförskott, en vanligen rätt framgångsrik metod. Annonsering i dagspressen var en annan av Lundberg praktiserad försäljningsmetod. Han hade otvivelaktigt, trots brist på formell skolning, känsla för vad som kunde intressera potentiella kunder liksom viss person- och lokalkännedom. I uppsatsen analyseras Lundbergs efterlämnade "arkiv" med avseende på argumentation, offererat material och kundkretsens sammansättning. Drygt hälften av brevskrivarna tillhör inte överraskande kategorin adelssläkter. Handlingarna karakteriseras med termer som brev, autografer, papper och skrivelser. L handlade också med tryckt material. Priserna på sortimentet växlade mellan 2:25 och 30 kr och synes i regel ha accepterats. I det i landsarkivet deponerade materialet dominerar biografiska handlingar, främst brev inköpta på bokauktionskammaren i Stockholm. En rad

manuskript finns varav ett antal genealogiska har anknytning till prästsläkter. En tredje grupp av handlingar har proveniens ur statliga arkiv. Här märks särskilt en bunt handlingar rörande hovförvaltningen under 1840–1870-talen. Lundberg framstår som en färgstark och originell person vars verksamhet säkert bidragit till att rädda visst material som annars skulle gått förlorat. Det påträffade arkivbeståndet ger en god bild av Lundbergs verksamhet och affärsmetoder.

En tredje typ av samlare behandlas av Kari Tarkiainen i uppsatsen *Handskriftssamlaren Carl Axel Gottlund och svenska riksarkivet*. Finländaren Gottlund var verksam i Sverige under 18 år och tillskapade då bl. a. en omfattande samling med anknytning till finländska förhållanden. Samlingen, som av Gottlund hemfördes till Finland, torde till största delen ha skapats genom olovlig verksamhet i svenska riksarkivets bestånd under 1820–1840-talen. I uppsatsen beläggs ett tidigt samlarintresse, även otillåtet, hos Gottlund. Denne engagerade sig under planlösa studier i Uppsala på 1820-talet häftigt i Värmlandsfinnarnas sak och komponerade bl. a. ett förslag till autonom statsbildning för finnarna i Värmland och angränsande delar av Norge. Skriften försvann spårlost sedan den överlämnats till Karl XIV Johan 1823. Gottlund bedrev under lång tid omfattande inventeringar av material i riksarkivet. Efter hemkomsten till Finland sökte han vid fyra tillfällen via diplomatiska aktioner få till stånd att det inventerade materialet av intresse för Finland överfördes från Sverige. Aktionerna genomfördes under hänvisning till Fredrikshamnshfreden, i samtliga fall utan framgång.

I uppsatsen visas att Gottlund under sina snatterier i riksarkivet bl. a. begagnat sig av Anders Fryxells hjälprester. Gottlunds största kap var en inbunden volym ”Finska bref” innehållande avskrifter (500 st.) av handlingar 1592–1601. Gottlunds stölder riktade sig främst mot serien *Acta historica* och riksdagshandlingarna. ”Stöldperioden” avslöstes efter återkomsten till hemlandet av en period då han på olika sätt sökte ”levandegöra” materialet. En stor plan på en resonerande källutgåva havere-rade. Ett projekt som syftade till ett allomfattande register resulterade i en volym som, ehuru ofullständig, för 1500-talet återger innehållet i de kronologiskt upprä-tade skrivelserna men också lämnar talrika personuppgifter. Volymen trycktes aldrig.

Detta skedde däremot med en katalog över samlingen som enbart kom att omfatta större delen av bokstaven A. Enligt ett inventarium från 1836 innehöll hela samlingen utom ett antal pergamentsbrev, kartor och ritningar inte mindre än 4093 handlingar varav 2701 original. Förteckningen trycktes i 100 exemplar och var inte avsedd för publicering. På 1830-talet började i Finland en seriös publicering av handlingar av finländskt intresse i svenska arkiv. Därmed började marken bränna under Gottlunds fötter. Det var främst urkundsutgivaren Edvard Grönblad som påvisade hur Gottlunds samling tillskapats. Denne lyckades inte försvara sig med någon större framgång. Slutet på historien blev att Gottlund sålde samlingen till finska senaten 1860.

I de ovan refererade uppsatserna avtecknar sig tre för resp. tidsepok kanske inte helt ovanliga typer av samlare med avseende på eftertraktat material, motiv och tillvägagångssätt. P E Gustafsson framstår kanske som en ”modernare” variant som samlar traditionellt material och drivs av en personlig tillfredsställelse. Han är den lärde humanisten som driver samlandet som hobby, ser till forskningens bästa och också har goda förbindelser med företrädare för denna. Claes Robert Lundberg är arkivnarsaren, färgstark och originell, utan djupare bildning men med en viss Fingerspitzengefühl för handlingens värde, en känsla som dock helt underordnas försäljningsintresset. Han samlar traditionellt med en ärlig åtkomst av handlingarna. Carl Axel Gottlund ter sig på papperet som den mest klandervärde, arkivtjuv som han var, men förefaller också var den mest komplicerade. Med en stark nationell känsla i botten lägger han beslag på handlingar som enligt honom rättmätigt tillhör Finland. Detta ”fosterländska” motiv kombineras med vetenskapliga ambitioner som han inte kan leva upp till och till sist även ekonomiska motiv. Man bör kanske ta en viss hänsyn till den tid i vilken han verkade, en tid då proveniensprincipen inte var erkänd. Gottlund framstår som den tragiske samlaren som fick ihop ett förnämligt material men av skilda anledningar förvägrades njuta frukterna av sitt rov. Materialet gick inte att ”tvätta”. Genombrottet för källpubliceringen som han själv ville ägna sig åt gav nådastöten för samlingen och därtill knutna förhoppningar.

I de aktuella uppsatserna har främst Bertil Broomé och Werner Pursche byggt framställningen på en analys av det material

resp. samlare lämnat efter sig och därvid kunnat få ut intressanta upplysningar. Kari Tarkiainen har i större utsträckning begagnat i sammanhanget traditionellt material som tryckta dagböcker och annat otryckt material. I samtliga fall ges en fängslande bild av var för sig typiska handskriftssamlares verksamhet och motiv för denna. Verksamheten över huvud är ett resultat av dålig arkivvård från både enskild och statlig sida under gången tid. Man bör kanske inte glömma att samlarna säkert räddat åtskilligt som annars skulle ha gått till spillo genom oavsiktlig eller avsiktlig gallring.

Lars-Olof Welander

Genealogisk Ungdoms publikationer

1975 bildades i Göteborg en ungdomssektion av Västra Sveriges Genealogiska Förening. Dess verksamhet upphörde snart, men den återupplivades 1977 under namnet Genealogisk Ungdom och började då utge en ljuskopierad tidskrift, *Genealogisk Ungdoms Tidskrift*. Denna utkom 1977–81 med fyra häften per år (1977: 66 s. 1978: 107 s. 1979: 96 s. 1980: 105 s. 1981: 112 s.) och off-settrycktes från och med häfte 1978:2 (tryckort: Mölndal). Namnet ändrades 1982 till *Släkthistoriskt Forum*, samtidigt som tidskriften började sättas på tryckeri i Karlstad (hittills 24 s. per häfte). Som redaktör har fungerat Håkan Skogsjö t.o.m. 1980 och därefter Peter Olausson, men av häfte 1981:4 framgår, att Skogsjö ingår i redaktionskommittén, och i årgång 1982 redovisas han som andreredaktör.

Då man bläddrar i årgångarna, finner man ett växlande innehåll. Det första häftet bestod till stor del av presentationer av föreningsmedlemmarna (bl. a. Skogsjö och Olausson) och deras forskning, och sådana ingår ännu i den senaste årgången, nu med rubriken "Forskarprofilen". Närbesläktade med dessa presentationer är en rad artiklar, där föreningsmedlemmar redovisar ofta mycket speciella och begränsade genealogiska forskningar, där personfakta inte har något större allmänt intresse men uppgifter om källmaterialet och den sociala miljön ibland är beaktansvärda.

Redan i första årgångens andra häfte finns emellertid en mera principiell artikel av tidskriftens ansvarige utgivare Tor Erland Salberger om *Bouppteckningar som hjälpmedel vid släktforskning*. Olausson har skrivit tre artiklar från en resa till USA, *Salt Lake City* (1977:3), *Ge-*

nealogi i USA (1978:1) och *Hur man finner amerikanska släktingar* (1978:2). Till detta ämnesområde hör också Nils Hårds af Segerstad *Något om släktforskning i USA* (1981:3), som i samma häfte blev föremål för en kommentar av Skogsjö, och Elisabeth Thorsells artikel *Släktforskarkris i USA* (1982:2). Bland artiklarna i första årgången kan också nämnas Salbergers *Släktforskning utan kyrkböcker* och Skogsjös *Latinska ord i kyrkobokföringen*, båda i häfte 3, samt Skogsjös *Tidräkningens historia* (med tabell för uträkning av på vilken veckodag olika data infaller) och Salbergers och Skogsjös *Släktforskare kontra landsarkiv* (med bl. a. statistik samt uppgifter om kopieringsmöjligheter och registrering i landsarkivet i Göteborg), båda i häfte 4.

Årgång 1978 innehåller förutom Olaussons båda förutnämnda artiklar från USA bl. a. Salbergers *1700-talets soldater* (häfte 1) och Erik Spens' *Släktforskarens ordförråd* (häfte 3). Skogsjö ger i häfte 3 i artikeln *Carl Fredrik M. Darell och Svenskt Biografiskt Lexikon* rättelser till föräldrauppgifterna i en biografisk artikel av år 1931 och inleder med artiklen *Äldre gravstenar* i samma häfte uppgifter om en källkategori, som senare behandlats i artiklar i häftena 1979:2 (*Gravstensinventeringen påbörjas*) och 1980:2 (*Håkan Mattssons Rapport från gravstensinspektionen: "stenarna kalla"*). Per-Olof Widings artikel *Artiklar i Falköpings Tidning 1940–45 av genealogiskt eller topografiskt intresse* i häfte 1978:3 har av honom fortsatt i häfte 1978:4 för åren 1946–49 och i häfte 1982:3 för åren 1930–34. I häfte 1978:3 började också en recensionsavdelning under rubriken *Aktuell rapport*, som sedan återkommit i varje häfte och är beaktansvärd både genom mängden av där observerade arbeten (ibland även utländska) och genom principiella synpunkter (se t. ex. Göran Stålboms recension i häfte 1979:1 av Svenska släktkalendern 1978).

I häfte 1979:2 skrev Olausson om "Glömda arkiv" (folkminnesarkiven, dialekt- och ortnamnsarkiven och museiarkiven) och Bengt O. T. Sjögren om *Brev, brevskrivare och brevidentifiering*. Salbergers artikel *Salpetersjudare* i häfte 1979:2 kompletterades i häfte 1980:2 med Stig – Henrik Viklunds *Salpetersjudare i norr*. Den senare har återkommit med de nordliga orienteringarna *Skellefteå museum och släktforskning* (1980:3), *Lite om släktforskning i Jakobstad*

(1981:1), *Luleå ur genealogisk synvinkel* (1981:3) och *Ramsele – ett genealogiskt centrum?* (1982:1). En tidigare diskussion i *Släkt och Hävd* fortsattes av Skogsjös artikel *Vad är en bondesläkt?* i häfte 1979:2, som följdes av Karl Hårds *Bondesläkter finns inte* och Skogsjös replik *Nya strömningar inom genealogin*, båda i häfte 1979:3, undertecknads *Släktfunderingar* och Spens' artikel *Om släkt- och gårdshistoria*, båda i häfte 1979:4, Stig Stenalds *Värend-allmogen bar släkt-namn* i häfte 1980:1, Carl - Gerhard Schönbecks *Några kommentarer* i häfte 1980:2, Skogsjös *Den agnatiska ordningen* i häfte 1981:1 och Yngve Mathsons *Funderingar kring den agnatiska ordningen* i häfte 1981:2. En annan diskussion började med Håkan Mattssons *Släktkoder* i häfte 1979:2 och fortsatte med Jan Appelquists *Släktkoder till debatt* i häfte 1979:3, som Mattsson kommenterade i samma häfte, varefter Gösta O. L. Olson i häfte 1980:2 publicerade *Några ord i anslutning till kodifieringsdebatten*. I häfte 1979:3, vars omslag prydes av en släkttavla över 1400-talsfurstens *Vlad II Dracul av Valakiet* släkt, skrev undertecknad *Några påpekanden om ätten Roos af Hjelsäter och dess norska förfäder (Sudrheimsätten)* – med anledning av Hans Hanssons artikel *Torseröd – en gammal släktgård på Bokenäset* i häfte 1979:2 – och Skogsjö om *Adliga ätten af Zelléns härstamning*.

Årgång 1980 inleddes med en rad översiktsartiklar med anledning av decenniumskiftet, Per Clemenssons *Den svenska släktforskningens utveckling under 1970-talet*, Gunnar I. Ericssons *Den svenska släktforskningens utveckling under 1970-talet med några reflexioner inför framtiden*, Skogsjös *Vad hände under 70-talet? Några tankar och funderingar kring släktforskningens utveckling* och Olaussons *Svensk genealogi under 1980-talet. Tankar, farhågor och önskningar*. I samma häfte kom Clemenssons *Ordnings- och registreringsarbetet och forskaren. Skall t.ex. avnämaren avgöra prioriteringarna?* I samma årgångs andra häfte, vars omslag prydes av kompositörsläkten *Bachs genealogi*, kom P. O. Bergmans och Lars Blombergs *Personregister till kyrkböcker*. Den förre, som ger ut Föreningens för datorhjälp i släktforskningen tidskrift *Släktforskarnytt*, återkom i häfte 1981:4 med artikeln *Datorhjälp i släktforskningen*. I häfte 1980:3 publicerade Gösta Lext

Något om svensk kyrkobokföring före 1946 och Lars Ericson *Genealogin som vetenskap*. I häfte 1980:4 utgav Skogsjö göteborgsgrosshandlaren Petter Bagges 1700-talsmanuskript om sin från Marstrand härstammande släkt, *"Baggiska släkten"* (rättat och kompletterat i häfte 1982:2), vilket föranledde Hansson att i häfte 1981:3 skriva om *"Baggiska" släkter* och i häfte 1982:2 publicera *Några funderingar kring ämnet "Baggiska Släkten"*.

Årgång 1981, vars första häftes omslag prydes av en släkttavla över *farao Tutanchamons släktkrets*, inleddes med Ericssons artikel *Stadskrivaren Eggert Matsson och Stockholms stads tänkeböcker år 1620*, och första häftet innehåller också Spens' artikel *Finis adelskalendern!* Häfte 2, vars omslag prydes av ett stamträd över en uppländsk torparens förfäder och ättlingar, innehåller under rubriken *Forskarna, arkiven och pengarna* uttalanden av en rad landsarkivarier och andra arkivtjänstemän med arkivrådet Josef Edström i spetsen. I samma häfte finns Skogsjös sammanställning *Svenska släktforskarföreningar*. Häfte 1981:3, vars omslag prydes av faksimile av en sida ur en västgötsk dombok av år 1610, innehåller bl. a. Widings *En vecika på stockholmsarkiv* och Clemenssons *Nya sekretesslagen och släktforskning*. I häfte 1981:4, vars omslag prydes av en antavla ur Lignellska samlingen hos Föreningen Värmlandsarkiv i Karlstad, finnes bl. a. Gunnel Kvarnströms artikel *Emigrantregistret i Karlstad*.

Första häftet av Släkthistoriskt Forum 1982 innehåller bl. a. Nils Sundelius' artikel *Visst kan man tända på bondeförfäder!* – med anledning av ett uttalande i Nils Hårds af Segerstad artikel 22 år som *släktforskarare* i *Genealogisk Ungdoms Tidskrift* 1981:4 –, Ericssons *Bölåsen – en jämtländsk gård och dess brukare under 1400-talet* och under rubriken *Ur djupa bondeled ...* en släkttavla, som visar, att centerledaren Thorbjörn Fälldins mor är sjumänning med hans företrädare Gunnar Hedlund. Andra häftet för samma år inleddes med Birgitta Lager-Kromnows orienterande artikel om *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Skogsjö refererar under rubriken *Enade vi stå – söndrade vi falla* ett sammanträde i Alvesta 8 maj 1982 om ett planerat riksförbund för släktforskarare. Tredje häftet 1982 innehåller bl. a. Olaussons artikel *Nämndemännen – bönder och lagskipare* och Leif Gidlöfs *Intensivdataområden och regional forskning*.

Fjärde häftet inledes med riddarhusgenealogen Pontus Möllers presentation *Riddarhuset i tiden. Modern adelsgenealogisk forskning*. Lennart Andersson ger under rubriken *När arkiven brunnit* ... en intressant orientering om personhistoriskt material i andra arkiv, som kan ersätta en del av uppgifterna i brunna kyrkoböcker. Under rubriken *Utterättlingar* meddelas en släkttavla, enligt vilken skådespelaren och regissören Victor Sjöström var niomänning med Ingmar Bergmans mormor genom gemensam härstamning från 1600-talsgenealogen och riksarkivchefen Per Månsson Utter. Ulf Berggren kritiserar under rubriken *Leve mikrofilmen!* införandet av microfich. I recensionsavdelningen *Aktuell rapport* fäster man sig vid P(er-) O(lof) W(iding)s notis om Oswald Spohrs i Sverige förbisedda bibliografiska verk *Familiengeschichtliche Quellen*.

Tidskriftens årgångar 1977–79 avslutas med personregister för varje årgång. För de senare årgångarna saknas dylika. Man får hoppas, att denna brist så småningom kommer att avhjälpas med gemensamt register till flera årgångar.

Förutom tidskriften har emellertid Genealogisk Ungdom även utgivit andra skrifter. Föreningen har sålunda tillsammans med Landsarkivet i Göteborg publicerat faksimileomtryck 1978 av C. Grills *Statistiskt sammandrag af Svenska Indelningsverket* (ursprungligen tryckt 1855–58) och 1982 av C. M. Rosenbergs *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige* (ursprungligen tryckt 1882–83 i två band; faksimileomtrycket är uppdelat på fyra). Tidigare har jag i PHT 1981, s. 148 f., presenterat de fyra första numren i föreningens serie *Svenska antavlor*. Av denna har under 1982 utkommit ytterligare två häften, omfattande ytterligare fjorton antavlor, bl. a. i häfte 5 Skogsjös *John Ericssons härstamning*, Bo Lindwalls *Fabians förfäder* (avser Fabian Månsson) och Lindwalls och Skogsjös *Gunnar Hedlunds antavla* samt i häfte 6 Anna-Mari Gunnarssons *Astrid Lindgrens anor*. I den sistnämnda meddelas i en not, att Astrid Lindgrens far var syssling till Albert Engström. Skogsjö, som tidigare i tidskriftshäftena 1978:1 och 1979:4 publicerat *Mina Skaraborgsförfäder* (mormors fäderne) resp. *Mina jämtländska förfäder* (farfars moderne) skriver i Svenska antavlor 6 om *Mina Sörmlandsförfäder* (morfars fäderne).

Slutligen har även börjat utkomma en

Genealogisk Ungdoms Skriftserie, vars första och hittills enda häfte är Nils Hårds af Segerstad *Släkten Berg från Söderhamn* (Möln dal 1981; 52 s.). Denna släkts äldste stamfader med namnet Berg var handlaren i Söderhamn Anders Ersson Berg (1700–1772), som i ungdomen varit båtsman och då fått namnet Berg. Ursprungligen hette han Stenswed, och i Genealogisk Ungdoms Tidskrift 1980:4 har Hård redovisat hans förfäder med detta namn tillbaka till hans farfars far, som inflyttat till Söderhamn på 1630-talet från Stensved i Mo socken väster om staden. Stamfaderns sonson och namne (1756–1831) var enligt Hård riksdagsman utan att dock tidpunkten anges. Av V. Millqvist, Svenska riksdagens borgarstånd (Skrifter utgivna af Personhistoriska samfundet, 5, 1911), s. 146, framgår emellertid, att det var vid 1792 års riksdag han representerade sin stad. En av denne Anders Ersson Bergs söner var Carl Jonas Love Almqvists vän kontraktsprosten Anders Berg (1791–1860) i Övergran i Uppland, som är biograferad i Svenskt biografiskt lexikon. Hans bröder var kvar i Söderhamn, men deras söner flyttade därifrån. En av de senare var far till Ernst Julius Berg (1871–1941), som var professor i electrical engineering vid universitetet i Illinois 1910–13 och därefter vid Union College i Schenectady, New York. En syster till Anders Berg blev farmor till författaren Per Hallström, och ett blad med rättelser och tillägg upplyser om att en brorsdotterdotter till riksdagsmannen Anders Ersson Berg blev mor till nobelpristagaren professor Svante Arrhenius' första hustru. Hårds forskning rörande söderhamnsförfäder har även resulterat i en artikel om en familj Flodman från Arbrå i Genealogisk Ungdoms Tidskrift 1977:1 samt i artiklar i Släkt och Hävd 1977 och 1978 om släkten Biur från Bjuråker resp. en släkt Kok från Söderhamn med släktgrenarna Hellebrandt, Högberg och Hamburg.

Det är imponerande att se vad Genealogisk ungdom lyckats åstadkomma på få år och med begränsade resurser. Man hoppas, att föreningen skall kunna fortsätta efter i stort sett samma riktlinjer.

Hans Gillingstam

– Årgång 1982 av *Svenska släktkalendern* är den tjugotredje resp. den nionde i nya följden (Sthl:m: Bonnier, 1982, 487 s.). Den tar upp 80 släkter. Av dessa har 26 inte redovisats i kalendern tidigare. I förordet

meddelas, att antalet förtecknade släkter för hela seriens vidkommande belöper sig till 1.733. Ett generalregister utlovas. Det väntas föreligga under 1983. Även ingifta släktmedlemmar kan sökas via registret.

En av redaktionskommitténs medlemmar, Bertil Broomé, har avlidit sedan föregående årgång. I hans ställe har Wilhelm Odelberg trätt in. De fem senaste årgångarna har redigerats av Ullagreta Carlsson. Några ändringar i redigeringsreglerna har inte vidtagits. En ny typografi introduceras – möjligen tydligare men inte vackrare än de närmast föregående årgångarnas. Band och format är oförändrade inom den nya följden.

En tilltagande variation i namnskicket komplicerar ibland redovisningen. Inom slakten Westrup förekommer två barn födda på 1970-talet av samma föräldrar som tas upp med tillägget att faderns släktnamn bärs av sonen och moderns av dottern.

En nyttillkommen släkt Sundberg från Askersund redovisas i boken med en utförlighet (29 trycksidor) som inte är tillräckligt motiverad i ett kalenderverk av detta slag som sprids genom försäljning till en bred allmänhet. Flera släkter vars namn antagits i detta sekel uppträder nu i kalendern. Det gäller Husén (från 1900), Hellbing (från 1927) och Furuland (från 1921). Av nyttillkomna släkter är Adelsohn av polskt ursprung och Estelle av franskt. Slakten Adelsohn kom till Sverige på 1880-talet, Estelle redan på 1810-talet.

Kalenderredaktionen kan komplimenteras för verkets mångsidighet men en talrikare representation av konstnärligt begåvade släkter är icke desto mindre motiverad. Således vore ett tillskott till kalendern av släkter som Kåge eller Mengarelli, för att ta ett par exempel, välkommet.

Åke Lilliestam

Tidskriftsöversikt

Anno. Svenska Dagbladets årsbok 1981. Under rubriken Avlidna svenskar 1981 kortbiografieras ett stort antal personer.Utförligare minnesord har bestått Elias Wessén, Olle Bærtling, Zarah Leander, Berndt Friberg och Anders Österling.

Arkitekturmuseet 1981. Fredric Bedoire vill i sin uppsats Mannen som byggde Edsbyn nysnara föreställningen om att byggnaderna på landsbygden inte är tillkomna efter individuellt utförda ritningar utan uppförda efter lokala byggnadstraditioner. Bedoires exempel utgörs av mangårdsbyggnaden på gården Mångs i Vängsbo i Ovanåker. Man vet nu att detta hus är ritat och byggt av den lokala byggmästaren i Edsbyn Olof Johansson (1867–1933). Ritningen från 1900 återfinns i Johanssons bevarade ritningssamling i Edsbyns museum. Även om Johansson inte var särskilt konstnärligt avancerad som husritare och byggare, betydde han mycket för tillkomsten av Edsbyn. Han var son till fattigt torparfolk och blev företagare inom ortens alla näringar, skribent, hembygdsforskare, nykterhetsman och missionsförbundare samt riksdagsman.

Hjalmar Bergmansamfundets årsbok 1981. Boken inleds med sex brev av Hjalmar Bergman från åren 1901–1902 till moderns väninna Alma Hedberg i vilka Bergman bl. a. skildrar sin Italien-resa. Erik Hjalmar Linder kommenterar breven. – Birger Lejdare har analyserat Herr von Hancken i en uppsats benämnd Carlanders flykt. – Hans Levander belyser Bergmans förhållande till Freud och Schopenhauer med utgångspunkt från novellen Herr Markurells död. – Gunnar Eidevall behandlar Hjalmar Bergman och Amerika, ett samhälle författaren fann ytligt, förluget och moraliskt uppluckrat.

Bohuslän 1981. Det bohuslänska landskapet har spelat en väsentlig roll i den svenska konstens utveckling, som en inspirerande motivkrets, vilken format en lång rad konstnärers bildsyn. Orden är Stellan Granats. Han presenterar två intressanta skissblock med bohuslänsk anknytning som förvaras i Bohusläns museum; det ena av Berndt Lindholm (1841–1914), det andra av Alf Wallander (1862–1914). Lindholm föddes i Lovisa i Finland, men härstammade på mo-

derns sida från Göteborg. Efter studier utomlands blev han intendent för Göteborgs museums konstavdelning 1878–1905 och föreståndare för museets rit- och målarskola 1879–1886. Wallander tillhörde en konstnärligt lagd stockholmsläkt. Från 1885 studerade han i Paris, där han liksom Lindholm drogs in i de då rådande konstströmningarna med det realistiska friluftsmåleriet. Wallanders viktigaste gärning blev emellertid som jugend-formgivare på Rörstrands porslinsfabrik.

Från Borås och de sju häraderna 1981 utgöres av ett temanummer om textilindustri i vilket skildras hur förlagsverksamheten och det nya råmaterialet bomull lade grunden för den textila stordriften i Sjuhäradsbygden. Av speciellt personhistoriskt intresse är kanske avsnittet om fabrikören Carl Axel Nordberg och den av honom anlagda och ledda manchesterfabrik som fick namnet Nordbergska bolaget och som fick privilegium 1774. Om detta skriver Folke Millquist i sitt långa bidrag Bomullens tidiga historia och spinningens mekanisering, som även i övrigt innehåller mycket personhistoriskt stoff. – Karin Ekerman och Anders Larson har forskat i Fritz Sjöbloms triåfabriks i Borås historia och även dokumenterat anläggningen. Firman startades 1909 av Fritz Sjöblom och lades ner 1958.

Daedalus 1981. 1976 presenterades i rubricerade årsbok den intervjuverksamhet gällande äldre tekniker och industrimän som utförts inom IVA:s teknikhistoriska råd. Sedan dess har ytterligare bidrag kommit så att antalet nu uppgår till 78 och en ny förteckning har uppgjorts. Den är uppdelad på olika fackområden – t. ex. maskinteknik, kemi och kemisk industri – med namnen på de intervjuade i bokstavsordning inom varje avdelning. Materialet är deponerat i Tekniska museets arkiv.

Fataburen 1981 har som tema Sverige som invandrarnas land och inleds av Sten Carlsson som berättar om tyska invandrare i Sverige. Han konstaterar att ingen invandragrupp har betytt så mycket för Sveriges politiska, allmänt samhälls- och kulturella utveckling som den tyska. Många gestalter som man vant sig betrakta som rent svenska hade ett starkt tyskt påbrå, t. ex. Engel-

brekt, Gustav II Adolf, Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII, Carl Gustaf Rehnskiöld, Gustav III och Carl von Cardell. Som exempel på personer inom vetenskapen med tyskt ursprung nämns bl. a. Johannes Loccenius från Holstein, Johannes Schefferus från Strassburg, Samuel von Pufendorf från Sachsen, Carl Wilhelm Scheele från Stralsund, fysikern Johan Carl Wilcke från Wismar och kemisten Hans von Euler-Chelpin från Augsburg. Skönlitteraturen exemplifieras med bl. a. Carl Michael Bellman, av tysk börd på sin farfars sida. — I uppsatsen om äldre invandringar från Finland i historia och tradition skriver Richard Broberg och Bernt Douhan om vallonerna i Sverige. I den senares bidrag återges längder över smed- och masugnspersonalen vid Österby 1649 och Löfsta 1677. — 1583 gav Johan III holländaren Arent Hofslag tillåtelse att grunda en stad vid Otterhällan, dvs. på den plats där Gustav II Adolf sedermera lät anlägga det nuvarande Göteborg. En holländsk koloni i Sverige blev emellertid en realitet först under Karl IX:s tid. 1603 kom det första privilegieutkastet för staden Göteborg. Staden skulle ligga på Hisingen mitt emot Älvsborgs slott. Den i Holland födde stads- och fästningsbyggmästaren Hans Fleming fick order att utstaka staden. Göteborgs och holländarnas i Sverige vidare öden har studerats av Ralph Scander i uppsatsen *Holländarnas Göteborg*. — Jonas Berg har tagit på sin lott att skriva om skotarna i Sverige. Bidraget bygger, med några tillägg, i allt väsentligt på Bergs och Bo Lagercrantz 1962 publicerade arbete *Scots in Sweden*.

Kungl. Gustav Adolfsakademiens årsbok 1981. Saga och sed innehåller bl. a. minnesord över Kustaa Vilks, Evert Wijkander, Carl Ivar Ståhle och Hjalmar Gustafson.

Genos 1981 innehåller bl. a. ett bidrag av Pontus Möller och Georg Luther om "Dhe Nyensche" hemma och i Stockholm. Utgångspunkten för denna skildring av en nyensk släktkrets är forskningar rörande innehavarna av gravkoret nr. 22 på Maria kyrkogård i Stockholm. Graven köptes 1711 av rådmannen Christian Hueck och handelsmannen Hinrich Luhr. De var flyktingar från Nyen och historien om dem som begrovs där under det följande decenniet är historien om den ingermanländska flyktingkolonin i Stockholm. — Vidare har Ines Kass skrivit om Daniel Larsson i Österkivilös och hans familj, Ingeborg Dyhr Sylvén

om släkterna Örn och Aquilander samt Helga Wingren om släkten Berglund från Kierkais.

Gotländskt Arkiv 1981. Lennart Bohman påpekar i sin uppsats *En landshövdingens tankar på 1810-talet*, att länsstyrelserna under hela 1800-talet hade skyldighet att lämna regelbundna sammanfattningar av tillståndet i respektive län till Kungl. Maj:t. Vid sidan av de infordrade, efter mall uppställda berättelserna, togs ibland lokala initiativ. I Gotlands Fornsals bibliotek finns en tryckt volym Skrifvelser, Relationer och Kungörelser, afgifne och utfärdade af Konungens Befallningshafvande i Gottlands län. Innehållet omfattar ett urval viktiga handlingar från Carl Fredrik Aschlings (1751–1820) landshövdingetid 1812–17. Bohman kan tack vare denna bok visa vad man gjorde på länsstyrelsen på 1810-talet, och han kan jämföra detta med de mera officiella landshövdingeberättelserna. Bohman har även hämtat stoff ur Aschlings egen självbiografi som förvaras på KB.

Halland 1981. Orla Ygberg (1886–1935) — arkitekt på Särö är namnet på Lars Nelldes beskrivning av en tämligen okänd arkitekt. Hans produktion är ganska liten och lokalt begränsad, men under 1900-talets början kom Ygbergs idéer att till stor del prägla den nyproduktion av villor, som då ägde rum på den gamla badorten. — Lennart Lundborg vill slå ett slag för fotografen Otto Nilssons (1888–1975) i Halmstad kulturhistoriska insatser som fotograf. "Foto-Otto" dokumenterade staden, bygden och dess människor. — Kerstin Arcadius berättar om skulptören Walter Bengtsson som föddes i Halmstad 1927. Konstnären har bl. a. utfört reliefer vid Kaknästornets entré i Stockholm.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1981. Av personhistoriskt intresse kan nämnas Carl Fehrman som studie benämnd Vapenföre studenten 216 2/18 Gullberg i Halmstad. I juni 1921 ryckte Hjalmar Gullberg och flera andra lundastudenter, bland dem Ingvar Andersson och Walfrid Holst, in till militärtjänst i Halmstad. De hyrde en lägenhet på Norra vägen 57 där de tillbringade största delen av sin fritid. Gullberg fick ett mycket gott avgångsbetyg från Kungl. Södra skånska infanteriregementet. Gruppen av studentbeväringar på Norra vägen trädde i offentlig verksamhet vid mäsasaftnar och liknande tillfällen. De uppträdde med musik

och spex. I maj 1922 spelades i regementets gymnastiksal det nyskrivna och hittills aldrig tryckta spexet Cleopatra eller Orienten i upplösning. Alla i gruppen hade medverkat vid dess tillkomst. Fehrman påpekar med utgångspunkt från en sångtext som Gullberg ensam svarat för, att spexet har sitt intresse som ett förstadium i den Gullbergsska diktkonstens historia. — Karl Bengtsson har skrivit om släkten Broomé i Halmstad.

Med hammare och fackla, XXVIII, 1981. Största utrymmet i föreliggande volym upptas av ett manuskript om svenskt och utländskt järn på 1600-talets Europamarknad. Manuskriptet, som utges i sin helhet (av en forskargrupp inom Jernkontorets bergshistoriska utskott, ledd av M Fritz) och kommenteras vetenskapligt ur olika synvinklar, har daterats till 1670 och det har tidigare varit okänt. Skriften är av mycket stort intresse, dels på grund av att det är äldre än hittills kända texter av denna art och behandlar såväl Sveriges som en rad europeiska länders järnhantering och dels därför att det ger så mycket om marknadsförhållanden och tillverkningsekonomi. Beträffande författarfrågan misstänker utgivarna att Abraham Cronström hållit i pennan. Bergslagen är miljön och ofta görs det jämförelser med förhållandena vid Avesta, Ramnäs och Söderbärke, som ägdes av släkten Kock-Cronström. Abraham Cronström (1620–79) gjorde under 1660-talet studieresor till flera europeiska platser, som nämns i manuskriptet. På uppdrag av kronan studerade han 1668 kanongjuterier i Rhenlandet och hans resroute sammanfaller med manuskriptets text i motsvarande parti. 1656–57 vistades Cronström i Amsterdam varifrån han skrev till svågern Jacob Momma-Reenstierna om affärsnyheter och meddelade prisuppgifter. Utgivarna anser det mycket troligt att Cronström är författaren men pekar dock på möjligheten av att det kan vara fråga om en sammanställning grundad på flera rapporter. Det understryks att manuskriptet präglas av en försäljningsdirektörs intresseområden. Cronströms resor ute i Europa var också klart affärsmässiga till skillnad från exempelvis en bergskollegiets stipendiats.

Historisk tidskrift 1981. Behovet av utbildade människor har varit betydande i alla tider. Tillgången på sådana utgjorde en bidragande faktor till det svenska stormaktsväldets framväxt och den därmed förknip-

pade samhällsförändringen. Kontakterna med kontinenten bör i dessa sammanhang ha spelat en viktig roll. Stina Hanssons bidrag om 1600-talets översättare och Lars Niléhn om utlandsstudiernas betydelse för den svenska universitetsutbildningen under samma tid belyser den problematiken. — Christer Winberg undersöker arvsskiftet i några västgötska socknar under 1800-talet. Det är en empirisk studie av arvssedvänjorna, som nyanserar den i tidigare litteratur på vaga grunder tecknade bilden. Strävan att hålla gårdarna kvar inom familjen som praktiska brukningsenheter tog sig inte uttryck i att den gällande arvslagstiftningen kringgicks utan de nödvändiga korrigeringarna skedde genom senare transaktioner de ärvande syskonen emellan. — Martti Turtola visar i sin uppsats om förbindelser mellan militärledningarna i Sverige och Finland under senare hälften av 1920-talet på en kontinuitet, som inte tillräckligt kommit fram i tidigare forskning, i vilken perioden mellan 1923 och 1935 främst setts som en tid av frysta relationer. — Ole Brandenburg Jensen polemiserar mot en tidigare uppfattning, att Magnus Eriksson fick överta ett konkursbo vid sitt troninträde 1331. Han får svar på tal av Birgitta Fritz och Erik Lönnroth som menar att Brandenburg Jensen dels misstolkat det spröda källmaterialet han använt dels inte tagit allt tillgängligt material i anspråk vid sin analys och därigenom kommit att ge en felaktig bild.

Historisk Tidskrift för Finland 1981. I en historiografiskt inriktad undersökning kallad I all vänskap, en diskussion om Sveriges Ålandspolitik 1918, analyserar Kari Selén den finländska litteratur, den s.k. frihetskrigslitteraturen, i vilken Sveriges politik visavi Åland starkt misstroddes. Man antog att Sverige förberett sig på att lägga under sig Åland. Som den främste boven i dramat utpekades Sveriges marinminister Erik Palmstierna. Frihetskrigslitteraturen flödade som rikligast under 1920-talet, men så sent som 1934 aktualiserades tvisteämnet i och med Kai Donners Mannerheim-biografi. Framställningen byggde till stor del på egna bittra erfarenheter från 1918 då Donner var militärattaché i Stockholm. Med utgångspunkt i Donners framställning skildrar Selén den debatt som uppstod och reaktionerna på svensk sida, vilka ledde till att utrikesminister Rickard Sandler gav justitierådet Johannes Hellner, som var utrikesminister 1917–20, i uppdrag att utarbeta en framställning av Sveriges Finlandspolitik

från Finlands självständighetsförklaring till inbördeskrigets slut. Skriften utkom den 3 april 1936 i UD:s officiella publikationsserie.

Hälsingerunor 1981. I Personhistorisk tidskrift publicerade kapten Otto Bergström 1909 en uppsats om Johan Blanck och övriga ägare av Lingarö. Nu redogörs för hur majoren Blanck, efter att 1652 ha fått lämna sin post som slottshauptman på Visborg, slog sig ned på sin gård i Lingarö i Hälsingtuna och genom processer sökte befästa och utvidga sina ägor. Jan Liedgren har gett en utförlig skildring av bakgrunden till majorens processer, och visar hur han och hans motpart sökte stöd i de gamla breven om Lingarö och Gackerön. – Först 1805 fick Hudiksvall sin första examinerade läkare. Det var stads- och lasarettsläkaren Samuel Wallner (1778–1865) och om honom och hans liv och verksamhet i mer än femtio år i Hudiksvall berättar Olof Brun under rubriken Hudiksvalls förste läkare och något om sjuk- och hälsovård i det gamla Hudiksvall. – En av de många som följde Erik Jansson till Amerika 1846 var Anders Berglund (f. 1814) från Tranberg i Alfta, där han nu är tämligen okänd. I Bishop Hill är han däremot känd, t. o. m. en gata i samhället bär hans namn. Om denne man får man veta mera i Gun Anderssons bidrag Fader Berglund från Alfta, porträtt av en erikjansare. – Jonas Andersson i Ölsund, Forsabonde, kommunalpolitiker, riksdagsman, tonsättare är rubriken på Per Nanstads skildring av Anderssons (1851–1913) liv och verksamhet.

Idrott, historia och samhälle 1981 är namnet på Svenska idrottshistoriska föreningens första årsskrift. Föreningen, som bildades 1976, vill verka för att väcka och underhålla intresset för kroppsövningarnas historia, varav idrottshistoria utgör en del. Den digra årsskriften (160 s.) innehåller idrottshistoriska uppsatser, forskningsöversikter och recensioner. Av särskilt personhistoriskt intresse är två bidrag av Jan Lindroth, nämligen Baron Posse, Boston och Sverige. En strid kring linggymnastiken i USA 1889–1895 och Viktor Balck som idrottsideolog – ett föredragsmanuskript utgivet med inledning och kommentarer. I bägge belyses kampen mellan ortodoxa efterföljare till P. H. Ling och den riktning som accepterade en mera "naturlig" gymnastisk metod inkluderande den moderna idrotten (sporten). Balck var den teoretiska

banérföraren för den sistnämnda modellen. I artikeln om Posse belyses hur denna svenska gymnastiska dualism överfördes till Boston (USA) och där spred samma hätskhet som i hemlandet. – I övrigt innehåller uppsatsavdelningen en redogörelse av Åke Svahn för Nordisk familjeboks sportlexikons tillkomsthistoria och förverkligande. – Mats Hellspong skriver om idrott och etnologi, Bertil Wahlqvist om idrottshistoriska källproblem i de isländska sagorna och Ture Widlund om dragkamptävlingen vid Olympiska spelen i Paris 1900.

Jämten 1981 har som tema samerna i Jämtland och Härjedalen med fotografen, renskötaren, handelsmannen och samernas språkrör Nils Thomasson som huvudperson. Han föddes i Myssjö 19 oktober 1880. Strax före sin död 1975 skänkte Thomasson sin stora samling av glasplåtar och filmnegativ, tillsammans cirka 30 000, till länsmuseum där man arbetar med att ordna och registrera materialet. Bilderna berättar bl. a. om bondens, borgarens och arbetarens liv, om bebyggelse, om landskapet, om natur och vintersport men främst om samernas liv. Årsboken är rikt illustrerad med den skicklige fotografens bilder.

Kulturen 1981 innehåller av personhistoriskt intresse bl. a. en uppsats av Jan Gerber om den franske ebénistdynastin Jacob. Denna skildring av främst möbelsnickaren Georg Jacob har tillkommit i anledning av nyförväret av en eldskärm med skulpterad och förgylld dekor. – Om dekorationsmåleri och dekorationsmålare främst i Lund berättar Barbro Åstrand. Bland raden av målare märks Sven Olsson som fick burskap i nämnda stad 1847 och där lade grunden till den målerifirma som i sonens, O. E. Olsson, namn ägde bestånd fram till 1978.

Kyrkohistorisk årsskrift 1981. Arne Odd Johnsen skriver under rubriken "Siwardus episcopus ubsallensis" om den förste biskopen i Uppsala. Johnsens intresse för denne biskop väcktes när han i British Museum studerade ett nekrologium från omkring år 1200 för benediktinerkonventet vid ärkebiskopssätet i Canterbury. Under den 30 oktober fann han uppsalabiskopen Siwardus, som Johnsen menar är mycket litet känd (jämför dock T. Klebergs arbete om biskop Siward av Uppsala och hans bibliotek, rec.

av Hans Gillingstam i PHT 1968/69, s. 227 f.). År 1134 eller året därpå sändes Siwardus till Uppsala där han upprätthöll sitt biskopsdöme i högst 5 år. — Ett manuskript efter Sven Kjällerström om de fyra avskrifterna av Växjö stifts biskopslängd har nu publicerats postumt. — Anders Wiberg — väckelseman, samfundsledare och teolog heter ett bidrag av Torsten Bergsten. Wiberg var en betydelsefull gestalt i 1800-talets svenska folkväckelse. I Svenska baptistsamfundets barndom var han den självskrivne ledaren både som teolog och organisatör. Bergsten har inte bedrivit någon primärforskning men han har gett en god sammanfattning av Wibergs person och livsverk. — Lydia Wahlström, kvinnoaks-kampen, historikern och studierektorn för Åhlinska skolan i Stockholm, karaktäriseras i Birgitta Rengmyrs studie över henne och Anita Nathorst. När Lydia Wahlström kom upp i 50-årsåldern, började hon söka efter någon som kunde fortsätta och fullfölja hennes verk. I Anita Nathorst, som hade gått i Åhlinska skolan och fortsatt med teologiska studier i Uppsala, trodde hon sig ha funnit rätt person. Anita Nathorsts lärare där, Emanuel Linderholm, ansåg henne vara mycket begåvad. De två kvinnorna blev nära vänner och Lydia Wahlström uppmuntrade sin skyddsling och bidrog till de teologiska studierna också ekonomiskt. Hon såg på Anita Nathorst som sin dotter och hade högt ställda förväntningar på henne. De två vännerna var emellertid så olika till sin läggning att en brytning så småningom blev oundviklig. — Carl F. Hallencreutz behandlar K. B. Westman som missionsforskare. Han fastslår i detta sammanhang att år 1881 är ett viktigt år i missionshistorien. Det utgör gränsen mellan förberedelse- och grundläggningsperioden å ena sidan och å andra sidan expansionsperioden som sträckte sig fram till tiden efter andra världskriget. 1881 dog också missionären och missionsledaren Peter Fjellstedt och samma år föddes Knut Bernhard Westman. Hallencreutz framhåller att det förhållande att deras dödsår respektive födelseår sammanfaller anger något av rytmen i svensk missionshistoria. Det var Westman som startade de akademiska studierna av missionshistoria i Sverige. Han var professor i ämnet vid Uppsala universitet 1930–48. Hallencreutz har inriktat sin undersökning på Westmans syn på missionsvetenskapen och på hans insats som missionsforskare. — Fredric Cleve presenterar finsk teologisk forskning under åren 1978–80 under rubri-

ken Från Enevald Svenonius till Hans Kung. — Givetvis finns i årsboken en nekrolog över Sven Kjällerström.

Svenska Linnésällskapets Årsskrift (årg. 1979–1981). Högtidstalet till 200-årsminnet av Carl von Linnés bortgång i Uppsala domkyrka den 10 januari 1978 hölls av Carl-Johan Clemedson och har avtryckts i årskriften. Clemedson ger en kort översikt över Linnés ytterst aktiva verksamhet som lärare, forskare och författare samt de forskarrön som gjorde Linnés namn världsberömt. — Birger Strandell har forskat efter Linnés ättlingar. Linné hade sju barn, två pojkar och fem flickor. Äldste sonen Carl efterträdde som bekant fadern och dog ogift 1783. Den yngste sonen Johannes dog i mars 1757. Dottern Sara Magdalena levde endast ett par veckor och Lovisa avled ogift 1839 nästan 90 år gammal. Med henne ut-slocknade familjenamnet. Tre av döttrarna gifte sig. En av dem, Sara Christina, gift med kaptenen Hans Henric Duse, var barnlös. Den äldsta dottern, Elisabeth Christina, gift med majoren Carl Bergencrantz, fick en son, som dog ung, och en dotter. Linnés yngsta dotter, Sophia, gift med akademiombudsmannen Samuel Christoffer Duse, fick också en dotter. Det var dessa två barnbarn till Linné som såg till att släkten fortlevde. Strandell har vidare i ännu ett bidrag efterforskat Linnés lärjungar. Varifrån de kom och vart de tog vägen. — Hans Krook berättar om Peter Jonas Bergius — Linnés lärjunge och läkarkollega. Denne är för eftervärlden mest känd genom den donation han gjorde tillsammans med brodern Bengt (Bergianska trädgården). — Sten G. Lindberg skildrar Henrik Fougts livsverk. Fougt var en lärjunge till Linné som sadlade om och blev vårt 1700-tals främste typograf. Lindberg har också tecknat några personliga minnesbilder av Sten Lindroth. I detta sammanhang har Lindroths artikel i Dagens Nyheter 12 maj 1957, Samtal om Linné, omtryckts. Artikeln innehåller i komprimerad form den omvärdering Lindroth senare gav Linnégestalten i Linné — legend och verklighet (Lychnos 1965–66).

Livrustkammaren 1981. Jan Lindroth har, under rubriken Kungahus och idrott — kungliga inslag i den tidigare svenska idrottsrörelsen, inte endast behandlat det rubricerade ämnet utan även givit en koncentrerad bild av hela idrottsrörelsens tidigare historia. Lindroth kan visa att Gustav V:s, kronprins Gustav Adolfs och prins

Gustav Adolfs stora idrottsintresse haft mycket stor betydelse för idrottsrörelsens snabba utveckling. De tre var inte bara själva aktiva idrottsutövare utan tog också som ordföranden för Sveriges centralför-
 ening för idrottens främjande och Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund (1947 omdöpt till Sveriges riksidrottsförbund) verksam del i dessa organisationers vardagsarbete. En höjdpunkt i kungahusets idrottsliga engagemang inträffade under de olympiska spelen i Stockholm 1912. Kungliga personer agerade i framträdande funktioner under förberedelserna och vid själva genomförandet. Från radikalt vänsterhåll kritiserades detta deltagande. I ungsocialisternas tidning *Brand* sades t. ex. att om en arbetare inte drömmer om annat än att vinna ett maratonlopp och "döende mottaga lagerkransen ur en drottningens hand, då är han en fiende till sin egen klass och motarbetar dess intressen". Lindroth avslutar sin redogörelse med att konstatera att idrotten är den folkrörelse som stått kungahuset närmast och att en viktig orsak här till är rörelsens neutralitet i frågor rörande allmän politik, livsåskådning etc. Internationellt framstår de nära och långvariga förbindelserna mellan kungahuset och idrottsrörelse som något för Sverige typiskt.

Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1981. Einar Bager påpekar att prästerna efter reformationen grundligt redovisats i herdaminnen, medan det är sämre beställt med dem som verkade under den katolska tiden. Bager har därför skrivit om Präster i Malmö före reformationen. — Om släkten Notini som i över hundra år utövat stuckatöryrket med verkstäder i Stockholm, Göteborg och Malmö berättar Birgit Kordina under rubriken Stuckatörtraditionen i Malmö. — Överkommissarien Erasmus Clefwes framgångsrika affärsverksamhet i 1700-talets Malmö har studerats av Olle Helander. — Ett borgaröde i 1530-talets Malmö heter Sven Rosborns bidrag. Borgaren i fråga är rådmannen och borgmästaren i Malmö Niels Kuntze.

Meddelanden från Kungliga Akademien för de fria konsterna 1979–1981 innehåller minnesord över Stellan Mörner, Vera Nilsson, Lage Lindell, Henning Throne-Holst, Sven Ivar Lind och Klas Anshelm. — Bland övriga bidrag kan nämnas professor Eric Grates tal 26 februari 1980 till Sergelpristagaren Asmund Arle och professor Nils-Erik

Wickbergs högtidstal 1 juni 1981 om byggnadskonsten i Finland i början av 1900-talet och Alvar Aalto.

Kungl. Musikaliska Akademiens årsskrift 1981. Gunnar Larsson har under rubriken Norrskén och lapsk magi gjort några reflexioner kring Eduard Tubins pianosonat (1950). Den föddes i en stark upplevelse av ett praktfullt norrskensfenomen över Stockholm någon gång under hösten 1949. Larsson framhåller att de första åren i Sverige för Tubin liksom för många exilbalter medförde stora anpassningssvårigheter och man kan anta att detta satt sina spår i hans verk. — Bland minnesorden kan nämnas dem över professorerna Nils Otteryd och Gottfrid Boon, musikinspektören Ille Gustafsson samt tonsättaren och pianisten Ingemar Liljefors.

Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1981. Om Johan Corylander och universitetsbiblioteket i Lund har Christian Callmer berättat. Under senare delen av 1700-talet upprätthölls universitetsbibliotekariesysslan av två personer. Corylander från 1745 och Gustaf Sommelius från 1767. 1749 demonstrerade Corylander lokaliteterna och ett urval arbeten och manuskript för Carl Linneaus, vilket denne beskrivit i sin Skånska resa. — Rosa Malmström konstaterar att ingen samlad översikt över de kvinnohistoriska bibliografierna i Sverige föreligger. Under rubriken Bidrag till kvinnohistoriografins historia ges nu en första sådan allmän översikt. — Carla Seger-Skiöld (1714) — Karolinsk krigsteologi i teori och praxis heter Jussi Nuorteväs bidrag. Carla Seger-Skiöld författades av fältpredikanten Simon Isogaeus (1643–1709) och är ett krigsteologiskt verk på närmare 1500 sidor. Uppdraget fick Isogaeus av Karl XI och författaren använder sig av historiska exempel och auktoriteter för att stödja de teologiska principerna för *iustum bellum*. — Vidare finns minnesord över bibliotekarierna vid KB Margit Wijk och Josef Haglund, förstebibliotekarierna vid Uppsala universitetsbibliotek Gurli Taube och Gustaf Holmgren samt överbibliotekarien vid Chalmers tekniska högskolas bibliotek Erik Hemlin.

Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 1981 innehåller bl. a. en studie av Mats Wahlberg över soldatnamnen i Våla härad i Västmanl. (Upplandsdelen). Undersökningen gäller soldatnamnen vid Salbergs kompani av Västmanlands regemente, vilka ro-

terades från socknarna Östervåla, Harbo, Nora och Huddunge. Alla soldater här hade enligt den äldsta generalmönsterrullan (1684) efter indelningsverkets genomförande särskilda soldatnamn. Författaren har undersökt samtliga förekommande namn i rotarna alltifrån det äldsta belägget fram t.o.m. den sista generalmönsterrullan 1885. Hela materialet – namnen för 68 rotar – redovisas i en förteckning. Wahlberg delar upp namnen i två huvudgrupper, borgerliga, tvådelade släktnamn och de övriga, som har det gemensamt att de kan karakteriseras som "soldatnamn" i populär bemärkelse. I denna senare grupp återfinns namn med direkt anknytning till soldatlivet som Klinga och Stake. En speciell grupp är de adjektiviska namnen Flink, Lustig, Menlös etc, som enligt Wahlberg möjligen karakteriserat de första bärarna av namnen. Den största gruppen inom denna huvudkategori är dock djur- och växtbenämningar, t.ex. Falk och Lönn. Den andra huvudgruppen bestående av borgerliga, tvådelade namn som Bergman är relativt stor, men har inte betraktats som typiska soldatnamn. Dessa namnformer ökar emellertid undan för undan och 1885 utgjorde de något över hälften av Våla härads soldatnamn.

I Föreningen pressarkivets vänners (stödförening för Sveriges pressarkiv i riksarkivet) verksamhetsberättelse 1981 har Ann-Katrin Hatje översiktligt behandlat populärlitteratur i pressen förr och nu. En analys av en kärleksnovell av Karin Boye, skriven för Idun, ger relief åt de schabloner och myter som brukar förekomma i denna litteratur. Originalmanuskriptet till Boyes novell Omogen frukt förvaras i Sveriges pressarkiv i riksarkivet.

Scandia 1981. Av personhistoriskt intresse kan särskilt framhållas Jarl Torbackes långa redogörelse för Värmdöålet 1819. Det bekanta dubbelmordet på Värmdön i mars detta år har sedan länge ansetts vara en höjdpunkt i den svenska pressens historia. Det är framför allt de avslöjanden som publicerades i Anmärkaren av författaren och ämbetsmannen Fredrik Cederborgh och juristen och redaktören Georg Scheutz, som utgör grunden för den ovan omtalade värdesättningen. De bägge journalisterna presenteras utförligt och deras insatser i dramat analyseras. Torbacke understryker att Anmärkaren spelade en viktig roll i händelseförloppet men framhåller å andra sidan, att äran av frikännandet av de felaktigt ankla-

gade inte i första hand tillkommer pressen utan främst de åtalades rättegångsbiträde kaptenen Fredrik Leijonmarck.

I Släkt och hävd 1981 har Nils Fredrik Beerstahl berättat om Kristina Halvardsdotter, en västgötsk "stormor" och släktkretsen kring henne, Nils Hård af Segerstad om adliga officerares utomäktenskapliga barn, Hans E. Sköld om fänriken Alexander von Johnstone och hans föräldrar, Helge von Knorring om svenskbördiga Bourbonättlingar på Nordkalotten, Peter Lundblad om släkten Bichlié och grosshandlaren Martin Töjjer Morsing-Thomasson, Lars Nahlbom om dopnamnsfrekvensen i V. Vingåker samt Sten Möller om Gottfried Möller, en klädesvävaremästare i Stockholm på 1700-talet. – Vidare kan nämnas att Carl-Fredrik Corin skrivit en nekrolog över Boo von Malmberg.

Småländska kulturbilder 1981. Anna Lindqvist behandlar i sin studie Arkitekt i industrisamhället, stadsarkitekten August Atterström (1865–1930). Denne tillträdde stadsarkitektbefattningen i Jönköping 1901 och upprätthöll tjänsten till sin död. Atterström, som var mycket produktiv, ritade åtskilliga offentliga byggnader, hyreshus och privatvillor och han var den dominerande arkitekten i länet, och under större delen av sin tid också den ende riktigt skolade arkitekten. Enligt Lindqvist präglas hans byggnader av en spännande blandning av nationalism och lånade utländska arkitekturformer.

S:t Eriks årsbok 1981. Fabrikören och uppfinnaren Johan Victor Svenson (1863–1938) efterlämnade en egenhändig levnadsbeskrivning på drygt 100 sidor. 1887 förvärvade Svenson smeden C. J. Ramsins verkstad på Klara norra kyrkogata. Tillverkningsen expanderade snabbt i fabrikmässiga former. Om detta viktiga skede i Svensons liv har ett utdrag ur minnesanteckningarna publicerats under rubriken Primus och Avance. – Stockholmsbilder ur den italienske diplomaten och författaren Lorenzo Magalottis berömda "Sverige under år 1674" presenteras av Gösta Selling. – I skildringarna av Josabeth Sjöberg omtalas i förbigående, närmast med anledning av de arv hon erhöll, "ett par avlägsna anförvanter" och "äldre väninnor", Sophie och Emilia Brandel. Fröknarna Brandels far – generalkonsuln Henric Gottfrid Brandel – och Josabeth Sjöbergs farmor – Catharina

Brandel, gift 1763 med karduanmakaren Nils Sjöberg – var syskon. Om dessa personer och deras kontakter, eller snarare brist på sådana, berättar Per Anders Fogelström i sin skildring *Familjen Brandel* – och mamsell Josabeth. – Hylin & Co var under 1863–72 ett ledande företag inom den kemisk tekniska industrien. Bröderna Albert och Theodor Hylin och denna industris tillkomst och utveckling presenteras av Sven Jansson under rubriken *Grosshandlarindustrin vid Tullportsgatan*.

Sumlen 1981. Av personhistoriskt intresse är bl. a. Sven-Bertil Janssons bidrag om Ellen Key och folkets visor. Ellen Key visade i sin ungdom stort intresse för folket och folklivet i sin hemtrakt Gladhammars socken i Småland. Detta intresse har, vilket är mindre bekant, avsatt resultat i form av uppteckningar av sägner, visor och folktro. I Ellen Keys samling i KB finns ett 105-sidigt manuskript med titeln *Samlingar ur och om folklivet*. Skildringen påbörjades troligen i juni 1873 då författarinnan var 23 år gammal. Hennes intresse var emellertid mer psykologiskt än folkloristiskt, varför hon endast nedtecknat några av de sånger hon hörde. Hennes bästa meddelare var en piga vid namn Anna Catharina Dufva. Två av de visor Ellen Key nedtecknade utgöres av versioner av medeltida ballader. Jansson förtecknar manuskriptets vixtexter och återger fem av dem. – Eva Danielson behandlar i en studie *Svenska visförlaget* och bröderna Chronwall. När Jöns Hansson Chronwall grundade Svenska visförlaget fungerade hans bostad, Sophiehem, strax utanför Stockholm både som förlag och affär. Redan från början försåg Chronwall sina vishäften med skillingtryck med löpande numrering. Han strävade efter att ge ut några nya nummer varje år och om möjligt ha alla gamla i lager. Under åren tryckte firman sammanlagt åtminstone tusen olika visor. 135 titlar hade Jöns författat och brodern Mårten 156. Försäljningen skedde via postorder eller i affären i Sophiehem. Troligen var återförsäljarna de största kunderna. Svenska visförlaget tryckte och spred fler vistryck än någon annan firma gjort. För första gången under en 300-årig skillingtryckshistoria var det möjligt att distribuera visböcker med post och järnväg över hela landet, vilket förlaget drog fördel av fram till ungefär 1920 då intresset för denna marknad började mattas. Moderna sångböcker och grammofonskivor blev svåra konkurrenter.

Svensk litteraturtidsskrift 1981. Relationen mellan mystikern Hjalmar Ekström och Vilhelm Ekelund, Gustaf-Otto Adelborg och Eric Hermelin är föremål för studium i Antoon Geels uppsats *Hjalmar Ekström och författarna*. – Erland Lagerroth har med långa utdrag ur brevväxlingen mellan Selma Lagerlöf och professorn i romanska språk i Lund, Fredrik Wulff, belyst den betydelse de hade för varandra. – Bernt Olsson har skrivit om Gunnar Ekelöf och språket. Utgångspunkten tar han i en dikt där Ekelöf ger sin syn på poesins villkor och på diktskapandet. – Uppsala universitets anseende hade under 1700-talet i mångas ögon råkat i vanrykte. Omkring 1800 hade emellertid en förändring till det bättre inträffat, och som en av universitetets främsta lärare betraktades i vida kretsar Christoffer Dahl, som hade blivit professor i grekiska 1790, 32 år gammal. Han verkade som en inspirerande lärare där till sin död 1809. Om Dahl och vårt klassiska kulturarv har Arne Nordberg skrivit. – Sommaren 1981 intervjuade Carl Olov Sommar några Tranås- och Ydrebor i syfte att ta vara på ögonvittnesskildringar av Bombi Bitts författare som advokat. Fritiof Nilsson Piraten arbetade nämligen 1921–31 som advokat i Tranås och Sommar framhåller att detta var under en tid av förberedelse och uppladdning inför författarskapet. – Sigbrit Swahn har studerat Clas Livijns liv och författarskap i en längre uppsats benämnd *Clas Livijns jag och du*.

Läsvärt i *Swedish American Genealogist 1981* (årgångens första häfte presenterades utförligt av Ulf Beijbom i PHT 1981, s. 164–166) är bl. a. Nils William Olssons uppsats *The Swedish Brothers of Minneapolis: An Early Mutual Aid Society*. Här publiceras en medlemsförteckning över de 284 första svenskar som anslöt sig till denna förening för ömsesidig hjälp. – I en serie artiklar under den gemensamma rubriken *The Genealogical Workshop* ämnar tidskriften presentera viktiga källor till hjälp för dem som söker sina svenska förfäder. Här behandlas *The Exit Permit* (dvs. flyttningsbetyget), som var det sista dokumentet emigranten erhöll före sin avresa. – Glen E. Brolander skriver om Conrad Mattias Ugglå, född i Karlstad 1821, som deltog i det amerikanska inbördeskriget. – Axel Friman har ägnat sig åt den svenskamerikanska författaren Lewis Ransome Freeman.

Sörmlandsbygden 1981. Sigrid Follin skriver om Vingåkersmurare i fyra generationer. Muraren Lars Ersson, Hällstu-Lasse kallad, var ett original och en erkänt skicklig murare som var verksam i Vingåker under senare delen av 1800-talet. Han tillhörde andra generationen av en släkt vars fjärde generation representeras av Axel Lundin, intervjuad av författaren. Lundin bebor och brukar tillsammans med brodern Ernst fortfarande släktens torp Göringshäll. – I mars 1663 fattade den svenska regeringen ett beslut om att sända ut vad som i realiteten var en sjöröwarexpedition. Chef för företaget var amiralen Henrik Siöhielm och med på färden, som kom att sträcka sig ned till Godahoppsudden och sedan utmed Afrikas ostkust upp till Röda havet, var en prästson vid namn Isak Groman från Grödinge. 1691 dog Groman som då var löjtnant i amiralitetet. Det är Rolf Arvidsson som skildrat denna spännande episod i sin uppsats Sjøröveri i statlig regi. Ett sällsamt 1600-talsäventyr. – Med Botvid i blickpunkten kallar Ingrid Padel sitt bidrag i vilket berättas om Sankt Botvid som gav namn åt Botkyrka. – Den rike handelsmannen Georg Bernhard von Schewen (1663–1734) köpte 1726 Sörby gård i Torsåkers socken och kom att bli den störste donatorn till kyrkan. Ulf Lagerström har beskrivit detta under rubriken En märkesman i Torsåkers kyrka. – Lis-Greta Calltorp framhåller i sin skildring av Selma Lagerlöf i Sörmland, att ingenting väl räknas som mera värmländskt än Gösta Berlings saga. Ändå är den skriven mitt i hjärtat av Sörmland. Hur detta kom sig utreds av Calltorp.

I Tullhistorisk tidskrift 1981 presenterar Jan Berggren f.d. museiföreståndaren Fredrik Nerbys tullregister som förvaras i tullmuseum på Dalarö. Registret (ca 30000 kort) omfattar främst biografiska uppgifter om tullare, men även andra aspekter av tullväsendet har noterats. Nerby har inte endast gått igenom tryckt material utan även stora mängder arkivalier främst i RA och SSA. – Elsa Tholander skildrar ett märkligt tullaröde från 1700-talet under rubriken Tullförvaltaren Erik Tholander i Kungälv.

Uppland 1981. Abraham Niclas Clewberg Edelcrantz. Ett gustavianskt snille med anor från Alunda är den benämning Ebbe Selén givit sin skildring av denne märklige diktare, konstruktör och uppfinnare. Han var god vän med Kellgren, lyckades genom

sin smidighet hålla sig väl med makthavarna och kom följaktligen fram sig här i världen. Han blev kansliråd, förste direktör för Kungliga teatrarna, överintendent och preses för Konstakademien, ordförande i direktionen för Allmänna brandförsäkringsfonden, chef för telegrafväsendet, hovkansler, riksdagsman, president i kommerskollegium m. m. – Per Torsner har intervjuat Johan Valfrid Krook, som föddes i ett soldattorp på Vappa gård i Tillinge socken utanför Enköping 1890. Under sitt liv har Krook bott och arbetat i Enköpingstrakten. Han började som lantarbetare för att sedan fram till pensionen arbeta som murare. Hans minnesbilder som sträcker sig långt tillbaka i tiden är kristallklara. – I årsboken finns även korta minnesord över arkivarien Gunnar Hellström, rektorn Petrus Lindgren, folkskolläraren Nils J. Nilsson, hemmansägaren Paul Olsson och friherrinnan Gurli Taube.

Vetenskaps societeten i Lund 1981 innehåller bl.a. minnesord över Karl Olivecrona och Hans Ruin. – Curt Weibull har skrivit om Lauritz Weibull under 1890-talet. 1895 reste Lauritz 22 år gammal med sin far till Paris för att hjälpa honom i dennes forskning till Kristinas och Karl Gustafs historia. Lauritz fick emellertid tid över till att för sin egen avhandling studera de diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike under åren kring 1620-talets slut. – Christian Callmer har skrivit om Gustaf Sommelius (1726–1800), lärdomshistorien och universitetsbiblioteket i Lund. Vid slutet av 1700-talet hade universitetsbiblioteket nått ett bestånd, som någorlunda motsvarande universitetets behov. Förtjänsten av denna utveckling tillkommer Sommelius, vetenskapsman och bibliotekarie, samtida med, och av samma läggning som, C. C. Gjörwell och J. H. Lidén, de främste bland sin tids lärde.

I Värendsbygder 1981 har Verner Salomonsson fördjupat sig i Carl Anderssons (1830–1901) i Vaxholm växlingsrika liv, som belyser den tid då olika folkrörelser sprang fram. Andersson föddes i Elofstorpa, Kvenneberga socken i nuvarande Alvesta kommun. 1855 övertog han Hössjö gästgivaregård i Slätthögs socken. Han sålde brännvin och tjänade pengar på soldaterna på Kronobergshed och på sockenborna. I slutet av 1850-talet greps Andersson av väckelsen och började som husbesökare i Stockholms stadsmissions tjänst, därefter i

Vaxholm där han kom att verka i mer än 20 år. Här gjorde han en stor insats inte minst bland kronoarbeitsfångarna på Oskar-Fredriksborgs fästning, och det var som fängelsepredikant han kom att bli mest känd över landet. I början av 1890-talet bosatte sig Carl Andersson åter i Kronobergs län och då först i Växjö där han blev en aktiv medarbetare i stadens missionsförening, som han ryckte upp från en tynande tillvaro.

Västerbotten 1981. Om djurfångst, traditioner och metoder, samt om fångstmännens liv i lappmarken, samlade jägmästare Hilmer Zetterberg under 1910- och 20-talen uppgifter. Zetterbergs notiser och bilder publicerades i den svåråtkomliga årsskrift som Västerbottens läns jaktvårdsförening utgav under 1920-talet. Peter Gustafsson har nu gjort ett texturval och presenterar Zetterberg i helfigur. Av det som valts ut ur Zetterbergs produktion kan nämnas skildringarna av lappmarksjägarna Karl Leonard Abramsson i Skirknäs, Sorsele, Lars Nilsson Neita i Tärna, Nils Andersson-Skott i Lövlund, Tärna, Johan Nordlund i Stridsmark, Sorsele, och Gustav Königsson i Örnäs, Sorsele.

Ystadiana 1981. Lars-Erik Thunholm ger under rubriken Sveriges första enskilda bank några glimtar ur Skånska Privatbankens historia. Denna var den första affärsbanken i landet och öppnade i Ystad den 1 april 1831. De tre stiftarna, Jeuns Peter Hemberg, Gustaf Hagerman och Gustaf Berghman, var skickliga och förmögna affärsmän som drev spannmåls- och brännvinshandel. En betydande detaljhandel drev de också i sina köpmansgårdar. Hemberg var den i politiska sammanhang mest aktiva och representerade sin hemort i borgarståndet under flera riksdagar under vilka han tog flitig del i debatterna om kredit- och bankfrågor. — Bellis Brag-Peterson skriver om ett konstnärsöde som tog sin början i

Ystad. Hon behandlar målaren Elsa Nilssons liv och verksamhet.

Från bergslag till bondebygd 1981. Årsboken för Örebro läns hembygdsförbund och Stiftelsen Örebro läns museum har underrubriken Möte med medeltiden. Om namnet Örebros uppkomst och stadens tidiga historia berättar Carl Olof Bergström i sin uppsats Birger Brosas arv — och Henrik Lejonets. — Om byar och bönder i senmedeltidens Västernärke handlar Jan Brunius' bidrag. Detta var också ämnet för Brunius' avhandling och här presenterar han de viktigaste resultaten med utgångspunkt från socknarna Kräcklinge och Kvistbro. — En i KB förvarad senmedeltida pergamentsrulle (A 134), fullskriven med person- och ortnamn, av mycket stor betydelse för all forskning kring denna period av Närke historia, analyseras av Sören Klingneus. Han finner att det är fråga om en förbönslängd över avlidna personer och att den börjat föras någon gång före 1474 och avslutats tidigast 1535.

Österbotten 1980 (tr 1981) inleds av överstelöjtnant Ralf-Erik Klockars med en utförlig skildring av 3:dje Wasa finska skarpskyttebataljon 1881–1902. Framställningen avslutas med biografiska uppgifter om bataljonens officerskår. — Krogar och krögare i gamla Wasa har tilldragit sig C-B J Petanders intresse. Först 1627 fick staden sitt första gästgiveri, då Diedrich Spinkernagell fick privilegium, brevet undertecknat av Gustav II Adolf, på att förse vägfaranden med "mat, öl och allehanda främmande drycker".

En Bråvalla-målning av August Malmström pryder omslaget på *Östergötland 1981*. Ann-Sofi Topelius skriver i årsbokens längsta uppsats inte bara om de olika versionerna av Bråvalla-målningen utan ger även en fyllig skildring av konstnärens liv.

Rättelse

till Reinholdt Johan von Lingens självbiografiska anteckningar utgivna i Personhistoriska Samfundets skriftserie nr. 19 (1983), s 83. De fyra första raderna i högerspaltens sista stycke (raderna 15–18 nerifrån) ersätts med följande: D. 7 junii bröt jag upp ifrån Nowagorod, och fortsatte min marche efter ordre till S:t Pettersbourg, dit jag ankom d. 13 junii och stod med regementet wid såckerbruket. Se—

Meddelande angående Personhistoriska Samfundets årsmöte 1982

Personhistoriska Samfundets årsmöte 1982 ägde rum den 9 juni på Stockholms stadsarkiv. På revisorernas förslag beviljades styrelsen och skattmästaren ansvarsfrihet för år 1981. Till ledamöter av styrelsen omvaldes huvudredaktör Birgitta Lager-Kromnow (ordförande), docenten Fredric Bedoire, professor Sten Carlsson, arkivchefen Leif Gidlöf, förste bibliotekarien Åke Lilliestam, riddarhusgenealogen Pontus Möller, docent Göran Nilzén (sekreterare), överbibliotekarien Wilhelm Odelberg, bankdirektören Bertel Rennerfelt (skattmästare) och professor Herman Schück. Till ledamöter av redaktionsutskottet omvaldes B. Lager-Kromnow, G. Nilzén och H. Schück. Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel. Till revisorssuppleant omvaldes länsbibliotekarien Elise Adelsköld.

Stadsarkivarien Rolf Vallerö informerade om stadsarkivets verksamhet, arkivchefen Leif Gidlöf berättade om institutionens byggnadshistoria och förste arkivarierna Ulla Johanson och Lars Wikström orienterade om arkivets hjälpmedel i form av register och förteckningar för personforskning och om bestånden av enskilda arkiv.

Förkortningslista

AA	Arbetarrörelsens arkiv
AK	Riksdagens andra kammare
DS	Diplomatarium Suecanum
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungliga biblioteket
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
StvT	Statsvetenskaplig tidskrift
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VHAAH	Vitterhetsakademiens handlingar

Personregister¹

- Aalto, Alvar, finsk arkitekt, 64
Abramsson, Karl Leonard, lappmarksjägare, 68
Adelborg, Gustaf-Otto, förf., 66
Adelsohn, släkt, 58
Adlersparre, Georg, greve, generalmajor, 30
Adlerstedt, Lorens Jacob, kammarråd, 2
Adlersten, släkt, 53
Ahlberg, Alf, fil. dr, förf., 35
Albrekt, konung, 6
d'Alembert, Jean Lerond, fransk matematiker, filosof, 28
Alm, Sigfrid, kyrkoherde, 20
Almqvist, Carl Jonas Love, förf., 57
– Ludvig, justitieråd, president, 49
– Robert, boktryckare, bibliotekarie, 49, 51
– Sven, fil. dr, överste, 48–49, 51
Alstrin, Eric, biskop, 26
Aldorfer, Albrecht, tysk konstnär, 44–45, 46, 48
Ambjörnsson, Ronny, professor, idéhistoriker, 44–48
Aminoff, släkt, 25
– Torsten G., riddarhusgenealog, 11–12
– Zacharias, överste, 15
Anders Pedersson se mussla
Andersson, Carl, fängelsepredikant, 67–68
– Ingvar, riksarkivarie, 60
– Jonas (i Ölsund), tonsättare, riksdagsman, 62
Andersson-Skott, Nils, lappmarksjägare, 68
Andrée, S. August, ingenjör, ballongfarare, 52
Anshelm, Klas, arkitekt, 64
Anton Günter, greve av Oldenburg, 2
Anund Stensson se Ulv
Appollonia Philpusdtr se hjärta
Aquilander, släkt, 60
Arckenholtz, Johan, bibliotekarie, historiker, 17
Arle, Asmund, professor, skulptör, 64
Arrhenius, Svante, professor, 57
Aschling, Carl Fredrik, landshövding, 60
Atterström, August, stadsarkitekt, 65
Aurivillius, Christopher, professor, intendent, 50
Axel-Nilsson, Göran, museichef, 1, 3–5
Axel Olofsson se Skanke

Bach, släkt, 56
Backlund, Sven, ambassadör, 34
Baertling, Olle, konstnär, 59
Bagge, släkt, 56
– Petter, grosshandlare, 56
Balck, Viktor, generalmajor, gymnastiklärare, 62
Bankeström, Sven, lektor, 7, 25–26

Beijer, Frans, bokförläggare, 50
Bellman, Carl Mikael, skald, 60
Bengt Eriksson se Sparre av Tomta
– Jönsson se Oxenstierna
– Karlsson se sparre över blad
Bengtsson, Walter, skulptör, 60
Benzelius, Erik, d. y., ärkebiskop, 13
Berg (från Söderhamn), släkt, 57
– Anders, kontraktsprost, 57
– Anders Ersson, handlare, 57
– Anders Ersson, riksdagsman, 57
– Ernst Julius, professor, 57
– Johan, professor, 24
Bergencrantz, Carl, major, 63
Bergenstierna, Johan, amiral, 14
Berghman, Gustaf, köpman, 68
Bergius, Bengt, kommissarie i riksbanken, historiker, 63
– Peter Jonas, assessor, medicinare, 63
Berglund (från Kierkais), släkt, 60
– Adolf, boktryckare, 49
– Anders, emigr. till USA, 62
Bergman, Hjalmar, förf., 59
– Ingmar, regissör, 57
Bernow, Mats, förare vid Livgardet, 41
Bexelius, Alfred, justitieombudsman, 28–30
Bichlié, släkt, 65
Birgitta Olofsdtr se Strömsta-ätten
Biur från Bjuråker, släkt, 57
Björkman, Eugénie, g. m. Ludvig Almqvist, 49
(Björnlår) Bengt Laurenson, fogde, 10
(–) Karl Laurenson, riksråd, 10
(–) Lasse Karlsson, 10
(Björnram) Lasse Olsson, hövitsman, 81
Blanck, Johan, slottshauptman, 62
Bloch, Ernst, förf., 48
Block, Anders, kyrkoherde, 22
Bonde, Carl Jedvard, friherre, överstekammarherre, historiker, 24
Bonström, Oscar, emigr. till USA, 42
Boon, Gottfrid, professor, musiker, 64
Botvid, skyddshelgon, 67
Bournonville, August, balettmästare, 32
Boye, Karin, förf., 40, 65
Brahe, Per, d. y., greve, riksdrots, 7
Brandel, Emilia, 65
– Henric Gottfrid, generalkonsul, 65
– Sophie, 65
Brask, Hans, biskop, 4, 7
Brodzenius, Lars, fältauditör, 12
Brogren, Anders, kyrkoherde, 22
Broman, Erland, friherre, president, 17
Broomé, släkt, 61
Brunius, Carl Georg, arkitekt, 31

¹ I registret ingår inte nr. 19 av PHS:s skriftserie (= PHT 1982: 1–2), som har eget register.

- Bunge, Baltzar, direktör, 3
 – Henrik, statssekreterare, 2
 Burensköld, Fale Henrik von Lohe, kammarherre, 2
 Böhme, Klaus-Richard, docent, 15
- Cameen, Sven, biskop, 13
 Cappel, släkt, 25
 Cardell, Carl von, friherre, generallöjtnant, 60
 Carlsson, Conrad, kammarrättsråd, VD i Norstedt & Söner, 51
 Carlson, Elof, emigr. till USA, 43
 Carlsson, Carl Alexander, hembygdsförf., 25
 – Gottfrid, professor, historiker, 6
 – Ingemar, docent, förste arkivarie, 16–18
 – Sten, professor, historiker, 14
 Cavallie, James, fil. dr, förste arkivarie, 13–16
 Cecilia, Gustav I:s dtr, g. m. Kristoffer av Baden, 41
 Cecilia Månsdtr se Natt och Dag
 Cederborgh, Fredric, förf., 65
 Chou En-lai, utrikesminister, 34
 Christer Johansson se Ulf av Horsnäs
 Chronwall, Jöns Hansson, grundare av Svenska visförlaget, 66
 – Mårten, bror till Jöns, medarb. i Svenska visförlaget, 66
 Chrustjov, Nikita, rysk regeringschef, 34
 Claudius Svenonius, kyrkoherde, 25
 Clefwe, Erasmus, överkommisarie, 64
 Clewberg se Edelcrantz
 Corylander, Johan, universitetsbibliotekarie, 64
 Coyet, Sten, friherre, överstelöjtnant, 17
 Creutz, Johan Ludvig, friherre, överste, 15
 Croneborg, Johan Didrik, kammarrättsråd, 2, 15
 Cronhielm, Ulrika Eleonora, grevinna, g. m. Gustaf Wilhelm von Köhler, 26
 Cronström, Abraham, assessor, 61
 Cruus se Kruus
- Dahl, Christofer, professor, språkman, 66
 – Gustaf, arkitekt, 31
 Dahlén, Abraham, notarie, 12
 Daniel Larsson (i Österkivilos), 60
 Dardel von, släkt, 53
 Darell, Carl Fredrik M., konstnär, 55
 De Geer, Gustaf, friherre, VD i Almqvist & Wiksell, 49, 51
 Dufva, Anna Catharina, piga, 66
 Duraeus, släkt, 25
 – Bartholdus Nicolai, kyrkoherde, 25
 – Johannes Bartholdi, kyrkoherde, 25
 Duse, Hans Henric, kapten, 63
 – Samuel Christoffer, akademiombudsman, 63
 Düring, Johan Christoffer von, friherre, fältmarskalk, 17
- Edelcrantz, Abraham Niclas, hovkansler, president, 67
 Edquist, Esaias, boktryckare, 49
 Eggert Matsson, stadsskrivare, 56
 Eidem, Erling, ärkebiskop, 18
 Ekelund, Vilhelm, förf., 66
 Ekelöf, Gunnar, förf., 66
 Ekström, Hjalmar, förf., 66
 Elisabeth I, drottning av England, 41
- Engelbrekt Engelbrektsson, hövitsman, 59–60
 Engels, Friedrich, tysk socialistisk teoretiker, 45
 Engström, Albert, konstnär, förf., 57
 Erik XIV, 41
 Erik Eriksson se Ulf af Horsnäs
 – Jöransson se Stenar
 – Olofsson se Sparre av Tomta
 Ericsson, John, uppfinnare, 57
 Erlander, Tage, statsminister, 38
 Erlandsson, Algot, kyrkoherde, 22
 Esberg, Johannes, superintendent, 12
 Estelle, släkt, 58
 Euler-Chelpin, Hans von, professor, kemist, 60
- Fagerholm, Karl-August, finländskt statsråd, 37
 Fant, Johan Eric, kyrkoherde, 18
 Felgenhauer, Paul, tysk radikalpacifistisk förf., 46–47
 Fersen, Axel, greve, fältmarskalk, riksråd, 17
 Fjellstedt, Peter, missionär, 63
 Fleming, Hans, byggmästare, arkitekt, 60
 Flink, Anna, svensktättling i USA, 43
 Flodman (från Arbrå), släkt, 57
 Forssell, Johan Fredrik, kyrkoherde, 20
 Forssell-Alm, Anna, 20
 Fougat, Henrik, typograf, 63
 Freeman, Lewis Ransome, svenskamerikansk förf., 66
 – Theodor, kyrkoherde, 22
 Freud, Sigmund, österrikisk läkare, psykolog, 59
 Friberg, Berndt, keramiker, 59
 Fryxell, Anders, teol. dr, historiker, 54
 Frölich, Carl, greve, president, 3
 – Ulrik Christoffer, lagman, 2
 Fuchs, Rutger, friherre, överståthållare, 17
 Furuland, släkt, 58
 Fäldin, Thorbjörn, statsminister, 35, 56
- Geijer, Arne, LO-ordförande, 35
 Gellerstedt, Albert, arkitekt, 31
 Gillingstam, Hans, fil. dr, redaktör, 6, 7
 Gjörrwell, Carl Christoffer, bibliotekarie, publicist, 67
 Glysing, släkt, 25
 Gottlund, Carl Axel, lektor, handskriftssamlare, 54
 Gra, Caspar, handelsman, 4
 Gren, släkt, 7
 Groman, Isak, löjtnant, 67
 Grundel-Helmfelt, Simon, friherre, överste, 15
 Grünewald, Isaac, konstnär, 38
 Grönblad, Edvard, urkundsutgivare, 54
 Gudmund Pedersson se Ulf af Horsnäs
 Gullberg, Hjalmar, förf., 60–61
 Gustafson, Hjalmar, riksdagsman, 60
 Gustafsson, Edward, landskanslist, autografsamlare, 53–54
 – Ille, musikinspektör, 64
 Gustav I, 25
 – III, 27–28, 60
 – V, 63
 Gustav Adolf, prins, 63–64
 Gustav II Adolf, 60
 Gustav IV Adolf, 27
 Gustav VI Adolf, 62
 Guttorm, jarl, 11

Gyllenberg, Carl, greve, kanslipresident, 17

– Fredrik, greve, president, 17

Gärtner, Bertil, biskop, 20

Hadorph, Johan, antikvarie, 8

Haeggström, Carl Z., tryckeriföreståndare, 49

Hagerman, Gustaf, köpman, 68

Haglund, Josef, bibliotekarie, 64

Hallström, Per, förf., 57

Hamberg, släkt, 57

Hammar skjöld, Dag, generalsekreterare, 32–34

– Hjalmar, statsminister, 33

Hammer, Christian, juvelerare, konst- och auto-
grafsamlare, 53

Harald Knutsson se Soop

Haverman, Johan, arkitekt, 31

Hazeliuss, Johan August, generalmajor, 29

Heath, William, amerikansk ambassadör i Stock-
holm, 40

Hedberg, Alma, 59

Hedblom, Folke, professor, språkman, 41–43

Hedlund, Gunnar, statsråd, 57

Heidenstam, Verner, förf., 31

Hellbring, släkt, 58

Hellebrandt, släkt, 57

Hellner, Johannes, justitieråd, utrikesminister,
61

Hellström, Gunnar, arkivvårdare, herdamannes-
utgivare, 67

– Jan Arvid, docent, 19

Hemberg, Jeuns Peter, köpman, 68

Hemlin, Erik, överbibliotekarie, 64

Henschen, Esaias, 37

– Folke, professor, patolog, 37

– Helga, konstnär, 37–38

– Josef, 37

– Salomon, professor, medicinare, 37

– Signe, f. Thiel, g. m. Folke Henschen, 37

– Wilhelm, ledare för den svenska metodiströ-
relsen i Amerika, 37

Hermansson, Mathias von, greve, riksråd, 27

Hermelin, Eric, friherre, översättare, förf., 66

Hierta, Lars J, publicist, affärsman, politiker,
51–52

– Wilhelmina, f. Fröding, 52

Hierta-Retzius, Anna, filantrop, 52

Hildebrand, Bengt, professor, 7, 26

– Bror Emil, riksantikvarie, diplomatarieutgi-
vare, 6, 7

Hirsch, Isaak, affärsman, donator, 50

Hjertén, Sigrid, konstnär, 38

(hjarta) Appollonia Philusdtr, g. m. Magnus
Ivarsson (Liljeörn), 8

(-) Philus Olsson, 8

Hofslag, Arent, holländsk köpman, 60

Holm, Gustaf, VD i Norstedt & Söner, 50–51

Holmgren, Gustaf, fil. dr, förste bibliotekarie, 64

Holst, Walfrid, fil. dr, lektor, 60

Horn, Arvid, greve, kanslipresident, 17

Hueck, Christian, rådmann, 60

Humphrey, Hubert, amerikansk vicepresident,
40

Husén, släkt, 58

Hyllin, Albert, grosshandlare, 66

– Theodor, grosshandlare, 66

Håkan Fadersson se Stjärnbåt

(Hästhufvud) Nils Ottesson, häradshövding, 10

Höckhultssläkten, 25

Högborg, släkt, 57

Höpkén, Anders Johan von, greve, kanslipresi-
dent, 17

Ingerun, Hårds dtr, 40

Isogaeus, Simon, fältpredikant, 64

Ivar Ivarsson se Liljeörn

– Jönsson se Liljeörn

– Månsson se Liljeörn

Jacob, Georg, fransk möbelsnickare, 62

(Jacobsköld) Nils Jönsson, sekreterare, 8

Jacobsson, Ernst, arkitekt, 31

Jansson, Erik, sektgrundare, 62

Jarlert, Anders, präst, kyrkohistoriker, 22–23

Jernskæg, dansk släkt, 9

Jes Persson se Skanke

Johan III, 60

Johan Gudmundsson se Ulf af Horsnäs

Johansson, Olof, byggmästare, hembygdsfors-
kare, riksdagsman, 59

Johnstone, Alexander von, fänrik, 65

Jonsson, Gunnar, bankman, 50

Josephson, Ragnar, professor, konsthistoriker,
38

Järnberg, Carolina Christina, g. m. Olof Wiksell,
49

Järta, Hans, politiker, publicist, 30

Jöns Ivarsson se Liljeörn

– Jönsson se Skanke

Jöran Andersson se mussla

– Olofsson se Pistolekors

Kankel, Johann, boktryckare, 48

Karin Santedr, g. m. Per Håkansson, 23

Karl XI, 60

– XII, 2, 12, 60

– XIII, 27, 29

Karl X Gustav, 60

Karl XIV Johan, 27, 29, 54

Karl Holmgersson se Krognos

Karl Laurensen se Björnlår

Karlsson, Karl Henrik, fil. dr, historiker, ur-
kundsutgivare, 6–7, 9, 11

Kellerman, Gösta, kyrkohistoriker, 21

Kellgren, Johan Henrik, förf., 67

Kempe, Anders, läkare, förf., 46–47

Key, Ellen, förf., 66

Kierman, Gustaf, grosshandlare, rådmann, 17

Kjöllerström, Sven, professor, kyrkohistoriker,
63

Knut Haraldsson se Soop

– Karlsson se sparre över blad

Kok (från Söderhamn), släkt, 57

Koselleck, Reinhart, tysk historiker, 46–48

Kristina Halvardsdtr, 5

Kristoffer av Baden, markgreve, g. m. Gustav I:s
dtr Cecilia, 41

Krognos, släkt, 10

(-) Karl Holmgersson, 10

Krook, Johan Valfrid, murare, 67

Krumme, släkt, 6

(Kruus) Lars Jespersson, lagman, 10

Kuntze, Niels, rådmann, borgmästare, 64

- Kuse, släkt, 25
 Kåge, släkt, 58
 Köhler, Gustaf Wilhelm von, friherre, överstelöjtnant, 26
 Königsson, Gustav, lappmarksjägare, 68
- Lagercrantz, Carl Otto, överste, 16–17
 – Olof, förf., 33
 Lagerlöf, Selma, förf., 66–67
 Lange, Johan Georg, boktryckare, 50
 Langenskiöld, släkt, 12
 Lars Eriksson, ledamot av bondeståndet, 12
 – Ersson, murare, 67
 – Jespersson se Kruus
 – Tomasson se Ärby-ätten
 Larsson, Lars-Olof, docent, universitetslektor, 10–11
 Lasse Karlsson se Björnlår
 – Olsson se Björnram
 Leander, Zarah, skådespelare, 59
 Leijell, Adam, bergsråd, landshövding, 2
 – Anna, g. m. Lorens Jacob Adlerstedt, 2
 – Hedvig, g. m. Johan Wulfvenstierna, 2
 (Leijonhufvud) Adam Kristersson, 9
 Leijonmarck, Fredrik, kapten, 65
 Lenin, 37
 Lewenhaupt, Casimir, överste, 7, 9
 – Charles Emil, greve, general, 17
 Lidén, Johan Henrik, bibliotekarie, lärdoms-historiker, 67
 Lidman, Sven, förf., 38
 Lie, Trygve, generalsekreterare, 34
 Liljefors, Ingemar, tonsättare, pianist, 64
 Liljeörn, släkt, 9
 (–) Ivar Ivarsson, 8
 (–) Ivar Jönsson, 8–9
 (–) Ivar Månsson, häradshövding, 8
 (–) Jöns Ivarsson, 7–9
 (–) Margit Ivarsdtr, 9
 (–) Måns Ivarsson, 8
 Limbach, Anna Margaretha, g. m. Henrik Lohe d. y. och Friedrich Witterus, 2–3, 5
 – Johannes, pastor, 2–3
 Lind, Sven Ivar, arkitekt, 64
 Lind af Hageby, Ebba, f. Hierta, 52
 Lindell, Lage, konstnär, 64
 Lindegren, Erik, förf., 33
 Linderholm, Emanuel, professor, kyrkohistoriker, 63
 Lindfors, Signe af, g. m. Gösta Mittag-Leffler, 50
 Lindgren, Astrid, förf., 57
 – Petrus, rektor, 67
 Lindholm, Berndt, intendent, konstnär, 59
 Lindquist, Sigurd, kyrkoherde, 21
 Lindroth, Sten, professor, lärdoms-historiker, 63
 Lindsbok, Lars G., journalist, 35–39
 "Lindsbroätten", 8
 Ling, Per Henrik, skald, gymnastiklärare, 62
 Linné, Carl von, arkitekt, 41, 63–64
 – Carl von, d. y., professor, botanist, 63
 – Elisabeth Christina von, g. m. Carl Bergencrantz, 63
 – Johannes von, 63
 – Lovisa von, 63
 – Sara Christina von, g. m. Hans Henric Duse, 63
- Sara Magdalena von, 63
 – Sophia von, g. m. Samuel Christoffer Duse, 63
 Livijn, Clas, förf., 66
 Lizell, Gustaf, domprost, professor, 21
 Ljung, Sven, fil. dr, 18
 Ljungquist, Ivar, förf., 25
 Loccenius, Johannes, professor, jurist, historiker, 60
 Lohe, släkt, 1–5
 – Adolphe Tobias, kammarherre, 2–3
 – Anna Margaretha se Limbach
 – Anna Margaretha, g. m. Ulrik Christoffer Frölich, 2
 – Carl Ulrik, 2
 – Conrad d. ä., 2–3, 5
 – Conrad Anton, kammarherre, 2
 – Daniel Gottlieb, 2
 – Gustaf Gottfrid, 2
 – Hartvig, Richtersdirektor, 3
 – Hedvig Lucia, g. m. Adam Leijell, 2–3
 – Henrik, Johann Lohes son, 1, 3–5
 – Henrik, d. y., 2, 4–5
 – Henrik, d. ä., brukspatron, 2, 4–5
 – Hillerdt, 3, 5
 – Jacobina, g. m. Baltzar Bunge och Anders Nordenflycht, 2–3
 – Johan, grosshandlare, 1–5
 – Johan Bernhard, 3–5
 – Johan Fredrik, 2
 – Johan Magnus, 2
 – Johann, köpman, Landrichter, 3–5
 – Johanna, 2–3
 – Johanna, g. m. Caspar Gra, 4
 – Maria Engel g. m. Henrik Bunge, 2
 – Mehring d. y., fogde, 5
 – Mehring d. ä., 5
 – Moder d. y., 4–5
 – Moder d. ä., g. m. Johann Lohe, 3–5
 – Paul F. junior, köpman, 3
 – Petronella, g. m. Claes Wittmarck, 2–3
 – Ulrik, bruksförvaltare, 1, 5
 Lucia Bengtsdtr se sparre över blad
 Luhr, Hinrich, handelsman, 60
 Lund, David, biskop, 13
 Lundberg, Arne, envoyé, 33
 – Christian, resebetjänt, 53
 – Claes Robert, handelsagent, 53–54
 Lundblad, Carl Eric, konstförvant, 49
 Lundin, Axel, murare, 67
 – Ernst, 67
 Lundström, Herman, professor, kyrkohistoriker, 21
 Låstbom, August, boktryckare, personhistoriker, 18, 49
 Løvenørn, Paul Vendelbo, överkrigssekreterare, 32
- Magalotti, Lorenzo, italiensk diplomat och förf., 65
 Magdalena Olofsdtr se Skanke
 Magnus se Måns
 – Eriksson, 61
 – Gregersson se Sandbro-ätten
 Malmberg, Bertil, förf., 35
 Malmborg, Boo von, förste intendent, 65
 Malmeström, Elis, biskop, 23

- Malmström, August, konstnär, 68
 Manderström, Ludvig, greve, utrikesstatsminister, 31
 Mann, Golo, tysk förf., historiker, 13
 Mannerheim, Gustaf, friherre, marskalk, Finlands president, 36–37
 – Lars August, friherre, justitieombudsman, 28–30
 Margit Ivarsdtr se Liljeörn
 Marmontel, Jean François, fransk förf., 28
 Marx, Karl, tysk filosof, nationalekonom, 45, 48
 Mengarelli, släkt, 58
 Meurling, släkt, 25
 – Charodotes, kontraktsprost, 25
 – Erik, kontraktsprost, 25
 – Olof, kyrkoherde, 25
 Mittag-Leffler, Gösta, professor, matematiker, 48, 50–51
 Moberg, Vilhelm, förf., 40, 43
 Molin, Lars, domprost, 13
 Momma-Reenstierna, Jacob, grosshandlare, 61
 Montan, släkt, 53
 Montesquieu, Charles, fransk statsfilosof, 47
 Munch, Peter, dansk försvarsminister, 32
 (mussla) Anders Pedersson, fogde, 9
 (–) Jöran Andersson, 9
 Myrdal, Alva, statsråd, 38–39
 – Gunnar, professor, 39
 Måns Ivarsson se Liljeörn
 Månsson, Fabian, förf., politiker, 57
 Märta Lydekadtr se Stralendorp
 Möller, Gottfried, klädesvävaremästare, 65
 Möllerstedt, Gunnar, förf., TV-producent, 32–34
 Mörner, Karl, greve, professor, rektor, 50–51
 – Stellan, greve, konstnär, 64
 Mörske, släkt, 25
 Nathorst, Anita, 63
 (Natt och Dag) Birgitta Månsdtr, g. m. Abraham Kristersson (Leijonhufvud), 9
 (–) Cecilia Månsdtr, g. m. Jöns Ivarsson (Liljeörn), 9
 – Jakob Otto, löjtnant, 29
 (–) Nils Bosson, riksråd, 10
 Necker, Jacques, fransk finansman, politiker, 28
 Nerby, Fredrik, museiföreståndare, 67
 Nero, Ellen, svenskättling i USA, 43
 Nicolaus Christophori, kyrkoherde, 25
 Nils Bosson se Natt och Dag
 – Jönsson se Jacobsköld
 – Ottesson se Hästhufvud
 Nilsson, Elsa, konstnär, 68
 – Fritiof (Piraten), förf., 66
 – Lars Neita, lappmarksjägare, 68
 – Nils, arkivråd, 53
 – Nils J., folkskollärare, 67
 – Otto, fotograf, 60
 – Torsten, utrikesminister, 39–40
 – Vera, konstnär, 64
 Norborg, Knut, prost, 23
 Nordberg, Carl Axel, fabrikör, 59
 – Jöran, kyrkoherde, 13
 Nordenskiöld, August, alkemist, bergshauptman, 47
 Nordlund, Johan, lappmarksjägare, 68
 Norrman, Ragnar, docent, 18–21
 Norstedt, Per Adolf, boktryckare, 50
 Notini, släkt, 65
 Nygren, Anders, biskop, 23
 Odelberg, Wilhelm, fil. dr, överbibliotekarie, 51–52, 58
 Olaf Nielsen se Skanke
 Oldenburg, Johan, tryckeriföreståndare, VD i Almqvist & Wiksell, 49
 Olivecrona, Karl, professor, jurist, 67
 Olof Jönsson se Strömsta-ätten
 – Larsson, ledamot av bondeståndet, 12
 – Magnusson se Sparre av Tomta
 – Nilsson se Skanke
 Olsson, Henry, professor, litteraturhistoriker, 31–32
 – Paul, hemmansägare, 67
 – Sven, dekorationsmålare, 62
 Otter, Wilhelm von, friherre, amiral, statsminister, 23
 Otteryd, Nils, professor, musiker, 64
 Oxenstierna, släkt, 10
 – Axel, greve, rikskansler, 34
 (–) Bengt Jönsson, riksföreståndare, 10
 – Gabriel Bengtsson, greve, riksamiral, 15
 Paasikivi, Juho Kusti, Finlands president, 36
 Palme, Olof, statsminister, 38, 40
 – Sven Ulric, professor, historiker, 18
 Palmstierna, Erik, friherre, utrikesminister, 61
 – Nils, friherre, riksråd, 17
 Parland, Ralf, poet, 38
 Parr, William, markis av Northampton, 41
 Peder Nilsson se Skanke
 Per Håkansson, stamfar för släkten Santesson, 23
 Pereswetoﬀ-Morath, Alexander, överste, 15
 Petré, Sture, jur. dr, hovrättspresident, 33
 Petri, Lennart, ambassadör, 40
 Pflugk, Josepha, tysk hovdam, 12
 Pham van Dong, nordvietnamesisk regeringschef, 40
 Philpus Olsson se hjärta
 Piper, Carl Tomas Fredrik, greve, 31
 – Hedvig, grevinna, g. m. Carl Snoilsky, 31
 – Henrik, vice guvernör, 5
 Pistolekors, släkt, 12
 (–) Jöran Olofsson, 12
 Pleijel, Per, kyrkoherde, 23
 Plomgren, Fredrika Wilhelmina von, g. m. Johan Didrik Croneberg, 2
 – Thomas, grosshandlare, direktör, 17
 Pol-Pot, gerillaledare i Kampuchea, 40
 Popkens, Maria, g. m. Johan Lohe, 4–5
 Posse, Amelie, grevinna, förf., g. Brazda, 38
 – Nils, friherre, gymnastiklärare, 62
 Prange, Anders, kapten, 12
 Pufendorf, Samuel von, friherre, rikshistoriograf, 60
 Puke, släkt, 10, 25
 Quiding, Nils Herman, rådman, 47–48
 Rabenius, Nils, prost, urkundsförfalskare, 8
 Ramsin, C. J., smed, 65

- Raneke, Jan, fil. dr, 6–9
 Rasmus Ludvigsson, sekreterare, genealog, 7, 11
 Rehnskiöld, Carl Gustaf, greve, fältmarskalk, 60
 Reiher, ätt, 12
 Renat, Johan Gustav, kapten, 41
 Retzius, Gustaf, professor, anatom, antropolog, 52
 Rhezelius, Jonas, antikvarie, 25
 Rogers, William, amerikansk utrikesminister, 40
 Roman, Christian G., rector scholæ, 26–27
 Roos af Hjelmsäter, släkt, 56
 Rosen, Gustaf Fredrik von, friherre, riksråd, 17
 Rosén, Johan, lektor, 27
 – Sven, pietist, 27
 Rosén von Rosenstein, Nils, professor, 27
 Rosenblad, Eberhard, professor, medicinare, 27
 Rosenstein, Carl von, ärkebiskop, 27
 – Nils von, landshövding, förf., svenska akademis ständige sekreterare, 27–28, 47
 Rosman, Holger, fil. dr, historiker, VD i Stockholms handelskammare, 7
 Rousseau, Jean Jacques, fransk förf., 26
 Rudéen, Torsten, biskop, 13
 Rudenschiöld, Thorsten, folkskollärare, pedagog, 26
 Ruin, Hans, professor, förf., 67
 Rusk, Dean, amerikansk utrikesminister, 40
 Ruska, släkt, 25
 – Claus, 26
 Ruuth, Ebba, g. m. Carl Tomas Fredrik Piper och Carl Snoilsky, 31
 Rydelius, Anders, kanslist, 18
 – Jonas, kyrkoherde, 18
- Sabelsköld, släkt, 25
 Sandbro-ätten, 10
 (–) Magnus Gregersson, 10
 (–) Styrbjörn Torstensson, riddare, 10
 (–) Torsten Styrbjörnsson, riddare, 10
 Sandell, Henning, 37
 – Martin, 37
 Sandler, Rickard, utrikesminister, 61
 Sante Persson, regementskvartermästare, 23
 Santedtr se Karin
 Santesson, släkt, 23–24
 – Berndt Harder, kommerseråd, 23
 – Berndt Oskar, tenngjutarmästare, 24
 – Bernt Olof, brukspatron, 24
 – Carl Gustaf (1819–86), professor, medicinare, 23–24
 – Carl Gustaf (1862–1939), professor, medicinare, 23
 – Gertrud Paulina (Ninna), skulptör, 24
 – Greta Marie-Louise, konstdirektis, 24
 – Gustaf, grosshandlare, skeppsredare, 23
 – Jöns, prost, 23
 – Karl Fredrik, löjtnant, 23
 – Lars, professor, medicinare, 23
 – Marie Louise, 24
 – Nils, köpman, 23
 – Nils Abraham, tenngjutarmästare, 24
 – Per Henrik, advokat, direktör, 23
 – Per Vilhelm, justitieråd, 23
 Scheele, Carl Wilhelm, apotekare, kemist, 60
 Schefferus, Johannes, skytteansk professor, 60
 Scherembeke, släkt, 6
- Scherzenfeldt, Birgitta, 41
 Scheutz, Georg, boktryckare, redaktör, 65
 Schewen, Georg Bernhard von, handelsman, 67
 Scholander, Fredrik Wilhelm, arkitekt, 30–31
 Schopenhauer, Arthur, tysk filosof, 59
 Schröder, Herman, biskop, 12
 Schwerin, Martina von, 28
 Schürer von Waldheim, Per V. F., kapten, fideikommissarie, 2
 Sehlstedt, Elias, tullinspektör, skald, 25
 Selander, Sten, litteraturkritiker, förf., 34
 Serenius, Jacob, biskop, 16
 Sicre, André, överste i hessisk tjänst, 12
 Sidenbladh, Elis, fil. dr, överdirektör, 50
 Sigrid Karlsdtr se Störla
 Silfversparre, Isak Lars, generallöjtnant, 29
 Sims, Michael, löjtnant, 41
 Siwardus, biskop, 62–63
 Siöhielm, Henrik, amiral, 67
 Sjöberg, Catharina, f. Brandel, 65–66
 – Josabeth, konstnär, 65
 – Nils, karduanmakare, 66
 Sjöblom, Fritz, fabrikör, 59
 Sjöholm, Öyvind, kyrkoherde, 20
 Sjöström, Victor, skådespelare, regissör, 57
 Skalle, släkt, 25
 (Skanke) Axel Olofsson, 9, 11
 (–) Jes Persson, hövitsman, 9
 (–) Jöns Jönsson, 9
 (–) Magdalena Olofsdtr, g. m. Niels Brahe, 11
 (–) Olof Nilsson, norsk riddare, 9, 11
 (–) Peder Nilsson, norsk riddare, 9
 Skeckta, Magnus Israel, överstelöjtnant, 2
 Skogsjö, Håkan, genealog, 55–57
 Slatte, släkt, 25
 Smedberg, Gunnar, docent, 19
 Snakenborg, Helena, engelsk hovdam, 41
 Snoilsky, Carl, greve, överbibliotekarie, författare, 31–32
 Sohlman, Arvid, bokförläggare, tidningsekonom, 50
 Sommelius, Gustaf, universitetsbibliotekarie, 64, 67
 (Soop) Harald Knutsson, häradshövding, 10
 (–) Knut Haraldsson, riddare, ståthållare, 10
 Sparre, Carl Gustaf, friherre, generalmajor, riksråd, 17
 Sparre av Tofta, släkt, 10
 Sparre av Tomta, Bengt Eriksson, 10
 (–) Erik Olofsson, 10
 (–) Olof Magnusson, 10
 (sparre över blad) Bengt Karlsson, häradshövding, 8
 (–) Knut Karlsson, häradshövding, 8
 (–) Lucia Bengtsdtr, 8
 Spinkernagell, Diedrich, krögare, 68
 de Staël, Germaine, friherrinna, förf., 28
 (Stenar) Anders Pedersson se mussla
 Stenar, Erik Jöran, häradshövding, 9
 (–) Jöran Andersson se mussla
 Stenswed, släkt, 57
 Stiernadler, släkt, 8
 (Stjärnbåt) Håkan Fadersson, häradshövding, 6
 Stock, Per, häradshövding, 8
 Stralendorp, Lydeka, 10

(-) Märta Lydekadtr, g. m. Bo Nilsson (Natt och Dag) och Bengt Jönsson (Oxenstierna), 10
Strandberg, Carl, journalist, skald, 48
Strang, släkt, 25
Stridsberg, Gustaf, publicist, 38
Sträng, Gunnar, finansminister, 35
Strömdahl, Johan Östensson, kyrkoherde, 24–25

– Jon Östensson, 24

(Strömsta-ätten) Birgitta Olofsdtr, g. m. Per Stock, 8

(-) Olof Jönsson, 8

Sture, Sten, d. y., riksföreståndare, 10

Styrbjörn Torstensson, se Sandbro-ätten

Ståhle, Carl Ivar, professor, språkman, 60

(Störla) Sigrid Karlsdtr, g. m. Olof Jönsson (Strömsta-ätten), 8

Sudrheimsätten, 56

Sundberg (från Askersund), släkt, 58

Svedberg, Jesper, biskop, 13

Swedenborg, Emanuel, vetenskapsman, religionsstiftare, 16

Svenson, Johan Victor, fabrikör, uppfinnare, 65

Svinakula, släkt, 25

Sylvin, Nils, överauditor, 13

Söder, Karin, utrikesminister, 40

Söderlund, Gösta, tidningsman, chefredaktör, 34–35

Taube, Eva Luitgard, 2, 67

– Gurli, friherrinna, förste bibliotekarie, 64

– Hedvig, riksgrevinna, 2

Tegel, Erik Jöransson, historieskrivare, 8

Tessin, Carl Gustaf, greve, kanslipresident, 16

Thiel, Anna, f. Josephson, 37

– Ernest, bankman, konstsamlare, 37

Tholander, Erik, tullförvaltare, 67

Thomasson, Nils, fotograf, renskötare, 62

Throne-Holst, Henning, direktör, 64

Tolstadius, Erik, kyrkoherde, 12

Tomas Andersson se Årby-ätten

Tornerefelt, släkt, 25

Torsten Styrbjörnsson se Sandbro-ätten

Tranhielm, släkt, 25

Treffenberg, Curry, landshövding, 35

Trinh, Nguyen duy, vietnamesisk utrikesminister, 40

Träthultssläkten, 25

Tubin, Eduard, tonsättare, 64

Tutanchamon, egyptisk farao, 56

Tuxen, August, generallöjtnant, krigshistoriker, 32

Töjler Morsing-Thomasson, Martin, grosshandlare, 65

Uggla, Conrad Mattias, emigr. till USA, 66

Ulf af Horsnäs, släkt, 7–8

(-) Christer Johansson, 8

(-) Erik Eriksson, 8

(-) Gudmund Pedersson, 8

(-) Johan Gudmundsson, 8

Ulfspärre, Åke Hansson, friherre, riksråd, amiralitetsråd, 15

(Ulv) Anund StenSSon, häradshövding, 7

Undén, Osten, utrikesminister, 33

Urquhart, Brian, engelsk FN-tjänsteman, förf., 33

Utter, Per Månsson, arkivsekreterare, genealog, 7, 57

Wadström, Carl Bernhard, präst, förf., 47

Wahlström, Jonas, boktryckare, publicist, 49

– Lydia, fil. dr, studierektor, 63

Walde, Otto, fil, dr, förste bibliotekarie, 53

Wallander, Alf, konstnär, formgivare, 59

Wallner, Samuel, stadsläkare, 62

Walther, Johann Christoph, sachsisk minister i Stockholm, 17

Wehler, Hans-Ulrich, tysk historiker, 13

Weibull, Lauritz, professor, historiker, 67

Weman, Henry, teol. dr, organist 19–20

Wessén, Elias, professor, språkman, 26, 59

Westman, Knut, professor, kyrkohistoriker, 63

Westrup, släkt, 58

Wettercrona, släkt, 53

Vhaël, Barthold, kyrkoherde, ledamot av prästeståndet, 12

Wiberg, Anders, baptistledare, 63

Wigardt, Sixten, adjunkt, 35–36

Wijk, Margit, bibliotekarie, 64

Wijkander, Evert, bergsingenjör, 60

Wiksell, Julius, tryckeriföreståndare, 49

– Olof, viktualiehandlare, 49

Wilcke, Johan Carl, professor, fysiker, 60

Vilkuna, Kustaa, finsk professor, 60

Willers, Uno, riksbibliotekarie, 33–34

Wirsén, släkt, 53

Witterus, Friedrich, tysk pastor, 2–3

Wittmarck, Claes, direktör, 3

Vlad II Dracul, furste av Valakiet, 56

Voltemat, släkt, 17

– Henrik Julius, kammarråd, historiker, 17

Wrede, Henrik Jakob, friherre, landshövding, 17

Wulff, Fredrik, professor, språkman, 66

Wulfvenstierna, Johan, kammarråd, 2

Ygberg, Orla, arkitekt, 60

Zellén, af, släkt, 56

Zetterberg, Hilmer, jägmästare, 68

Zettervall, Helgo, arkitekt, 30–31

Åkerhielm, Samuel, d. y., friherre, riksråd, 16

Årby-ätten, 10

(-) Lars Tomasson, häradshövding, 10

(-) Tomas Andersson, häradshövding, 10

Öberg, Jean Christoph, ambassadör, 40

Örn, släkt, 60

Östberg, Ragnar, arkitekt, 38

Österling, Anders, fil. dr, förf., 59

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

SJUTTIOÅTTONDE ÅRGÅNGEN
1982

STOCKHOLM

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1983

UTGIVEN AV
PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM
GÖRAN NILZÉN

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET
OCH KUNGLIGA PATRIOTISKA SÄLLSKAPET

INNEHÅLL

	sid.
Släkten Lohes äldsta led. Av <i>Hans Gillingstam</i>	1- 5
Recensioner	
Svenska medeltidsvapen. Av <i>Jan Liedgren</i>	6
Det medeltida Sverige. Av <i>Hans Gillingstam</i>	9
Om Finlands adel. Av <i>Lars-Olof Skoglund</i>	11
Prästprotokoll 1723. Av <i>Folke Ludwigs</i>	12
Den svenska stormaktsarméns officerare. Av <i>Lars Ericson</i>	13
Att bli hatt eller mössa. Av <i>Björn Ryman</i>	16
Inledning till ett herdaminne för ärkestiftet. Av <i>Oloph Bexell</i>	18
Göteborgspräster. Av <i>Bertil Rehnberg</i>	22
Långarydssläkten Santesson. Av <i>Gunilla Karlsson</i>	23
Johan Östenssons brev. Av <i>Carin Tisell</i>	24
Kristdala socken i Småland. Av <i>Hans Gillingstam</i>	25
Hatad i livet – bortglömd i döden. Av <i>Göran Nilzén</i>	26
En upplyst gustavian. Av <i>Arne Losman</i>	27
JO i aktion. Av <i>Sten Carlsson</i>	28
En arkitekt berättar. Av <i>Fredric Bedoire</i>	30
Henry Olssons Snoilskyporträtt. Av <i>Örjan Lindberger</i>	31
Militärhistoriker. Av <i>Åke Lilliestam</i>	32
Generalsekreteraren. Av <i>Åke Kromnow</i>	32
Uppgörelse. Av <i>Åke Lilliestam</i>	34
En svensk i revolutionens Ryssland. Av <i>Folke Ludwigs</i>	35
Mannerheimbiografin avslutad. Av <i>W. M. Carlgren</i>	36
Helga ritar och berättar. Av <i>Barbro Schaffer</i>	37
Samtal med Alva Myrdal. Av <i>Ann-Katrin Hatje</i>	38
Vietnamkriget i backspegeln. Av <i>Åke Kromnow</i>	39
I rörelse. Av <i>Lisbeth Näslund</i>	40
Levande emigrationshistoria. Av <i>Ulf Beijbom</i>	41
Svenskar i Australien. Av <i>Harald Riesensfeld</i>	44
Utopister från tre århundraden. Av <i>Nils Runeby</i>	44
Boktryckerihistoria. Av <i>Sture Åkerström</i>	48
Svensk fondhistoria. Av <i>Kari Tarkiainen</i>	51
Arkivvetenskapliga studier. Av <i>Lars-Olof Welander</i>	53
Genealogisk ungdoms publikationer. Av <i>Hans Gillingstam</i>	55
Svenska släktkalendern. Av <i>Åke Lilliestam</i>	57
Tidskriftsöversikt	59
Rättelse till Reinholdt Johan von Lingens självbiografiska anteckningar (PHS:s skriftserie nr. 19)	69
Meddelande angående Personhistoriska Samfundets årsmöte 1982	69
Förkortningslista	70
Personregister	71

